

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA

1967

C L U J

În cel de al XII-lea an de apariție (1967) *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* cuprinde seriile:

matematică—fizică (2 fascicule);
chimie (2 fascicule);
geologie—geografie (2 fascicule);
biologie (2 fascicule);
filozofie;
științe economice;
psihologie—pedagogie;
științe juridice;
istorie (2 fascicule);
lingvistică—literatură (2 fascicule).

На XII году издания (1967), *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* выходит следующими сериями:

математика—физика (2 выпуска);
химия (2 выпуска);
геология—география (2 выпуска);
биология (2 выпуска);
философия;
экономические науки;
психология—педагогика;
юридические науки;
история (2 выпуска);
языкознание—литературоведение (2 выпуска).

Dans leur XII-me année de publication (1967) les *Studia Universitatis Babeș—Bolyai* comportent les séries suivantes:

mathématiques—physique (2 fascicules);
chimie (2 fascicules);
géologie—géographie (2 fascicules);
biologie (2 fascicules);
philosophie;
sciences économiques;
psychologie—pedagogie;
sciences juridiques;
histoire (2 fascicules);
linguistique—littérature (2 fascicules).

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA

1967

C L U J

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ—BOLYAI
ANUL XII 1967

REDACTOR ȘEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTORI ȘEFI ADJUNCTI:

Acad. prof. ȘT. PÉTERFI, prof. Al. ROȘCA, membru corespondent al Academiei,
prof. I. URSU, membru corespondent al Academiei

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOZOFIE:

Conf. T. HĂGAN, conf. N. KALLOS (redactor responsabil), conf. C. MARE,
conf. A. ROTH, prof. E. RÓZSA

Redacția:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1

Telefon 1—34—50

SUMAR — TARTALOM

TROFIN HĂGAN, Ideologia burgheză și problema națiunii în epoca contemporană	7
GAVRIL SZTRANYICZKI, Idei valoroase în gândirea istorică-sociologică din România asupra forțelor motrice ale istoriei	19
GHEORGHE TOMA, Raționalismul în filozofia lui Titu Maiorescu	41
ION MESAROȘIU, Privire asupra interpretării neopozitiviste a logicului	55
ION SEMENIUC, Cu privire la înțelegerea materialist-dialectică a noțiunilor „concret” și „abstract”	69
ȘTEFAN LANȚOȘ, Despre unele probleme ale logicii științei	81
NICOLAE KALLOS, Știința politică	93
ANDREI ROTH, Sociologi americani despre societatea americană	115
RÓZSA JENŐ, Kolozsvári filozófus Dühringről (Un filozof clujean despre Dühring)	135
 Recenzii	
O carte valoroasă: Călina Mare, Determinismul și fizica modernă (ALEXANDRU BALÁZS)	141
Cercetări în domeniul sociologiei educaționale (Cercetări sociologice contemporane) (N. TOTOIANU)	143
O prețioasă contribuție la cunoașterea istoriei P.C.R. (Momente din istoria Partidului Comunist Român) (IOAN CHIȘU)	145

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ТРОФИН ХЭГАН, Буржуазная идеология и вопросы нации в современную эпоху	7
ГАВРИЛ СТРАНИЦКИ, Ценные идеи в историко-социологическом мышлении в Румынии в связи с движущими силами истории	19
ГЕОРГЕ ТОМА, Рационализм в философии Титу Майореску	41
ИОН МЕСАРОШИНУ, К вопросу о неопозитивистской интерпретации логического	55
ИОН СЕМЕНЮК, Относительно диалектико-материалистического понимания понятий „конкретное” и „абстрактное”	69
ШТЕФАН ЛАНЦОШ, О некоторых вопросах логики науки	81
НИКОЛАЕ ҚАЛЛОШ, Политическая наука	93
АНДРЕЙ РОТ, Американские социологи об американском обществе	115
ЙЕНЁ РОЖА, Клужский философ о Дюринге	135
Рецензии	141

SOMMAIRE — CONTENTS — INHALT

TROFIN HĂGAN, L'Idéologie bourgeoise et le problème de la nation à l'époque contemporaine	7
GAVRIL SZTRANYICZKI, Idées importantes dans la pensée historico-sociologique de Roumanie sur les forces motrices de l'histoire	19
GHEORGHE TOMA, Le rationalisme dans la philosophie de Titu Maiorescu	41
ION MESAROȘIU, Consideration on the Neopositivist Interpretation of the Logic	55
ION SEMENIUC, Sur le sens donné par le matérialisme dialectique aux notions de „concret“ et d'„abstrait“	60
STEFAN LANȚOȘ, On Some Problems of the Logic of Science	81
NICOLAE KALLÓS, Political Science	93
ANDREI ROTH, American Sociologists about American Society	115
JENŐ RÓZSA, Ein Philosoph aus Cluj über Dühring	135
 Livres parus -- Books -- Bücherbesprechung	 141

IDEOLOGIA BURGHEZĂ ȘI PROBLEMA NAȚIUNII ÎN EPOCA CONTEMPORANĂ

de
TROFIN HĂGAN

Epoca noastră, epoca contemporană, aduce transformări innoitoare profunde în viața social-economică și politică a lumii. Forțele progresului și socialismului cîștigă tot mai mult teren, își pun pecetea asupra tuturor fenomenelor vieții sociale și determină în ultimă instanță direcția dezvoltării lumii contemporane.

Schimbările petrecute în lume în ultimele patru decenii au avut ca rezultat, pe lângă altele, adînci transformări în viața națiunilor burgheze, a națiunilor socialiste, au fost trezite la o viață națională zeci de popoare noi, s-au deschis noi căi de dezvoltare în viața popoarelor, s-au creat noi condiții de dezvoltare și afirmare a națiunilor și statelor recent eliberate.

Partidele comuniste și muncitorești au acumulat și continuă să acumuleze o experiență deosebit de prețioasă, legată de lupta împotriva capitalismului, în procesul construirii socialismului și comunismului, contribuind prin aceasta la îmbogățirea teoretică a învățaturii marxist-leniniste în toate compartimentele sale.

În condițiile actuale, pe frontul muncii teoretice marxiste sînt abordate și studiate, ca un rezultat al practicii construcției socialiste și comuniste, probleme noi ca: tendințele fundamentale ale dezvoltării națiunilor socialiste; căile evoluției comunităților naționale în epoca contemporană; dialectica dezvoltării relațiilor naționale în perioada construirii socialismului și a trecerii la comunism; destrămarea sistemului colonial al imperialismului și problema formării noilor națiuni; dezvoltarea multilaterală și înflorirea națiunii socialiste etc.

Iată numai cîteva probleme desprinse din gama largă a temelor ce se discută, se studiază, asupra cărora sînt conturate luări de poziție în problemele teoretice și practice privind rolul națiunii și al statului în epoca contemporană.

Teoria și practica marxist-leninistă în problema națională însu-mează astăzi din ce în ce mai mult tot ceea ce s-a acumulat în decursul

ultimei jumătăți a veacului nostru de către științele istorice, etnografice, filozofice, economice, juridice și sociologice, din toate țările socialiste și de către savanții progresiști din toate țările lumii, în problema studierii națiunilor, a naționalităților și a relațiilor naționale contemporane.

Pe de altă parte putem afirma cu certitudine că sarcina frontului ideologic este ușurată de faptul că partidele comuniste și muncitorești, în epoca contemporană oglindesc tot mai mult în programele lor — plecând de la adevărurile generale ale teoriei marxist-leniniste — problemele teoretice ale dezvoltării națiunii, în funcție de condițiile specifice din fiecare țară.

Această experiență teoretică, de importanță deosebită, se impune a fi cunoscută și generalizată, ținând seama de profundele transformări din viața contemporană, contribuind prin aceasta la îmbogățirea tezaurului învățaturii marxist-leniniste. Un fapt important de reținut este că dezvoltarea teoriei și practicii sociale în domeniul relațiilor naționale, ca de altfel în științele sociale, nu este monopolul unui partid sau națiuni, ci rezultatul efortului colectiv, al experienței întregii mișcări muncitorești și comuniste, a dezvoltării createoare a teoriei marxist-leniniste de către fiecare detașament de avangardă a clasei muncitoare internaționale.

Importanța studierii și aprofundării teoriei marxist-leniniste a națiunii se impune și din necesitatea demascării și zdrobirii tuturor teoriilor reacționare, subiectiviste, voluntariste, care, într-o formă sau alta, neagă rolul națiunii ca factor de progres social, propovăduiesc idei străine și direct opuse patriotismului socialist și internaționalismului proletar. În ultimii ani s-a deschis o adevărată campanie de „confeccionare” și răspândire a „teoriilor” privitoare la definirea națiunii, la conținutul mișcărilor naționale contemporane, de către ideologia burgheză. Această „strădanie” a ideologilor burghezi și, am putea spune, „o anumită simpatie” pentru problemele naționale nu este lipsită de sens, importanță și finalitate pentru burghezie.

Iată ce afirmă sociologul englez M. J. Luns în acest sens: „studierea caracterului național poate servi unor scopuri, poate ajuta la înțelegerea dușmanului real, potențial; constituie o armă importantă. Cercetarea slăbiciunilor adversarului, normele lui de comportare, sistemul valorilor lui poate ușura zdrobirea definitivă a sa. Cu alte cuvinte studierea caracterului național înseamnă practic dobândirea armei pentru lupta psihologică”¹.

După cum rezultă din cele de mai sus, acest ideolog burghez, spre deosebire de majoritatea colegilor lui, nu-și ascunde de loc scopurile și planurile în găsirea metodelor „eficace” în lupta împotriva forțelor progresului și socialismului în general, împotriva teoriei marxist-leniniste a națiunii în special.

¹ M. J. Luns, *Independence of Interdependence*, în „International Affairs”, London, nr. 1, 1964, p. 8.

Literatura ideologică burgheză actuală își intensifică tot mai mult atacurile împotriva teoriei marxist-leniniste a națiunii și mișcărilor naționale. Mărturie ne sînt multiplele materiale „teoretice” apărute, cu zecile și sutele, în ultimii ani în revistele de specialitate burgheze cu privire la definiția categoriei de națiune, caracterul mișcărilor naționale în etapa contemporană.

Ceea ce le deosebește de vechile lor teorii este îndeosebi o grijă mai pronunțată de camuflare a conținutului real al categoriei de națiune, folosirea unor termeni tehnici moderni în definițiile lor, pentru a le îmbrăca într-o haină pretins științifică.

În al doilea rînd desprindem ca o tendință generală încercarea de a justifica expansiunea marilor monopoluri asupra țărilor mici sau mai puțin dezvoltate sub raport economic, prin răspîndirea curentului nihilismului național, avînd drept obiectiv necesitatea „integrării” ca mijloc de dezvoltare și progres social în lumea capitalistă.

Un alt grup de „teorii” burgheze cu privire la națiune urmăresc să reediteze unele teze fasciste în noile condiții istorice privitoare la inegalitatea dintre națiuni, punînd la baza dezvoltării lor religia sau alți factori de natură mistică sau factori de natură biologică. Cei mai reprezentanți ideologi ai curentului etnopsihologic ca H. Kohn, Gorer, Kardiner nu se sfiesc să afirme că la baza caracterului național stau instinctele înnăscute, imuabile, veșnice. Kohn afirmă textual: „caracterul național ca formație psihologică este fundamentul în definirea națiunii”².

Semnificativă în sensul folosirii unor termeni împrumutați din psihologie este definiția dată națiunii de F. S. Northrop, sociolog american: „o grupă de oameni care se deosebește prin impulsuri generale, stimulînd sau frînînd celulele nervoase motrice dinamice și prin aceasta trezînd în mod mecanic reacții similare la stimulentele dat pentru toată grupa”³. Rezultă că după spusele acestui sociolog orice grupă de oameni, fie ea și întimplător constituită, cu condiția să-i „trezească în mod mecanic reacții similare la stimulentele dat” constituie o națiune.

Pentru B. Seifer și Straus Hüppe, tot sociologi americani, caracterul de bază al definirii națiunii o are natura religiei sau atitudinea persoanelor față de o valoare culturală sau un fenomen istoric. În fond — afirmă Seifer — „națiunea nu este decît dragostea față de persoanele națiunii sale sau înalta lor apreciere față de valorile spirituale”⁴. Semnificativă în acest sens este definiția dată de Ernest Renan națiunii, la care se asociază și Luns: „a avea gloriei comune în trecut, o voință comună în prezent; a face fapte împreună și a dori să mai faci”⁵ — acestea sînt dimensiunile esențiale în care se încadrează o națiune.

² H. Kohn, *Nationalism and its Meaning in History*, New York, 1955, p. 12.

³ F. S. C. Northrop, *Philosophical Anthropology and Practical Politics*, New York, 1960, p. 77.

⁴ B. Seifer, *Nationalism Myth and Reality*, New York, 1955, p. 78.

⁵ J. N. Luns, *op. cit.*, p. 1—10.

O largă circulație în ideologia burgheză o are teoria care împarte arbitrar națiunile în „națiuni istorice” și „neistorice” (originea acestor teorii trebuie căutată la Otto Bauer) și după părerea acestor „teoreticieni” națiunile care s-au format în secolul al XX-lea, chipurile, nu sînt istorice, nu sînt națiuni potențiale.

Inconsistența acestor teorii este atît de evidentă, încît consider că nu este cazul să ne oprim mai pe larg asupra lor. Ele nu se ridică nici pe departe la „valoarea” — dacă ne este permis să vorbim de așa ceva — a unor teorii idealiste, elaborate încă în al doilea deceniu al veacului nostru.

Un alt grup de teorii care continuă să fie publicate în proporții de masă în lumea capitalistă sînt acelea care au drept scop negarea justiției și a necesității luptei maselor populare pentru independență și crearea statului național, încercînd să fundamenteze ideea că națiunile sînt o categorie socială perimată, depășită istoricește, care nu mai poate juca în epoca contemporană un rol de seamă în dezvoltarea societății. Partizani ai „integrării capitaliste”, acești ideologi burghezi au trecut la lucru, pentru a găsi formele metodologice cele mai eficace de învingere a sentimentului național „care se dovedește (afirmația lor) foarte puternic”.

Ținînd seama de rezistența maselor din țările capitaliste față de integrarea burgheză, de faptul că ele nu renunță la independența națională, cunoscutul sociolog francez Val Larwin elaborează următoarea metodologie de cercetare a problemelor naționale: „pentru cunoașterea fenomenului de integrare națională sînt necesare: un număr sporit de studii istorice, un număr corespunzător de lucrări limitate la o zonă culturală determinată, o serie de monografii naționale și în sfîrșit colaborarea largă și efectivă dintre activitatea istoricilor și a celorlalți specialiști de științe sociale”⁶.

În scopul mărturisit de autor de a învinge sentimentul național, pentru a putea influența în direcția unor reale integrări occidentale este necesară „cunoașterea atitudinilor și comportamentul partidelor politice, mișcările sociale, grupările de interese, natura sentimentului de a aparține unei națiuni, coeziunea civică națională, rolul organelor de poliție națională și imaginea pe care oamenii o au despre aceasta etc.”⁷.

Autorul conchide că „rezultatele unei astfel de cercetări întreprinse pe baza principiilor metodologice expuse mai sus, cu referiri concrete asupra statelor vest-europene” ar fi foarte fructuoase și ar avea drept rezultat învingerea sentimentului național, care se dovedește practic opus integrării⁸.

⁶ R. V. Larwin, *Analyse comparative de l'évolution historique*, „Revue internationale des sciences sociales”, Paris, nr. 4 1965, p. 640—645.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

J. M. Luns, în articolul „Independență sau interdependență” merge mai departe pe linia integrării națiunilor, considerînd că „unificarea trebuie realizată în cazul Europei Occidentale cu S.U.A., ca singura formulă prin care se poate depăși naționalismul de stil vechi și îngust”⁹. Autorul nu-și ascunde cîtuși de puțin finalitatea concepției sale asupra integrării. Ea nu rămîne în sfera dorințelor inofensive în sensul că „numai astfel națiunile vor putea realiza fapte mari și vor dori să mai facă”, el urmărește anumite scopuri politice precise. Astfel: „Divergențele dintre Europa și S.U.A., atît cele de natură economică (războiul puilor), cît și cele de natură politică (dezaprobarea politicii americane în Asia, provenită dintr-o prelungire anacronică a războiului dus împotriva poporului vietnamez) pot și trebuie depășite în folosul luptei împotriva dușmanului comun”¹⁰ (care pentru Luns este comunismul).

Există însă și spirite burgheze lucide, care nu pot să nu sublinieze valoarea și forța sentimentelor naționale, de care trebuie să se țină seama întotdeauna în raporturile politice și economice dintre națiuni. Spre exemplificare amintim articolul „Suveranitate contra integrare”, apărut în *Le Monde*, 10. III. 1966, care precizează că numai „ideea ca un cetățean francez să primească ordine din partea unui ofițer străin este de nesuportat”. Un alt articol intitulat „Vremea puterilor mici”, apărut în ziarul *The Christian Science Monitor*, 26. III. 1966, autorul relevă fenomenul, după părerea lui nou în relațiile dintre state: „largi posibilități de manevrare și de manifestare a independenței țărilor mici”, mult mai pregnant decît în trecut, astăzi în epoca contemporană. Chiar partizanii „integrării” capitaliste nu pot ocoli faptul că fiecare națiune, fie ea mică, își aduce contribuția sa la îmbogățirea fenomenului istoric, într-un domeniu sau altul al vieții economice, sociale și politice, subliniind pe bună dreptate că „valoarea experienței umane nu se măsoară după dimensiunile unei comunități politice și naționale”¹¹. Grupul de teorii burgheze care neagă într-o formă sau alta suveranitatea și independența națională, militînd pentru diferite forme de integrare capitalistă, se grupează de fapt în „teoriile empirismului economic burghez”, curent damascat încă la timpul său de către V. I. Lenin. Acest curent de gîndire a urmărit și atunci, ca și în zilele noastre, să calce în picioare independența și suveranitatea țărilor mici, negînd cu brutalitate, teoretic și practic, egalitatea în drepturi a națiunilor, sub masca ideilor de progres și de dezvoltare a forțelor de producție, a necesităților economice a capitalului internațional, în scopul satisfacerii intereselor marilor grupuri monopoliste și țări imperialiste.

Or, din întreaga concepție teoretică leninistă cu privire la problema națională, desprindem cu claritate ideea egalității de drept și

⁹ M. J. Luns, *op. cit.*, p. 1—10.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ R. V. Larwin, *op. cit.*, p. 650.

de fapt a națiunilor, fie ele mari sau mici; nici o concesie economică-socială sau politică de nici un fel făcută unei națiuni în detrimentul altor națiuni; dreptul la autodeterminare a națiunilor, înțelegînd prin aceasta despărțirea lor statală de colectivitățile naționale străine și formarea unui stat național de sine stătător, respectarea intereselor naționale și a suveranității lor.

Cu cită grijă, atenție și răbdare educa Lenin proletariatul națiunii dominante, pentru a-l feri de șovinismul de mare putere, învățîndu-l să nu lezeze nici cu o iotă sentimentele naționale ale „alogenilor”, mîndria lor națională, tradițiile lor progresiste și democratice.

„Experiența noastră — spunea V. I. Lenin — ne-a făcut să fim fermi convinși că numai o atenție cu totul deosebită față de interesele diverselor națiuni face să dispară baza oricăror conflicte, să dispară neîncrederea reciprocă, să dispară teama de intrigi, creează încrederea ... fără de care sînt absolut imposibile atît relațiile pașnice între popoare, cît și dezvoltarea cu succes a tot ce este valoros în civilizația de astăzi”¹².

Este suficient să arunci o privire sumară asupra lucrării *Despre o caricatură de marxism* pentru a desprinde legătura indisolubilă a partizanilor „integrării” și „empirismul economic” demascat la timpul său de V. I. Lenin.

Unul din reprezentanții acestui curent, Peatakov, în perioada de pregătire a revoluției socialiste spunea: „acest proces (revoluția socialistă) noi îl concepem ca o acțiune unită a proletarilor din toate (!!) țările, care distrug granițele statului burghez (!!), care dărîmă stîlpii de frontieră, care aruncă în aer (!!) comunitatea națională și statornicesc comunitatea de clasă”. Referindu-se la cele de mai sus, la această gîndire copilărească, V. I. Lenin precizează că „aici sînt multe fraze, dar nu se vede nici o urmă de „idee”¹³.

Concluzia care se poate trage de aici este că toate teoriile cu privire la integrare pedalează cu ideea că, națiunile sînt o categorie socială perimată, depășite istoricește, care nu pot asigura dezvoltarea forțelor de producție, cadrul național este prea strîmt în realizarea progresului social. Este suficient să aruncăm o privire cit de cit sumară asupra ritmurilor de dezvoltare a țărilor capitaliste, care nu fac parte din „piața comună”, pentru a desprinde adevărul că economia capitalistă națională este departe de a-și fi epuizat resursele sale de dezvoltare. Un exemplu elocvent ni-l oferă Austria și Japonia, care înregistrează un ritm mult mai înalt decît orice țară capitalistă integrată. Am putea adăuga aci majoritatea țărilor recent eliberate, care abia acum cunosc o dezvoltare vertiginoasă economică și culturală.

¹² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, E.S.P.L.P., București, 1967, p. 377—378.

¹³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, ed. II, Ed. polit., București, 1964, p. 113.

În epoca noastră de profunde prefaceri sociale, o dată cu creșterea influenței internaționale a sistemului socialist mondial se dezvoltă conștiința popoarelor dominate de imperialism, crește lupta lor pentru independența economică și politică. În același timp se intensifică presiunea imperialismului asupra diferitelor popoare, se accentuează tendința burgheziei imperialiste din diferite țări spre renunțarea la prerogativele suveranității și independenței de stat, în schimbul integrării monopoliste. Metodele folosite de imperialism sînt din cele mai variate, care merg de la măsurile brutale, de la agresiuni militare pînă la răspîndirea unor teze și teorii pretins științifice cu privire la necesitatea integrării, renunțarea la independența și suveranitatea națională.

Evoluția vieții internaționale contemporane arată că orice amestec în afacerile interne ale națiunilor și popoarelor este generator de neîncredere și conflicte între state, înveninează atmosfera internațională, iar aceste conflicte între țările lumii capitaliste se pot solda cu războaie. În condițiile atacurilor burgheziei monopoliste împotriva suveranității și independenței naționale, ale rezistenței popoarelor contra acestor acțiuni, istoria pune în fața partidelor comuniste și muncitorești sarcina de a fi purtătorii de steag ai apărării ființei naționale a popoarelor, asigurînd prin aceasta năzuințele firești ale națiunii spre libertate și progres social.

Ideea promovată de P.C.R. că fiecare națiune mare sau mică trebuie să-și aducă aportul la destinderea încordării internaționale și apărării păcii, potentează activitatea noilor națiuni, le întărește convingerea în forțele proprii, insuflîndu-le o largă inițiativă în lupta împotriva imperialismului, pentru libertate și progres social.

O privire de ansamblu pe harta lumii contemporane ne arată că alături de națiunile vechi, care au ajuns la o maturitate economică și culturală, „există zeci de națiuni tinere, sau în curs de formare, care au de străbătut încă un drum lung pentru a ajunge la înflorirea deplină și care joacă sau vor juca un rol din ce în ce mai important în viața internațională”¹⁴.

Această teză principală nouă proiectează puternic în viitor perspectivele de dezvoltare ale națiunilor nou formate sau în curs de formare, ca un rezultat al destrămării sistemului colonial al imperialismului.

Cei mai mulți din ideologii burghezi încearcă să acrediteze ideea că noile națiuni „n-au o structură proprie, bine conturată”, că nu pot să joace un rol deosebit în viața contemporană, deoarece „sînt lipsite de o istorie proprie”¹⁵.

Realitatea contemporană determină o altă categorie de ideologi burghezi să privească mai realist procesul obiectiv al dezvoltării noi-

¹⁴ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. polit. 1966, p. 69.

¹⁵ B. Seifer, *op. cit.* p. 87

lor națiuni. Ei nu pot ocoli problemele vitale ale națiunilor și popoarelor recent eliberate, cum ar fi: rezolvarea radicală a problemei agricole, naționalizarea unor importante obiective economice, lărgirea libertăților democratice, modernizarea economiei și întărirea statului național. Astfel, Y. J. Calvez e nevoit să recunoască că în faza actuală de consolidare a noilor națiuni „lupta pentru independența economică și politică este foarte acerbă”, iar tendința de emancipare economică ca semn al suveranității naționale „este prezentă în toate țările celei de-a treia lumi”¹⁶.

În ce privește viața economică, majoritatea națiunilor și popoarelor eliberate se îndreaptă tot mai hotărît pe linia unei dezvoltări economice independente, folosind aparatul de stat în dirijarea unor importante sectoare ale economiei naționale, lărgind rețeaua învățămîntului și tendința de a folosi și aplica o tehnologie modernă în industria națională. În ultimele două decenii au apărut în viața acestor națiuni factori noi, cu o funcționalitate din ce în ce mai pregnantă, care sporesc forța și rolul națiunilor tinere în epoca contemporană. Este vorba de introducerea și folosirea științei și tehnicii moderne, care nu pot să nu accelereze procesul de maturizare a națiunilor, transformîndu-le și mai mult în factori activi în viața internațională. Procesul de formare și cristalizare a sentimentelor naționale în țările eliberate, a tradițiilor proprii de luptă și de dezvoltare a culturii lor naționale, elemente constitutive ale națiunii, sînt privite de unii din ideologii burghezi ca opera „unor parveniți” sau „lotul propriu al intelectualilor”¹⁷. Iar cînd încearcă să definească și să caracterizeze conținutul sentimentului național, ce se manifestă cu atîta căldură în grija maselor populare față de destinele patriei lor, nu se sfîesc de a-l califica ca „naționalism agresiv îndreptat împotriva altora”¹⁸ (citește împotriva imperialismului). Ceea ce-i supără extrem de mult sînt tendințele de evocare a trecutului istoric ale acestor popoare, „teme atît de frecvente la scriitorii patrioți” în scopul de a trezi sentimentul național al luptei de eliberare de sub orice dominație străină, imperialistă.

Teza susținută de P.C.R., a dezvoltării multilaterale a națiunilor, proiectează o largă perspectivă de viitor în viața țărilor recent eliberate, dovedindu-se a fi singura cale realistă, conformă cu aspirațiile de progres și dezvoltare a tuturor națiunilor, mari sau mici, în epoca contemporană. Scriitorul patriotic Mamadiu Dia din Republica Mali în lucrarea sa *Națiunile africane și solidaritatea mondială* subliniază tocmai că „națiunile africane sînt chemate să joace un însemnat rol istoric

¹⁶ Y. J. Calvez, *Racines sociales et économiques des nationalismes du Tiers monde*. „Revue française de science politique”, Paris, 15, nr. 3, 1965, p. 447.

¹⁷ W. E. Möhlmann, *La mystique indigène et le nationalisme dans les anciens pays coloniaux*, „Revue de psychologie des peuples”, Le Havre, nr. 1/1966, p. 39.

¹⁸ *Ibidem*.

în viitor"¹⁹. Ținând seama de faptul că procesul de construire și cristalizare în națiuni a popoarelor eliberate are loc în epoca contemporană, autorul remarcă atît ajutorul dat de sistemul mondial socialist acestor popoare, cît mai ales „rolul ideologic important pe care l-a jucat marxismul asupra dezvoltării sentimentului național în colonii”²⁰. Stînd pe o poziție fermă a luptei împotriva colonialismului de toate nuanțele, în special împotriva celui economic, autorul atrage atenția (care sună mai degrabă cu un avertisment) „asupra greșelii enorme care se face de către unii ideologi, care socot că lupta națiunilor care își dobîndesc cu greu independența, se termină o dată cu obținerea ei”²¹.

Urmărind procesul de formare a națiunilor în condițiile actuale, putem desprinde cu claritate tendința obiectivă a luptei anticoloniale și antiimperialiste a țărilor recent eliberate sau în curs de eliberare — deși aci intervin o serie de factori și particularități noi, cum ar fi ritmul rapid al maturizării caracteristicilor națiunii, un proces accelerat de formare a conștiinței naționale, particularități multiple în ce privește consolidarea lor economică și a dezvoltării culturii naționale etc. Ceea ce este comun și general în acest proces, îl constituie lupta anticolonială și antiimperialistă, lupta de eliberare socială și națională pentru formarea unor state independente și suverane.

Socialismul, înlăturînd toate contradicțiile din lumea burgheză, deschide calea dezvoltării multilaterale a forțelor de producție, descătușează energiile inepuizabile ale națiunii noi socialiste, multiplică posibilitățile de afirmare a tuturor cetățenilor de manifestare a adevăratei lor egalități sociale. Toate țările socialiste au cunoscut an de an ritmuri înalte de dezvoltare economică, iar economia națională a lor constituie astăzi o puternică forță motrice a progresului și civilizației. În țara noastră producția industrială era în 1965 de 10 ori mai mare decît în 1938, iar volumul ei global realizat într-un singur an, 1965, echivalează cu 80% din volumul producției industriale obținute în întreaga perioadă a primului plan cincinal (1951—1955). Rezultă că progresul fiecărei națiuni socialiste este legat de folosirea maximă a resurselor și posibilităților materiale și spirituale proprii, de soluționarea realistă a problemelor reconstrucției socialiste și comuniste.

Pe fundalul științific solid al învățaturii marxist-leniniste despre națiune și problema națională, pe baza bogatei experiențe proprii în rezolvarea deplină și definitivă a problemei naționale în țara noastră, P.C.R. a adus o contribuție prețioasă la îmbogățirea tezaurului teoriei marxist-leniniste despre națiune în general, despre națiunea socialistă în special. Documentele partidului nostru, Declarația din aprilie 1964, materialele Congresului al IX-lea al P.C.R. și altele, dau o fundamentare științifică a locului și rolului națiunilor socialiste în epoca

¹⁹ Mamadiu Dia, *Nations africaines et solidarité mondiale*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, p. 172.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

contemporană, conturează cu precizie tendințele obiective ale dezvoltării națiunilor socialiste, subliniază elementele de esență ce au loc în procesul de eliberare a popoarelor de sub jugul colonial imperialist. Astfel, în documentele Congresului al IX-lea se argumentează științific ideea că națiunea și statul vor continua să constituie încă multă vreme baza dezvoltării societății, că întărirea și înflorirea multilaterală a națiunii socialiste reprezintă o cerință obiectivă a epocii contemporane.

Națiunea ca formă de comunitate umană, departe de a fi depășită găsește abia în socialism condiția deplinei ei afirmări și dezvoltări, conștiința materializării întregii ei capacități. „Numai în socialism — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — se pot manifesta în toată plinătatea lor comunitatea reală de interese economice, cultura socialistă comună tuturor cetățenilor ce locuiesc pe același teritoriu, se poate asigura unirea întregului popor în lupta și munca pentru îndeplinirea aspirațiilor sale de bunăstare și fericire”²².

Întreaga istorie modernă și contemporană arată că apariția națiunii ca formă de comunitate umană, și dezvoltarea vieții naționale a popoarelor este un proces social legitim, o etapă necesară și obligatorie în evoluția tuturor popoarelor, pe linia realizării suveranității și independenței naționale.

Precizând locul și rolul națiunilor socialiste în epoca contemporană, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expunerea din 7 mai 1966, la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R., spunea: „Lozinca înfloririi multilaterale a patriei socialist, formulată de partidul comunist, mobilizează forțele oamenilor muncii, constituie un factor de seamă al mersului înainte al poporului”²³.

Setea de libertate a popoarelor, dorința de unitate și progres social, flacăra luptei pentru încheierea și dezvoltarea națiunilor, au constituit și constituie una din componentele de bază ale luptei popoarelor împotriva exploatării și asupririi sociale, forță motrice a progresului social. În condițiile socialismului toate acestea își găsesc deplina lor afirmare și dezvoltare.

Condițiile socialismului creează fiecărei națiuni, mari sau mici, largi posibilități de a-și aduce aportul la îmbogățirea învățaturii marxist-leniniste, într-un domeniu sau altul al democratismului socialist, de exemplu al conducerii planificate a economiei și culturii, în rețeaua învățămîntului și a educării tinerei generații, în munca de partid și a legăturii sale cu masele, în procesul formării și dezvoltării conștiinței socialiste, îmbogățind astfel conținutul internaționalismului socialist, fără de care ar rămîne o frază generală, goală, lipsită de conținut.

²² *Congresul al IX-lea al P.C.R.* Ed., Polit., 1965. p. 69.

²³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 71.

Pe baza experienței construcției socialismului în țara noastră și a cunoașterii tendințelor istorice contemporane, P.C.R. pleacă de la ideea că, cu cât se dezvoltă și se amplifică economia socialistă ca un complex național unitar, cu cât se dezvoltă cultura națională, înfloreste viața spirituală a poporului, cu atât se afirmă mai puternic înseși capacitățile creatoare ale națiunii. Se largesc posibilitățile de participare a fiecărei națiuni socialiste la viața economică și spirituală pe plan internațional, se întărește sistemul socialist în ansamblul lui.

Nimeni nu poate nega adevărul că națiunile și statele socialiste se dezvoltă în condiții diferite de la o țară la alta, poartă amprenta unor tradiții și particularități specifice, formate de-a lungul vremii. Între ele există o serie de deosebiri privind nivelul și proporțiile dezvoltării economice moștenite de la vechiul regim, structura populației pe ramuri economice, specificul vieții culturale, tradițiile în organizarea vieții de stat a învățămîntului, vieții artistice și științifice.

Încercările de a impune dinafară formele și metodele de activitate, de șablonizare a construcției socialismului prin ignorarea condițiilor specifice din fiecare țară, sînt contrare spiritului marxist-leninist și nu pot decît să prejudicieze construcția socialismului, prestigiul sistemului mondial socialist pe plan internațional.

Singura orientare realistă care concordă cu cerințele progresului social, este aceea care prevede înflorirea fiecărei națiuni, dezvoltarea vieții sale economice și spirituale multilaterale.

Contribuția fiecărui stat socialist — suveran și egal în drepturi — la schimbul de valori materiale și spirituale în cadrul sistemului socialist mondial este o expresie a internaționalismului socialist. Or, este un lucru firesc că numai pe măsură ce s-a dezvoltat economia, știința și cultura, a crescut aportul fiecărei națiuni socialiste la schimburile de valori cu celelalte țări socialiste, inclusiv aportul națiunii noastre române. Astăzi peste două treimi din volumul comerțului exterior al țării noastre îl reprezintă schimburile cu țările socialiste și el este în continuă creștere.

Materialele Congresului al IX-lea al P.C.R., documentele recente de partid privitoare la înflorirea și dezvoltarea națiunii socialiste, conturînd cu precizie științifică perspectiva viitorului, arată că „națiunea va continua să constituie încă multă vreme baza dezvoltării societății noastre, în întreaga perioadă de construire a socialismului și comunismului”²⁴.

Această concluzie teoretică mai are și o altă importanță. Ea deschide un larg orizont în munca de cercetare științifică în domeniul științelor istorice, filozofice, economice, filologice, juridice etc. Pentru generalizarea experienței maselor populare și a conducerii de partid în domeniul rezolvării depline a problemei naționale în țara noastră, studierea aprofundată a caracteristicilor, a comunității de interese unitare economice și culturale ale națiunii socialiste, a profilu-

²⁴ *Ibidem*.

lui spiritual a familiei României socialiste, domeniul teoretic reclamă studii și lucrări sociologice de mari proporții, cu concursul unui larg front de specialiști din diverse ramuri ale științei.

Abordarea acestor probleme de către cercetătorii noștri ar fi nu numai o îndatorire patriotică, ci și o valorificare a experienței teoretice și practice a P.C.R. în problemele contemporane ale națiunii, a aportului pe care îl aduce partidul nostru la îmbogățirea tezaurului marxism-leninismului.

БУРЖУАЗНАЯ ИДЕОЛОГИЯ И ВОПРОСЫ НАЦИИ В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ

(Резюме)

Автор критически анализирует положения, касающиеся нации, имеющие в настоящее время широкое распространение на буржуазном идеологическом фронте. Этим ненаучным положениям автор противопоставляет марксистско-ленинское учение о роли и задачах наций в современных условиях.

Исходя из документов РКП, из опыта, приобретённого в процессе строительства социализма в нашей стране, автор статьи аргументирует принципиально новое положение о повышении роли и задач наций в современную эпоху, об их многостороннем развитии.

Автор уделяет особое внимание вопросу социалистической нации, её перспектив развития, её места и роли в новых исторических условиях существования социалистической мировой системы.

Опыт нашей страны, а также и других социалистических стран вполне доказывает справедливость положения, разработанного РКП, о многостороннем развитии социалистической нации, которое открывает широкую перспективу всем нациям, большим или малым в новых исторических условиях.

L'IDÉOLOGIE BOURGEOISE ET LE PROBLÈME DE LA NATION À L'ÉPOQUE CONTEMPORAINE

(Résumé)

L'auteur analyse de façon critique les thèses relatives à la nation qui connaissent aujourd'hui une large circulation dans le camp de l'idéologie bourgeoise. A ces thèses non-scientifiques l'auteur oppose comme argument la doctrine marxiste-léniniste relative au rôle et aux charges des nations dans la situation contemporaine.

Partant des documents du P.C.R. et de l'expérience acquise dans le processus d'édification du socialisme en Roumanie, la présente étude soutient de ses arguments la thèse, nouvelle en principe, qui souligne l'accroissement du rôle et des devoirs des nations à l'époque contemporaine et leur développement multilatéral.

L'étude accorde une place particulière au problème de la nation socialiste, de ses perspectives de développement, de sa place et du rôle qu'elle joue dans la nouvelle situation historique, qui est celle de l'existence d'un système mondial socialiste.

L'expérience de notre pays et des autres pays socialistes démontre pleinement la valabilité de la thèse — élaborée par le P.C.R. — du développement multilatéral de la nation socialiste, qui ouvre une large perspective d'avenir à toutes les nations grandes ou petites dans les nouvelles conditions historiques.

IDEI VALOROASE ÎN GÎNDIREA ISTORICĂ-SOCIOLOGICĂ DIN ROMÂNIA ASUPRA FORȚELOR MOTRICE ALE ISTORIEI

de

GAVRIL SZTRANYICZKI

Cercetarea profundă a forțelor motrice ale dezvoltării sociale și dezvoltarea lor științifică, în fiecare epocă istorică, este posibilă numai pe baza și prin metoda materialismului istoric. Așa cum se subliniază în documentele Congresului al IX-lea al P.C.R., ideologia socialistă este „singura în măsură de a descifra sensul dezvoltării istorice și de a dezvoltă forțele motrice ale progresului social”¹.

Analizarea în fond a categoriei de forțe motrice ale dezvoltării sociale ar depăși cadrul studiului de față²; totuși, ca să apreciem just concepțiile formulate de reprezentanții cei mai marcanți ai gândirii filozofice și sociale nemarxiste din țara noastră de la mijlocul secolului al XIX-lea, privitor la progresul societății și la factorii lui, se cere neapărat să enunțăm în prealabil câteva precizări privind conținutul acestei noțiuni.

Concepția științifică asupra forțelor motrice ale istoriei are la bază teza fundamentală a materialismului istoric potrivit căreia „Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința”³. Întregul mers al istoriei omnirii demonstrează că modul de producție al bunurilor materiale constituie factorul determinant al dezvoltării societății. Ar fi însă greșit să identificăm forțele motrice ale istoriei cu structura economică a societății, cu relațiile economice date. O astfel de identificare vine în contradicție cu însuși spiritul materialismului istoric, care nu numai că nu neagă rolul ideilor în dezvoltarea societății, ci, dimpotrivă, tocmai el este acela care scoate în evidență în mod științific marea importanță a acestora. Această subliniere este cu atât mai necesară, cu cât analiza pe care ne propunem s-o facem nu urmărește aprecierea

¹ *Congresul al IX-lea al P.C.R.* E. P., 1965, p. 91.

² Prezentul studiu constituie un subcapitol al tezei de doctorat care tratează tocmai problema forțelor motrice ale dezvoltării sociale.

³ Marx — Engels, *Opere*, vol. 13. E.P., Buc., 1962, p. 9.

în ansamblu a concepțiilor filozofico-istorice, sociologice ale gânditorilor români nemarxiști din trecut și ca atare ea nu este îndreptată în primul rând asupra modului în care ele rezolvă problema fundamentală la nivelul societății, problema raportului dintre existența socială și conștiința socială. Scopul special al acestei cercetări și treceri în revistă este de a pune în lumină concepțiile burgheze progresiste românești asupra mersului istoriei și factorii care concură la progresul acestora. În acest sens aprecierile generale pe care le întâlnim de regulă în lucrările consacrate istoricului gândirii filozofice-sociale din țara noastră, și anume că gânditorii în cauză n-au recunoscut în structura economică, în relațiile de producție sau în forțele de producție factorul hotărâtor al dezvoltării sociale (aprecieri valabile de altfel pentru toți gânditorii nemarxiști), nu privesc direct problema examinată de noi și ca atare nu pot fi considerate ca unele ce ar soluționa-o. Cu alte cuvinte, fondul general idealist al acestor concepții nu exclude posibilitatea unor păreri sau idei juste în problema dezvoltării societății și a factorilor ei propulsatori, chiar dacă valoarea lor este relativă și redusă prin rezolvarea idealistă a problemei fundamentale.

A doua precizare în legătură cu conținutul noțiunii de forțe motrice ale dezvoltării societății se referă la faptul, de altfel foarte rar subliniat, că acest conținut nu se rezumă numai la „factorii” care propulsează mersul societății. Materialismul istoric nu este doar o extindere a materialismului asupra fenomenelor societății, ci totodată și o aplicare a dialecticii materialiste la viața socială, după cum nici nu se putea altfel. Inducând „baza materială” a progresului istoric și elucidând pe deplin științific rolul ideilor în dezvoltarea societății, marxismul a dezvăluit în același timp și dialectica internă a conexiunii și interacțiunii dintre laturile vieții sociale. Prin urmare, noțiunea de forțe motrice ale dezvoltării sociale implică în mod necesar nu numai „factorii progresului”, ci, concomitent, și modul lor de acțiune și interacțiune, adică însuși mecanismul intern al dezvoltării. Studiarea acestui „mecanism” nu este altceva decât examinarea factorilor progresului în acțiunea lor concretă și complexă, ceea ce presupune dezvăluirea dialecticii dintre general și particular, obiectiv și subiectiv, societate și individ, necesitate și libertate, spontan și conștient etc. Ținând seama de acest fapt, devine și mai evident că pe fondul general idealist al concepțiilor examinate vom întâlni cu toată siguranța o serie de elemente pozitive, mai mult sau mai puțin juste, datorite surprinderii unora sau altora din aspectele lăuntrice ale mecanismului dezvoltării, ale dialecticii constituirii progresului.

În sfârșit, mai trebuie să facem încă o precizare, dar de data aceasta nu asupra conținutului noțiunii de forțe motrice ale progresului, ci cu privire la subiectul cercetării noastre. Studiul de față nu-și propune să ofere un tablou sintetic asupra dezvoltării concepțiilor democratice și burgheze progresiste din România privind forțele mo-

trice ale dezvoltării istorice; el are un scop mult mai modest, de a pune în lumină ideile cele mai valoroase ale citorva reprezentanți de seamă ai gândirii filozofice-sociale progresiste din țara noastră relativ la factorii progresului și la mecanismul lui de constituire.

*

Trecînd în revistă concepțiile gînditorilor și istoricilor români de la mijlocul secolului al XIX-lea cu privire la mersul societății și forțele lui motrice, trebuie să ne oprim în primul rînd asupra valoroasei opere a marelui democrat-revoluționar Nicolae Bălcescu (1819—1852). Deși istoric și nu sociolog, Bălcescu a formulat în lucrările sale o serie de idei remarcabile privind mersul societății, legile ei, idei care în ansamblul lor schițează o viziune istorică consecventă, foarte înaintată în condițiile social-istorice date. Izvoarele principale ale acestei viziuni trebuie căutate în poziția sa democrat-revoluționară consecventă pe de o parte, și în activitatea sa ca om de știință pe de altă parte, prin care a reușit să pătrundă pînă la resorturile cele mai adînci ale procesului istoric, să dezvăluie unele conexiuni interne ale devenirii istorice. Fără să trecem la o caracterizare generală a acestei viziuni, vom încerca să desprindem doar elementele legate direct de subiectul cercetării noastre.

În primul rînd, ideea despre *progresul societății* (al omenirii) constituie nu numai o părere cuprinsă implicit în opera lui Bălcescu, ci una reluată și reafirmată cu toată pregnanța în multe scrieri ale sale. Ne referim aici doar la citeva din aceste lucrări: *Mersul Revoluției în istoria Românilor, Trecutul și Presentul*⁴ și *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*⁵. Iată cum formează Bălcescu această idee în lucrarea *Trecutul și Presentul*: „Omenirea nu e staționară. Ea înaintează neîncetat... dezvoltarea ei se urmează regulat după legile fizice ale progresului”⁶. În *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul* ideea progresului societății primește un conținut și mai precis, arătîndu-se că dezvoltarea societății urmează o linie ascendentă.

Așadar, progresul societății este conceput de N. Bălcescu ca o lege fizică, adică independentă de voința omului. Subliniem că aici nu este vorba de o viziune fatalistă. Chiar Bălcescu a fost acela care s-a delimitat categoric de fatalism, precizînd că deși mersul istoriei apare ca un proces legic, de aici „nu urmează că omul este un instrument orb al fatalității, prin aceea nu se stinge libera lui voință”⁷. Această precizare este importantă sub două aspecte: pe de o parte ea scoate în evidență consecvența dintre concepția sa despre progresul societății ca proces legic și despre rolul personalităților ca reprezentanți ai năzuințelor

⁴ În N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Academiei R.P.R., 1953.

⁵ *Ibidem*, vol. II. Vezi tratarea mai amplă a operelor lui Bălcescu în „Istoria gîndirii sociale și filozofice în România”. Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 163—182.

⁶ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 326.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 10.

maselor, înfăptuitori ai cerințelor progresului, pe de altă parte consemnează străduința lui Bălcescu de a înțelege necesitatea istorică în sens profund, deci ca o necesitate care cuprinde în sine atât acțiunea unor factori obiectivi independenți de voința oamenilor, cât și acțiunile voite ale acestora. Mai adăugăm că în explicația proceselor și fenomenelor sociale Bălcescu a acordat un loc important condițiilor economice. Mai mult încă, cercetind istoria poporului nostru el se apropie de recunoașterea științifică a rolului structurii social-economice în explicarea istoriei. Iată ce spune în „Introducerea” la *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*: „Organizația dinlăuntrul societății singură ne poate explica evoluțiile istorice prin care nația română trecu”⁸. Este demn de reținut că în lucrarea *Mersul Revoluției în istoria Românilor* N. Bălcescu folosește noțiunea de *baza societății*, înțelegând prin ea *organizația proprietății*⁹. Fără a exagera importanța acestor elemente în contextul general al viziunii istorice a lui Bălcescu, putem constata că el a reușit să se apropie de concepția științifică asupra istoriei, ceea ce i-a permis să formuleze o serie de idei foarte înaintate cu privire la forțele motrice ale dezvoltării istorice. Ne referim astfel, înainte de toate, la ideea lui Bălcescu despre lupta de clasă: „Istoria omenirii nu ne înfățișează decât lupta neconținută a dreptului în contra tiraniei: a unei clase dezmoștenite de dreptul său în contra uzurpatorilor ei; ... luptă fără sfârșit, căci se urmează încă în timpurile de azi și se va urma până când va mai fi umbră de tiranie, până când popoarele n-or fi întregite în drepturile lor și egalitatea n-o domni în lume”¹⁰. Desigur, problema dacă Bălcescu a văzut sau nu în lupta de clasă *motorul* dezvoltării istorice nu poate fi rezolvată exclusiv pe seama acestui singur citat. Răspunsul ni-l oferă întreaga operă a lui Bălcescu în general, care sugerează mai peste tot această idee; examinată mai îndeaproape însă, problema va găsi un răspuns afirmativ în concepția lui Bălcescu despre revoluție. Din acest punct de vedere avem două momente semnificative. În concepția lui Bălcescu revoluția apare ca un moment hotărâtor al progresului social, al luptei de clasă. Într-o recenzie dinainte de 1848 el spune: „Revoluția ce se lucrează este nebiruită. Este mare acea lege a naturii care duce neamul omenesc către progres”¹¹. Pe de altă parte, referindu-se la sarcinile pe care revoluția din 1848 trebuia să le rezolve, Bălcescu nu întimplător a făcut distincție între sarcinile pe tărîmul suprastructurii și cele pe tărîmul bazei (folosim aici în mod intenționat termenii marxisti) și ca atare, el a diferențiat în această revoluție un caracter *democratic* și unul *social*. „Revoluția din 1848 — scria Bălcescu — trebuia încă a dezlega problema sărăciei poporului, a da o altă organizație pro-

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 310.

¹⁰ *Ibidem*, p. 118.

¹¹ *Ibidem*, p. 178.

prietății, baza societății a bogăției și fericirii publice... Era neapărat a proclama: democratizarea statului prin egalitatea drepturilor, a pământului, prin improprietărea țăranilor... De aici nevoia de a opera o revoluție democratică și socială¹². Cît privește forțele motrice ale revoluției, desigur, Bălcescu, în condițiile date, forța principală o vedea în țăranime; ceea ce are importanță însă în primul rînd, este principiul susținut de el cu toată tăria, de a mîntui poporul prin popor.

Rezultă deci că viziunea istorică a lui Nicolae Bălcescu cuprinde o serie de idei juste privind forțele motrice ale istoriei și dacă nu s-au putut cristaliza și integra într-o concepție încheată se datorește, în primul rînd, condițiilor istorice-sociale date.

*

Nici unul din contemporanii lui Bălcescu — istorici, gînditori burghezi-democrați — n-au reușit să se ridice la nivelul viziunii sale istorice. Totuși, în parte tocmai sub influența concepțiilor lui Bălcescu, în parte sub influența situației istorice date, a spiritului epocii, datorită poziției lor democratice, numeroși istorici și gînditori, ca George Bariț, Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti, Ion Ghica și alții, au încercat — cu mai mult sau mai puțin succes — să descifreze conexiunile ascunse ale mersului istoriei. Aceste încercări merită atenție chiar și luate în sine, ca atare, dar mai ales prin faptul că însuși *modul lor de a pune problema* învederează uneori întuirea multor elemente juste din mecanismul extrem de complex al devenirii istorice.

Este foarte semnificativ felul în care G. Bariț (1812—1893) formulează sarcina istoricului: „Datorința istoricului — spune el — este a studia cu tot adinsul legislațiunea unei țări și toată dezvoltarea din veac în veac, din epocă în epocă, a tuturor relațiunilor sociale, a claselor în care s-au despărțit popoarele, în staturi, și a influențelor reciproce”¹³. Într-un alt articol („Istoria”), formularea acestei cerințe scoate în evidență și mai pregnant scopul direct pe care trebuie să-l urmărească istoricul: „...se cere, ca istoricul să pătrundă cu agerime — scria Bariț — la pricinile ascunse și la secretele pene încordatoare și mișcătoare ale evenimentelor; el are să se înalțe cu mintea sa la un punct de vedere, de unde cu ajutorul filozofiei și a cunoștinței sale de lume, de țări și de oameni să poată privi, a cuprinde și a prețui faptele și năzuințele oamenilor, caracterele, raporturile, și interesele lor...”¹⁴. Nu este întimplător că și Mihail Kogălniceanu vedea sarcina primordială a istoricului tot în cercetarea și găsirea factorilor care determină procesele istorice. După el istoricul trebuie să judece faptele narate, să depună stăruințe pentru a deter-

¹² *Ibidem*, p. 310.

¹³ G. Bariț, *Scrieri social-politice*, E.P., Buc., 1962, p. 413.

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

mina cauzalitatea producerii lor, să le aprecieze dacă s-au desfășurat după anume cerințe ale evoluției procesului istoric¹⁵. În căutarea și găsirea factorilor propulsatori ai istoriei, gândirea istorică-socială a lui G. Bariț, precum și a lui M. Kogălniceanu — și afară de ei am mai putea aminti pe C. A. Rosetti, Ion Ghica ș.a. — prezintă multe inrudiri datorite, printre altele, influenței iluminismului și a curentelor utopiste.

Pe G. Bariț l-a preocupat mult problema personalităților istorice. Trebuie însă subliniat că el reușește să depășească limitele iluminismului, apropiindu-se de înțelegerea științifică a rolului istoric al personalităților. Astfel el a recunoscut necesitatea de a studia condițiile social-istorice care generează pe oamenii mari: „Ochiul istoricului este dator a cerceta, nu cumva chiar și bărbații de stat, sau generalii cei mai geniali în ochii lumii, au fost în realitate numai indeplinitorii unei voințe mult mai potente, decît era voința lor”¹⁶. Pentru Bariț secretul marilor personalități constă în capacitatea acestora de a-și identifica interesele cu ale poporului, de a se inspira din măreția epocii în care au ajuns¹⁷.

Așa numitele *epoci mari* în terminologia lui Bariț apar ca un sinonim al perioadelor de adinci transformări sociale, a revoluțiilor. Deși nici în abordarea și înțelegerea esenței, a rolului revoluțiilor sociale n-a reușit să se ridice la nivelul lui N. Bălcescu, totuși în scrierile lui întîlnim încercări de a defini revoluția, de a o interpreta ca un fenomen social necesar¹⁸. Bariț și-a dat seama de rolul revoluțiilor ca factori sau momente hotărîtoare ale progresului istoric. Referindu-se la revoluția franceză din 1848, în articolul „Republica Franței. Paris. Revoluțiunea mută și nesingeroasă” vorbește despre poporul francez ca un „popor admirabil, care la momentul dat se scutură dintr-o dată ca un uriaș cumplit, și își sparge cu cîte o singură lovitură cale nouă către libertate și progres, salutar în toate direcțiunile”¹⁹.

Spre deosebire de Bariț, Mihail Kogălniceanu (1817—1891) vedea transformarea orînduirii vechi într-una nouă prin răspîndirea culturii, prin reforme. Cu toate acestea și în opera lui apar multe elemente prețioase, vrednice de a fi consemnate. Astfel, Mihail Kogălniceanu și-a dat seama că evoluția societății are loc prin luptă. Firește, el pune pe prim plan lupta omului pentru stăpînirea naturii și ca atare atribuie un rol hotărîtor marilor descoperiri. Totodată însă el consemnează și lupta din sinul societății dusă de către împilați împotriva împi-

¹⁵ Vezi în această privință monografia lui V. Ionescu, despre *opera și activitatea lui M. Kogălniceanu*.

¹⁶ G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*. Sibiu, 1889, p. VII. Vezi expunerea concepțiilor lui Bariț privind rolul personalității în lucrarea lui Radu Pantazi, *Ideile social-politice ale lui G. Bariț*, în vol. „Din istoria filozofiei în România”, vol. II, Ed. Academiei R.P.R., 1957.

¹⁷ Cf. „Transilvania” nr. 1, 1868, p. 10.

¹⁸ Cf. G. Bariț, *Scrieri social-politice*, p. 126.

¹⁹ *Ibidem*, p. 328.

lării. „Dar cind omul — scria el — s-a aflat în față cu omul, cel dinții rezultat al luptei a fost robirea celor mai slabi... Dar vine vremea, curind sau tirziu, că împilații reclamează împotriva împilării; o luptă nouă se ridică, din care trebuie să iasă dezrobirea celor de mai înainte biruiți”²⁰.

Influențat de concepțiile lui Bălcescu, și C.A. Rosetti (1816—1885) susținea că evoluția societății este un *proces legic natural*. Trăsătura specifică a viziunii sale istorice rezidă în străduința de a pătrunde în labirintul social „nu numai prin reducerea logică a faptelor și prin cercetarea legilor naturale și nestrămutate, cărora sînt supuse toate faptele, ci chiar și prin studiul psihologic”²¹. Această analiză *psihologică* îl duce la concluzia că *simțămîntul* marilor drepturi ale omului „este pirghia cea puternică ce va smulge lumea cea veche din rădăcinile ei”²².

La Ion Ghica (1816—1897) înriurirea iluminismului și a utopismului francez ia o notă specifică, datorită tocmai preocupărilor sale de economie politică. În scrierile lui afirmarea și promovarea progresului social apare ca o adevărată profesiune de credință. „Creдем in progres — scria el — căci el este condițiunea naturii fizice și morale”²³. Factorul principal al progresului social îl vede în dezvoltarea științei. Dar această concepție tipic iluministă dobîndește un înțeles foarte pozitiv, prin faptul că el vede condiția de bază a dezvoltării sociale, a unei națiuni în dezvoltarea producției, a industriei: „O națiune nu poate aspira la un grad de civilizație superior fără industrie, fără intensificarea activității productive”²⁴.

*

În țara noastră, la dezvoltarea concepțiilor asupra forțelor motrice ale istoriei și-au adus contribuția nu numai istoricii și economiștii, dar și unii reprezentanți ai științelor naturii din ultimele decenii ale secolului trecut și primul deceniu al secolului nostru. Dintre aceștia merită o cercetare mai atentă opera lui Ștefan Michăilescu (1846—1899) și a lui Spiru Haret (1851—1912), cu atît mai mult cu cît în lucrările lor problemele dezvoltării sociale ocupă un loc important.

În domeniul problemelor sociale gîndirea acestor doi reprezentanți de seamă ai științelor naturii prezintă puține elemente comune. Totuși analiza multilaterală a concepțiilor lor învederează două asemănări specifice, semnificative. Atît Șt. Michăilescu cît și Spiru Haret abordează istoria societății ca *oricare alt domeniu al realității*, ca fiind determinată de legi obiective. Astfel, Șt. Michăilescu criticînd pe unii

²⁰ M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, vol. II, E.S.P.L.A., Buc., 1955, p. 45.

²¹ „Românul” nr. 222 din 10 aug. 1861.

²² *Scrierile* lui C. A. Rosetti, Buc., 1887, p. 14.

²³ I. Ghica, *Convorbiri economice*, 1879, p. 479.

²⁴ *Ibidem*, p. 287—288.

reprezentanți ai concepției idealiste, care negau existența legilor în dezvoltarea societății (exemplu, istoricul B. P. Bogdan), scria: „...evenimentele nu mai sînt un produs inexplicabil al întîmplării; ele nu ni se mai prezintă ca o serie de fapte incoherente, fără cauze apreciable și mai puțin, nu pot dară trece ca rezultate ale combinațiilor unei voințe supreme...”²⁵. La rîndul lui Spiru Haret considera mișcarea socială drept caz particular al mișcării mecanice, supusă aceluiași legi ca și *corpurile materiale*²⁶. Al doilea element comun rezidă în rolul pe care-l atribuie și unul și altul cuceririlor științei și ale tehnicii. Pentru Șt. Michăilescu știința, și înainte de toate aplicarea ei în practică, reprezintă *pirghia hotărîtoare* a dezvoltării sociale, „pirghie care va ridica pe om la treapta legitimei sale aspirațiuni”²⁷. Iar în lucrarea *Industria și Răzbelul* el scria: „Acea care vor saluta aurora erei de adevărată pace și fericire, vor avea să aducă mai întîi industriei mulțumirile lor adinci, precum și geniului inventiv al științelor pozitive. Popoarele care vor să trăiască și care aspiră la un viitor mare, să înalțe școala și să cultive industria”²⁸. Apar aici evident două coordonate definitorii ale concepției michăilesciene asupra mersului societății. Se reliefează pe de o parte influența iluminismului în soluționarea problemei factorului determinant al dezvoltării sociale. Fără îndoială, aici avem de-a face cu o limită istorică a viziunii sociale a lui Michăilescu. Dar dincolo de problema fundamentală — raportul dintre existența socială și conștiința socială — aprecierea de către Michăilescu a rolului ideilor, al cunoștințelor științifice scoate în evidență un element deosebit de pozitiv al concepției sale. După el acest rol este în funcție de gradul pătrunderii acelor idei și cunoștințe în mase. Nu întîmplător Michăilescu în problema rolului maselor și al personalității istorice adoptă o poziție foarte înaintată. Caracterizînd figura istorică a lui Tudor Vladimirescu, el scrie: „Tudor era din numărul acelor figuri istorice, care absorb un veac de suferințe și aspirațiuni înecate ca într-un moment bine venit să puie în scenă puterea dezlănțuită a unui popor deznădăjduit”²⁹. Cu alte cuvinte, Michăilescu atribuia intr-adevăr ideilor, respectiv cunoștințelor științifice un rol deosebit, dar și-a dat seama că ele pot deveni cu adevărat o forță motrică a dezvoltării sociale numai în și prin activitatea maselor populare. Pe de altă parte, viziunea social-istorică a lui Michăilescu învederează în toată pregnanța depășirea limitelor iluminismului și prin recunoașterea marelui rol al forțelor de producție în accelerarea dezvoltării sociale.

²⁵ Șt. Michăilescu, *Fetișismul* în „Revista contemporană”, 1876, p. 6.

²⁶ Cf. Spiru Haret, *Opere*, vol. X. Ed. Cartea Românească, Buc., 1938, p. 492—493.

²⁷ Prospectul revistei „Transacțiuni literare și științifice”, 1872, p. 3.

²⁸ Șt. Michăilescu, *Industria și Răzbelul*, Buc., 1878, p. 87. Vezi abordarea acestei probleme și în studiul lui S. Ghiță, *Ștefan Michăilescu gînditor înaintat*, în vol. „Din istoria filozofiei în România”, vol. I, Ed. Academiei R.P.R. 1955.

²⁹ Șt. Michăilescu, *Un portret istoric*, în „România liberă”, Număr literar, 1884, p. 95.

În *Mécanique Sociale* a lui Spiru Haret, printre *forțele sociale* care pun în mișcare *indivizii* sau *corpurile sociale*, deci care determină schimbarea *stărilor sociale*, sînt enumerate printre altele *munca, invențiile, cuceririle științei* etc. Toate acestea pun în lumină rolul uriaș pe care îl joacă — după Haret — inteligența în dezvoltarea societății. Spre deosebire însă de Șt. Michăilescu, Spiru Haret nu se oprește la consemnarea influenței determinante a inteligenței asupra stărilor sociale. El subliniază cu tărie: „...este evident că inteligența este un factor covârșitor în determinarea stării sociale a unui individ; dar pe de o parte nu este ea singurul factor determinant; iar pe de altă parte, nu se știe dacă inteligența însăși nu este determinată de alți factori și care sînt aceia”³⁰. În ultimă instanță Haret reduce forțele sociale care determină evoluția ei la trei factori *nedependenți*: elementele de natură intelectuală, cele de natură economică și cele de natură morală. „Nu este just — spune el — să se atribuie progresul societăților umane exclusiv inteligenței; el este faptul a trei factori care au acționat împreună și care se dezvoltă și se perfecționează în mod gradual unii prin alții”³¹. După părerea noastră, este întru totul întemeiată concluzia că Spiru Haret a promovat în sociologia românească teoria factorilor (înaintea lui D. Gusti sau P. Andrei)³². Totodată trebuie adăugat — fapt deosebit de important din punctul de vedere al subiectului nostru — că teoria factorilor servește lui Spiru Haret la cercetarea mecanismului dezvoltării sociale. Mecanica socială a lui Haret se afirmă ca o încercare de a surprinde mecanismul constituirii mișcării sociale, dinamica ei complexă. Dacă ea a rămas doar o încercare, aceasta se datorește, printre altele, și poziției de clasă a lui Spiru Haret, poziție ce și-a găsit o expresie foarte concludentă în concepția sa despre revoluție, pe care a considerat-o drept *risipă de energie socială*³³.

*

În cercetarea din țara noastră a forțelor motrice ale dezvoltării istorice ocupă un loc deosebit A. D. Xenopol (1847—1920), primul și cel mai de seamă reprezentant român al filozofiei istoriei. Opera sa constituie — în conexiunea problemei examinate — o piatră de hotar care marchează *trecerea* de la incursiunile generale, nesistematice în problemele devenirii istorice, la examinarea teoretică, multilaterală, de-

³⁰ Spiru Haret, *Opere*, vol. X, p. 484.

³¹ *Ibidem*, p. 428.

³² Avem în vedere aici articolul lui Achim Mihău, *Sociologia lui Spiru Haret*, în „Revista de filozofie” nr. 6, 1966.

³³ Această poziție este motivată de Spiru Haret prin principiul „la moindre action” care, aplicat la societățile omenești înseamnă, după el, că trecerea unei societăți de la o stare socială la alta se face totdeauna urmînd numai acea cale care dă loc la cea mai mică cheltuială de energie socială. Cf. Spiru Haret, *Opere*, vol. X, p. 493.

taliată și sistematizată a dezvoltării sociale; *trecerea* ponderii de la problema ce anume determină dezvoltarea societății, la problema cum se realizează această dezvoltare. Întreaga sa concepție poartă o notă pregnantă de dualism, care apare cel mai nuanțat tocmai în vederile sale despre forțele motrice ale istoriei. Pe de o parte Xenopol afirmă categoric că „progresul este continuu și nu i se pot fixa limite”, pe de altă parte însă, el vrea să dovedească că „legea în virtutea căreia” se îndeplinește evoluția omenirii acționează „din sus în jos”³⁴. Acest dualism poate fi urmărit pas cu pas în lucrările sale. Ceea ce trebuie însă remarcat este că *latura dominantă* o constituie nu aspectele negative, ci cele pozitive, datorită principiului său fundamental, potrivit căruia istoria este o *știință*, având de studiat un proces obiectiv de dezvoltare. „Evoluția — scria el — cu toate forțele care o însoțesc, se realizează în afara voinței și conștiinței umane”³⁵. Aceasta i-a permis ca, în pofida premiselor idealiste, să ajungă la o serie de concluzii juste, valoroase, privind mersul istoriei. Una din aceste concluzii — foarte importantă din punctul de vedere al subiectului nostru — este că ideile generale obiective, constituind terenul progresului social, se raportează în ultimă analiză la nevoi diferite, care concentrează întreaga viață umană, devenind organele progresului. Astfel de nevoi sint: nevoile economice, politice, sociale, religioase, morale, juridice, estetice, literare sau științifice ale umanității³⁶. Așadar Xenopol formulează limpede ideea justă că nevoile sociale joacă rolul de factori propulsatori ai progresului istoric. Mai mult chiar, în unele locuri sesizează clar raportul real dintre dezvoltarea materială și cea intelectuală a societății. „Dacă căutăm — spune el — să lămurim în mod științific această strinsă legătură dintre starea materială și cea intelectuală a unui popor, vom găsi că materialul e mijlocul și condiția neapărată a dezvoltării intelectualității”³⁷. Desigur, aceste idei trebuie apreciate în contextul întregii concepții a lui Xenopol, care invederează clar influența teoriei factorilor. Este semnificativ însă că elementul pozitiv se impune și în această privință prin sublinierea faptului că diferitele laturi ale conștiinței sociale, expresii ale diferitelor cerințe umane nu urmează întotdeauna o *mişcare egală și paralelă* în evoluție, ci, în diferitele epoci istorice una din aceste serii devine dominantă³⁸. Prin urmare, Xenopol depășește limitele teoriei factorilor într-un anumit sens și anumit grad, iar această depășire — aici ajungem la un aspect foarte important pentru subiectul nostru — este strins legată de încercarea lui de a pătrunde în mecanismul intern al dezvoltării istorice.

Răspunsul la întrebarea cum a conceput Xenopol modul sau mai bine zis mecanismul prin care se realizează mersul istoriei, ni-l va oferi examinarea concretă a categoriei de „serie istorică”. După Xenopol, în

³⁴ Cf. A. D. Xenopol, *Istoria și geologia*, Iași, 1910, p. 47.

³⁵ A. D. Xenopol, *La Théorie de l'histoire*, Paris, 1908, p. 259.

³⁶ Cf. *ibidem*, p. 383.

³⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, Iași, 1879, p. 10.

³⁸ A. D. Xenopol, *La Théorie de l'histoire*, p. 380—383.

istorie (în lumea succesiunii) nu se poate vorbi decît despre așa-numite *legi abstracte*, care nu sînt altceva decît însuși *modul de manifestare* în sine a forței și puterea ei *propulsatoare* și care se intrupează în împrejurări neconținut schimbătoare, dînd naștere faptelor succesive și seriilor ce le leagă între ele³⁹. În ultimă instanță, seria se prezintă într-un dublu rol: pe de o parte ca o manifestare — prin excelență istorică — a forțelor dezvoltării, pe de altă parte ca modul de înlănțuire cauzală a faptelor individuale. Așadar, studierea seriilor istorice înseamnă pentru Xenopol cercetarea devenirii istorice însăși prin factorii ei propulsatori și prin mecanismul ei intern. Pe baza acestui studiu el relevă o serie de considerente importante, demne de remarcat. Astfel, el formulează cerința de a lua în considerare, în cercetarea istoriei, „starea spiritelor prin care pătrund forțele care făuresc istoria”, de a face deci „un studiu special de psihologie individuală a fiecărei formații omenești, care intervine în jocul istoriei” pentru a putea urmări concret felul în care se făurește mișcarea socială⁴⁰. Sub aspectul modului concret al devenirii istorice prezintă un interes deosebit funcția pe care o îndeplinește activitatea individului, respectiv a maselor, în realizarea progresului. În această direcție trebuie consemnate trei idei semnificative ale lui Xenopol. În primul rînd el sesizează raportul dialectic dintre obiectiv și subiectiv, spontan și conștient, arătînd că individul, fără să înceteze de a fi un izvor de fapte noi, este totuși dus de forța evoluției într-o direcție căreia — din momentul cînd ideile s-au obiectivat — nu-i mai poate schimba cursul⁴¹. În al doilea rînd, legat de aceasta, el își dă seama că obiectivarea ideilor este în funcție de activitatea grupurilor, respectiv a maselor sociale, ele trebuie „să acționeze asupra maselor mai mult sau mai puțin profunde de umanități”⁴². În fine, pe baza acestor premise, Xenopol stabilește *funcția* marilor personalități în cadrul mecanismului dezvoltării: a „face ca energia individuală să treacă în masele din care se compune omenirea”⁴³.

Concluzia principală la care conchide Xenopol în urma cercetării seriilor istorice, însumează foarte precis și pregnant concepția lui despre factorii principali ai dezvoltării istorice. El relevă două serii fundamentale, în virtutea cărora se înlănțuiește progresul istoriei: pe de o parte lupta omului cu natura pentru stăpînirea ei, pe de altă parte lupta dusă de membrii societății pentru îmbunătățirea modului de repartizare a bunurilor. Este cit se poate de concludentă formularea pe

³⁹ Cf. A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, 1901, p. 247. Vezi tratarea detaliată a acestui aspect în studiile lui Gh. Toma, *Semnificatia categoriei de lege abstractă în filozofia istoriei a lui A. D. Xenopol* (în „Studia Univ. Babeș—Bolyai”, series Historia, fasciculus II 1963) și *Seria istorică în filozofia lui A. D. Xenopol* (în „Studia Univ. Babeș—Bolyai”, series Historia, fasciculus I 1966); vezi și articolul lui N. Gogoneață, *Concepția lui A. D. Xenopol asupra seriilor istorice*, în „Revista de filozofie”, nr. 8/1966.

⁴⁰ A. D. Xenopol, *Istorie și geologie*, p. 44.

⁴¹ Cf. A. D. Xenopol, *La Théorie de l'histoire*, p. 291.

⁴² Cf. *ibidem*, p. 380.

⁴³ Cf. *ibidem*, p. 265.

care o dă Xenopol: „Istoria e nu numai expunerea dezvoltării prin raport cu lupta claselor între ele, ea mai este și aceea a luptei omului contra naturii”⁴⁴. Adică, după Xenopol, istoria se realizează pe două *planuri paralele*, pe planul luptei de clasă și pe planul luptei omului cu natura. El nu-și dă seama că în condițiile societății împărțite în clase cea de a doua este subordonată celei dintii, că lupta omului pentru stăpînirea naturii se desfășoară *in și prin* relațiile de clasă, *în și prin* lupta de clasă.

*

În istoria ideilor burgheze din țara noastră asupra forțelor motrice ale dezvoltării istorice nu poate fi neglijată concepția lui Ștefan Zeletin (1882—1934). El este singurul teoretician burghez român care a dezvoltat o teorie *iășiș fatalistă* asupra dezvoltării sociale. (Firește, această teorie avea menirea de a justifica din punct de vedere istorico-sociologic capitalismul, într-o perioadă cînd lupta de clasă a maselor muncitoare din țara noastră, sub conducerea P.C.R. lua o amploare tot mai mare.) După Zeletin fenomenele universului sînt niște verigi dinainte determinate, exprimînd o strictă necesitate, care la rîndul ei este hotărîtă de o forță de natură spirituală. „Evoluția omenirii — scria el — e o serie de faze succesive, fiecare din acestea fiind un inel necesar în dezvoltarea întregului”⁴⁵. El formulează pentru istorici cerința ca faptele să fie deduse unul din altul, ca o înlănțuire de cauze și efecte, așa încît succesiunea lor să formeze o *serie continuă*, o evoluție⁴⁶. Dar această cerință rămîne de fapt o ficțiune, de vreme ce pentru Zeletin istoria este un proces *mistic* a cărui mișcare nu are nevoie de *cauze*, ea „creîndu-se de la sine”. „...Istoria se creează ea însăși...”, afirmă el⁴⁷.

În raport cu subiectul nostru, concepția lui Șt. Zeletin dobindește interes din două considerente, strîns legate între ele: pe de o parte Zeletin, în sprijinul tezelor sale, nu o dată făcea referiri la materialismul istoric⁴⁸, pe care-l interpretează în sens fatalist, trecînd sub tăcere teza lui fundamentală, după care oamenii sînt aceia care făuresc istoria; pe de altă parte, datorită tocmai caracterului ei fatalist, concepția zeletiniană vine să ilustreze, desigur *în sens negativ*, unitatea dialectică dintre obiectiv și subiectiv, spontan și conștient, particular și general, în mecanismul dezvoltării sociale și îndeosebi între social și individual în constituirea mersului istoric. Legătatea concepută de Zeletin ca ceva absolut, impusă dinafară și existentă în afara și asupra activității oamenilor, exclude *necesitatea* și *posibilitatea* forțelor mo-

⁴⁴ A. D. Xenopol, *La Théorie de l'histoire*, p. 135.

⁴⁵ Șt. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*. Ed. Cultura națională, Buc., 1925, p. 246.

⁴⁶ Cf. *Ibidem*, p. 247.

⁴⁷ Șt. Zeletin, *Istoria socială*, Buc., 1966, p. 8.

⁴⁸ Șt. Zeletin, *Burghezia română*, p. 241.

trice ale dezvoltării istorice. De aceea Zeletin nu cunoaște alte forțe decât una singură, impusă dinafară, mistică, și căreia îi sînt supuși toți indivizii. Categoria de *serie istorică* are de asemenea funcția de a explica mecanismul dezvoltării (ca și la Xenopol), dar acest „mecanism” nu mai este social-real, ci apare drept o mașină mistică, care nu este pusă în mișcare de oameni, ci invers, ea îi mișcă pe oameni, în pofida voinței lor: „Cît privește indivizii, ei apar aici — spune Zeletin — într-o lumină mai modestă și mai reală: ca simpli învitori la roatele nevoilor sociale, împlinind un rol determinat de aceste forțe supra-individuale”⁴⁹. Aplicată la capitalism, această teză arată astfel: „El (capitalismul, n. n.) e o forță socială obiectivă, impersonală, cu legi neînfrînte de dezvoltare... În societatea burgheză nu sînt indivizi, ci forțe superioare, care robesc pe indivizi”⁵⁰. Este limpede că de pe această poziție, evident apologetică, Zeletin respinge ideea luptei de clasă, numind-o cu ironie drept „cheie magică, miraculoasă”, menită „a dezlega toate tainele vieții noastre sociale, politice și culturale”⁵¹.

*

Dacă la Șt. Zeletin mersul istoriei se afirma ca o *necesitate* abstractă, absolută, fatală, situată deasupra voinței oamenilor și în antiteză cu aceasta, *Știința despre societate* a lui Dimitrie Gusti (1880—1955) apare ca o concepție înversată a acesteia. Zeletin nu avea nevoie să explice factorii care concură la dezvoltarea societății, modul în care se realizează mersul istoriei, în concepția lui ea se înfăptuia cu de la sine putere. La D. Gusti însă problema centrală rezidă tocmai în a găsi secretul dezvoltării sociale. El n-a putut descifra acest secret decât decretînd *voința* drept factor ultim, *causa-causans* întrucît ea declanșează cauzalitatea socială. În acest sens marele sociolog român definește realitatea socială în felul următor: „Realitatea socială formează... o totalitate de viață unitară, adică o unitate socială, avînd ca *motivare voința socială* (subl. n.), condiționată potențial: cosmic, biologic, psihic și istoric și actualizată în mod paralel prin manifestările ei: economice — spirituale — politice și juridice”⁵².

Fără a ne angaja să oferim o prezentare generală a concepției lui D. Gusti⁵³, vom încerca să urmărim doar modul în care acesta a conceput constituirea și înfăptuirea procesului de dezvoltare a societății. Din acest punct de vedere, prima întrebare la care trebuie să primim răspuns este: ce înțelege Gusti prin *voința socială* și cum acționează aceasta? „*Voința socială* — precizează Gusti — ca *motivare a existen-*

⁴⁹ Șt. Zeletin, *Istoria socială*, p. s. Vezi o analiză mai amplă a acestei probleme în cartea lui Gáll Ernő, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*. E.P., Buc., 1963, p. 54—58.

⁵⁰ Șt. Zeletin, *Burghezia română*, p. 231.

⁵¹ *Ibidem*, p. 242.

⁵² D. Gusti, *Știința realității sociale*, în „Pagini alese”, Ed. șt., 1965, p. 118.

⁵³ Vezi caracterizarea generală a operei gustiene în cartea lui Ovidiu Bădină, *Dimitrie Gusti*, Ed. șt., Buc. 1965.

lei relațiilor și proceselor unităților sociale, nu este o construcție arbitrară a spiritului. Ea poate fi oricând descoperită și precis caracterizată prin raportarea manifestărilor economice, spirituale, politice și juridice la ansamblul cadrelor, cosmologic, biologic, psihic și istoric, ceea ce constituie legea paralelismului sociologic⁵⁴. Cu alte cuvinte, întreaga activitate socială desfășurată în domeniile economic, spiritual, juridic și politic nu este altceva decât voința socială în acțiune, condiționată de mediul natural, biologic, psihic și istoric dat. (M (manifestări) = V(voință) + C(cadrelle)). În funcție de situația și acțiunea voinței, mișcarea socială se poate concretiza în opoziție, luptă, echilibru, sub-, supra- sau coordonare (aprobare, integrare, supunere), în concurență, organizare etc. Aici apare, întru totul evident, menirea voinței de a explica întreaga viață socială, mecanismul evoluției sale. Nu necesită comentarii în plus faptul că în acest fel problema inițială — cum se dezvoltă societatea și care sînt forțele ei motrice — nu este rezolvată decît aparent; ea re apare sub forma întrebării cum anume se constituie voința socială și care sînt factorii ei propulsatori? Este foarte semnificativ, din punctul de vedere al subiectului nostru, faptul că încercarea lui D. Gusti de a explica mecanismul constituirii voinței sociale s-a soldat cu formularea unor idei prețioase, ce demonstrează că el a reușit să sesizeze cîteva aspecte dialectice în conexiunea internă a dezvoltării sociale.

El pornește de la trei categorii-perechi: conștiință — voință, teorie — practică, idee — ideal, considerîndu-le drept o *unitate dialectică* în care elementele componente sînt deodată *distincte și unite*. Stabilind corelația dintre aceste categorii — perechi Gusti a schițat un „model” al constituirii dezvoltării sociale: „Dacă cunoștința se transformă în voință — afirmă el — datorită judecăților de valoare, apoi aceleași judecăți de valoare execută voința, transformînd-o în acțiune practică”⁵⁵. Fără îndoială că aici avem de-a face cu „intuirea” raportului dialectic dintre teorie și practică, chiar dacă întreaga corelație — datorită punctului de plecare greșit — apare inversată. „Teoria și practica — spune Gusti — stau într-un raport de strînsă solidaritate. Teoria socială creează din nou în mod intelectual o faptură reală, ea este o recapitulare intelectuală a practicii și o practică socială virtuală. Iar practica socială este o teorie aplicată, creînd în mod real de fapt creația intelectuală, dînd astfel naștere unei noi realități sociale”⁵⁶.

În legătură cu concepția lui Gusti privind raportul dintre teorie și practică trebuie să facem două aprecieri importante. În primul rînd el a surprins, fără doar și poate, *unitatea dialectică* dintre teorie și practică. În cadrul acestei unități el a recunoscut nu numai rolul teoriei de a servi practica, dar totodată și-a dat seama de importanța practicii în perfecționarea teoriei. „Conceptul de ideal social — scria el — în-

⁵⁴ D. Gusti, *Pagini alese*, p. 117.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 107.

semnind o realitate socială viitoare care să servească de model realității sociale actuale, își imprumută materia de la realitatea societății însăși⁵⁷. Mai mult încă, el revine asupra corelației dintre categoriile — perechi precizind că punctul de plecare al acestui sistem de corelații constă în cerința de a studia realitatea socială existentă și de a o reconstitui științificește. (În această privință el merge până la recunoașterea justetei învățaturii marxiste.) În al doilea rind, pornind de la unitatea dialectică dintre teorie și practică, D. Gusti și-a dat seama de rolul uriaș al teoriei ca forță motrice a practicii sociale. „Idealul — aprecia el — este principiul progresului... inspirind și diriguind activitatea...”⁵⁸. Totodată el a recunoscut și rolul practicii ca factor propulsator al dezvoltării, deși îi acordă, în acest sens, doar un rol secundar în raport cu teoria. „Idealul — precizează el — nu este... o pură afacere a inimii, ci are o justificare rațională, izvorită din contactul cu realul”⁵⁹.

Desigur ar fi greșit să supraestimăm importanța acestor elemente pozitive ale concepției gustiene. Adevărul e că lui D. Gusti aceste idei i-au servit de a demonstra necesitatea și rolul reformelor sociale în cadrul orinduirii capitaliste, ca singura cale reală și rațională posibilă în direcția perfecționării societății, în general⁶⁰. Principala lui greșeală, din acest punct de vedere, constă în aceea că nu recunoaște caracterul de clasă al practicii sociale și al teoriei sociale în condițiile societății capitaliste, și de aceea vorbește de o *voință socială abstractă* în loc de *două voințe* sau mai bine zis de *două tendințe* de clasă fundamentale, opuse antagonic. Astfel, în loc să-și dea seama de rolul luptei de clasă ca motor al dezvoltării societății antagoniste, el ajunge la concluzia: „O nouă conștiință (socializarea și eticizarea culturii), o nouă repartitie a muncii și a bogăției, deci, o schimbare economică și a spiritelor tind să se consolideze printr-o deplasare de forță politică și prin transformarea regimului politic (socializarea puterii politice) și printr-un drept nou (socializarea dreptului) — iată elementele care constituite în mod științific devin germeii fermentatori ai unei reforme sociale”⁶¹. Adică fiecare element al realității sociale (este vorba de orinduirea capitalistă), atit cele constitutive — economicul și spiritualul —, cit și cele regulative — politicul și juridicul —, toate concură, deopotrivă, la desfășurarea acestui proces, conform legii „paralelismului sociologic”. Teoria factorilor are aici menirea nu de a explica procesul de dezvoltare a societății, cit mai degrabă de a dovedi caracterul *unitar*. *armonic* al desfășurării progresului. Mobilii propriu-zisi care pun în

⁵⁷ *Ibidem*, p. 103.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 107.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ „Adevărata reformă socială — afirmă Gusti — se referă și ea la viitor, ca și utopismul revoluționar; ea îl concepe însă nu ca absolut opus, ci ca un complement al prezentului”. „Pagini alese”, p. 110.

⁶¹ *Ibidem*, p. 107.

mişcare acest proces nu pot exista — bineînțeles — în afara voinței sociale și astfel mersul real se inversează: nu de la practică la scop (teorie), ci de la scop la practică. Prin urmare, concluzia finală care rezumă concis concepția lui Gusti despre mecanismul dezvoltării sociale, se prezintă astfel: „Realitatea socială, ca viață legată de o finalitate, se găsește într-un proces de neîncetată prefacere, după imperativele idealului social, de care se ocupă etica și după un sistem de mijloace pentru realizarea valorilor sociale și a idealului etic, care face obiectul politicii”⁶². Nu încapă îndoială că o astfel de concluzie se află într-o flagrantă contradicție cu realitatea societății capitaliste. Dar raportată chiar și la societatea socialistă, ea necesită fără doar și poate o completare esențială: în socialism teoria socială, adică învățătura marxist-leninistă, principiile moralei comuniste, politica științifică a partidului comunist joacă într-adevăr rolul de forțe motrice ale dezvoltării sociale, dar tocmai prin faptul că izvorăsc din necesitățile reale ale societății și reflectă științific cerințele fundamentale ale legilor obiective de dezvoltare.

*

Concepția lui D. Gusti a avut o influență considerabilă asupra contemporanilor săi. Printre discipolii lui se numără, în primul rînd, Petre Andrei (1891—1940), care a preluat de la maestrul său principiile sale de bază. Prin urmare, în cercetarea noastră ne vom strădui să desprindem din concepția lui Petre Andrei câteva elemente specifice, deosebite de cele abordate în legătură cu sociologia lui Gusti. În principal ne vom rezuma la trei aspecte mai interesante din punctul de vedere al subiectului nostru: 1. la problema raportului dintre scop și voință, 2. a raportului dintre individ și societate, 3. la concepția lui P. Andrei cu privire la esența și rolul luptei de clasă.

Dacă în privința rolului voinței sociale în general P. Andrei adoptă concepția lui Gusti, în *Filozofia valorii* el face anumite precizări asupra raportului dintre voință și scop, care modifică întrucitva explicația gustiană a mecanismului constituirii mișcării sociale. În timp ce în volumul *Probleme de sociologie* (1927) el adoptă întrutotul formula lui Gusti, afirmînd că „voința... e determinată în mod conștient de scopuri...”, în *Filozofia valorii* (1945) el consideră necesar de a face următoarea remarcă semnificativă: „Nu trebuie să se confunde scopul cu motivul unei acțiuni”⁶³. Argumentarea acestei aserțiuni este cu atît mai interesantă, întrucît ea implică o abordare mai mult sau mai puțin dialectică a raportului dintre motiv și scop. Unul și același scop — spune P. Andrei — poate fi dorit și realizat din diferite motive și motive sau invers, diferite scopuri pot fi urmărite și dorite din același motiv. Ceea ce merită însă o atenție deosebită din punctul de vedere

⁶² *Ibidem*, p. 119.

⁶³ P. Andrei, *Filozofia valorii*, Buc., 1945, p. 120.

al subiectului nostru este concluzia: „Voința — afirmă el — e determinată de motive și tinde către scopuri”⁶⁴. Fără a exagera importanța acestor raționamente, putem constata că distincția între motiv și scop, tocmai pentru a *motiva* voința, reprezintă o îndepărtare de la finalism, un pas important spre o înțelegere și interpretare *realistă* a mecanismului dezvoltării sociale.

În problema raportului dintre societate și individ, concepția lui P. Andrei evidențiază de asemenea anumite elemente dialectice. Concentrându-și atenția în primul rînd asupra rolului socialului și individualului în mecanismul dezvoltării, el concepe societatea nu ca o sumă a indivizilor, „ci ca o realitate cu viață proprie, deosebită de aceea a indivizilor, care poate influența spiritul individului și care totuși, la rîndul ei, depinde de individ”⁶⁵. Cu toate că P. Andrei remarcă rolul idealurilor ca *forțe colective*, totuși el vede factorul principal al dezvoltării sociale nu în aceste forțe colective, ci în individ. Cum putem noi explica evoluția societății — pune el întrebarea — avînd în vedere că fiecare societate ne apare ca un *întreg*, cu o anumită structură aflată în permanentă mișcare? „O formă structurală — răspunde el — se naște din alta, dar agentul transformării este individul”⁶⁶. Această precizare relevă încă o deosebire în raport cu concepția lui Gusti, în care accentul cade pe elementul social. Dar în problema raportului dintre social și individual, aspectul principal care prezintă un interes pentru subiectul nostru este acela că P. Andrei caută să scoată în evidență rolul omului în general, în mecanismul dezvoltării sociale. În această străduință el se apropie de o înțelegere dialectică a esenței omului, concepîndu-l ca „purtător al fenomenelor sociale”, ca *determinat* de acestea pe de o parte, dar totodată și ca „agent al acestor fenomene”, capabil să le influențeze⁶⁷.

Deși situat pe poziții de clasă burgheze, P. Andrei a fost nevoit, pînă la urmă, să recunoască existența claselor sociale și a luptei de clasă. Limitele de clasă ale concepției sale apar în mod vădit în legătură cu aprecierea caracterului, rolului și importanței luptei de clasă în dezvoltarea societății. După el, lupta de clasă are un caracter *relativ* și o importanță prea mică, ca să se poată considera drept un motor al dezvoltării istorice. Mai mult încă, lupta de clasă pentru P. Andrei este de fapt o întrecere pentru valorificarea funcției sociale, pe care o exercită fiecare clasă în parte.

*

Dacă tocmai problema luptei de clasă a fost aceea în care am putut sesiza clar limitele concepției lui P. Andrei cu privire la

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ P. Andrei, *Probleme de sociologie*. Buc., 1927, p. 103.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 112. Caracterizarea generală a concepțiilor lui P. Andrei privind dezvoltarea societății, vezi în cartea lui Gáll Ernő, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*. E.P. Buc., 1963, p. 177—183.

⁶⁷ P. Andrei, *Probleme de sociologie*. Buc., 1927, p. 112.

forțele motrice ale dezvoltării sociale, în cazul lui Mihail D. Ralea (1896—1964) — ne referim la prima perioadă a activității sale — tocmai această problemă se dovedește a fi cea mai prielnică pentru a releva poziția sa înaintată — deși încă nemarxistă — privind mecanismul dezvoltării sociale. Încă în această perioadă, cu toate că face critici la adresa marxismului, imputînd materialismului istoric, printre altele, pretinsa vină a „unilateralității”⁶⁸, el își dă seama de rolul deosebit al luptei de clasă în dezvoltarea societății: „Lupta de clasă — scrie el — a stîrnit fermentul tuturor progreselor colective”⁶⁹. În legătură cu aceasta, Ralea a acordat o atenție deosebită studierii fenomenului revoluției pe care o consideră drept mod de trecere de la societatea veche la cea nouă.

Totodată Ralea a văzut în lupta de clasă și un stimulent al formării, dezvoltării individului, a personalității⁷⁰. Privită în acest context, precizarea lui potrivit căreia „...neglijarea coeficientului personalităților e indicat și chiar necesar, cînd e vorba de definiția societății, adică de aspectul ei static: el nu se poate neglija totuși atunci cînd se are în vedere evoluția societății”⁷¹, primește o semnificație profundă, vizînd tocmai raportul dintre personalitate și clasă, personalitate și masă.

Poziția sa justă în problema rolului maselor și al personalității reiese clar și din criticile sale aspre făcute la adresa concepțiilor lui G. Le Bon, Lombroso, Sighele și alții. Demascînd esența neștiințifică, reacționară a teoriilor care căutau să infățișeze masele populare ca niște mijloace oarbe ale unor pasiuni sălbatice, ale unor porniri inconștiente, și astfel să defăimeze lupta lor revoluționară, Ralea a luat o poziție fermă pentru recunoașterea rolului progresist al luptei maselor, al participării lor la marile transformări sociale. „E inadmisibil — subliniază el — ca marile curente de idei și sentimente care au prefăcut omenirea, care înseamnă în cea mai mare parte însăși esența progresului, să fie rezultatul unor halucinații trecătoare, e inadmisibil ca societățile omenești să fi acceptat, să fi adoptat în organizarea lor juridică, economică ori morală posterioară un program elaborat în momente de febrilitate și inconștiență”⁷².

*

În istoria concepțiilor nemarxiste burgheze din țara noastră cu privire la forțele motrice ale istoriei o etapă importantă reprezintă ideile lui P. P. Negulescu (1872—1951). Trebuie remarcat de la început

⁶⁸ Vezi M. D. Ralea, *Contribuții la știința societății*, Ed. Casei Școalelor, Buc., 1927.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 96.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 37.

⁷² *Ibidem*, p. 281.

că operei sale în general, și concepțiilor sale privind dezvoltarea societății în special — s-a acordat o atenție insuficientă în raport cu valoarea lor.

Compusă din patru mari volume, lucrarea lui Negulescu *Destinul omenirii*, prin însăși extinderea ei demonstrează marele interes pe care l-a acordat problemei progresului societății. Partizan convins al ideii progresului social și individual, Negulescu este preocupat în primul rând de problema: „... care sînt factorii determinanți ai progresului și cum lucrează ei. Numai cunoscînd bine natura și mecanismul lor — precizează el — ne-am putea da seama de orientarea lor firească, de direcția adică în care li se îndreptează în mod spontan desfășurarea”⁷³. Deși problema *mecanismului dezvoltării sociale* este analizată în opera lui Negulescu pe un fond idealist și în cadrul îngust al factorilor subiectivi, totuși ea nu este lipsită, cituși de puțin, de interes. Pornind de la controversa dintre A. Comte și H. Spencer privind factorul dezvoltării sociale, Negulescu încearcă să revadă ambele poziții în sens critic, dezvoltînd o concepție proprie în care ideile despre inteligență, respectiv sentimente, ca factori ai dezvoltării sociale primesc o imbinare specifică și înainte de toate *semnificativă*⁷⁴. Prima concluzie importantă la care ajunge Negulescu este aceea a rolului uriaș pe care l-a jucat și îl joacă inteligența în progresul societății. „Inteligența — spune el — e lumina conducătoare în tot cuprinsul vastului domeniu al evoluției sociale... ea pregătește pe nesimțite și produce în cele din urmă — oricît ar întirzia rezultatele vizibile ale acțiunii ei invizibile — marile transformări ce schimbă din cînd în cînd fața societății omenesti, împingîndu-le cu putere înainte pe calea progresului”⁷⁵. Căutarea și găsirea unei legături strînse între *progresul omenirii* și *inteligență* nu este un fapt întîmplător, ci are o semnificație profundă. În primul rînd, prin aceasta Negulescu și-a exprimat ferm poziția față de diferitele curente iraționaliste care puneau evoluția societății pe seama unor forțe obscure, necontrolabile. În al doilea rînd, sublinierea legăturii indestructibile dintre progres și inteligență are la Negulescu un adînc și direct înțeles politic. Preluînd de la H. Spencer ideea despre evoluția sensibilității, a moralității omului drept criteriu principal al progresului social, el merge mai departe și supune unei analize concrete raportul dintre factorul emoțional, afectiv și cel intelectual. Cu alte cuvinte, el trece la cercetarea *mecanismului intern* al constituirii progresului, stabilind astfel *rolul specific* al fiecăruia dintre acești doi factori. Astfel ajunge

⁷³ P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*, vol. I. Ed. Fundația pentru literatură și artă, Buc., 1938, p. 46.

⁷⁴ Ținem să subliniem în mod deosebit deosebirea dintre concepția lui H. Spencer și P. P. Negulescu, intrucît ea este foarte semnificativă. Tocmai de aceea credem că articolul *Valoarea și limitele ideii de progres la P. P. Negulescu* (C. Vlăduțescu) în „Revista de filozofie” nr. 6 1965, greșeste neglijînd tocmai acest aspect al concepției sale.

⁷⁵ P. P. Negulescu, *op. cit.*, vol. IV, 1944, p. 114.

la concluzia că inteligența impune mișcării sociale o direcție determinată, iar sensibilitatea este motorul primordial al acestui proces. „Pornirile afective — scrie Negulescu — «duc» pe oameni, dar ideile îi «conduc». Sensibilitatea îi pune adică în mișcare, dar inteligența dă activității lor direcția unitară, fără de care ea s-ar consuma în sforțări dezordonate și n-ar putea fi de nici un folos”⁷⁶. Acest raționament, cu toate limitele sale idealiste, implică concluzii demne de remarcat. Astfel Negulescu observă, foarte just, că una din particularitățile sensibilității este „de a lega pe oameni prin legături afective de formele vechi ale vieții, cu care au apucat a se deprinde. Ea îi face astfel să se opună la schimbarea lor, atunci când inteligența... le propune altele mai bune”⁷⁷. Sînt și mai semnificative constatările lui Negulescu cu privire la cazurile cînd sensibilitatea a încercat să se substituie inteligenței. „Fanatismul religios — arată el — ca *influență a sentimentelor asupra inteligenței* constituie piedica în calea progresului. Ea n-a fost de natură să ușureze și să grăbească progresul omenirii, ci dimpotrivă, l-a îngreuiat și l-a întîrziat”⁷⁸. Un mare merit al lui Negulescu este că în același sens a condamnat și fascismul, ca de-tronare a inteligenței, ca moment de regres în evoluția omenirii. Totodată el și-a exprimat ferma convingere că asemenea momente sînt totdeauna vremelnice, că inteligența își va recîștiga drepturile ei legitime, asigurînd mai departe progresul omenirii.

*

Succinta retrospectivă asupra istoricului concepțiilor burgheze mai mult sau mai puțin progresiste din țara noastră privind forțele motrice ale istoriei sugerează două concluzii importante.

Din analiza concepțiilor sociologice rezultă, înainte de toate, necesitatea continuării și aprofundării cercetărilor, îndeosebi privind gîndirea sociologică dintre cele două războaie mondiale, într-o perspectivă mult mai vastă decît cea oferită de problema factorului determinant⁷⁹.

În al doilea rînd cercetarea noastră, cu tot caracterul ei foarte lacunar, invederează prezența pe fondul idealist a multor elemente dialectice, fapt care confirmă o dată mai mult importanța lărgirii investigațiilor în această direcție. Studiarea și revalorificarea critică a acestor elemente va contribui la cunoașterea și înțelegerea mai profundă a mecanismului intern al devenirii istorice.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 86.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 87.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 114.

⁷⁹ Această necesitate a fost subliniată în interviul dat de profesorul D. D. Roșca, membru corespondent al Academiei „Revistei de filozofie” (Vezi, *Cercetarea critică a istoriei filozofiei românești*, în „Revista de filozofie” nr. 4/1965).

ЦЕННЫЕ ИДЕИ В ИСТОРИКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ В РУМЫНИИ В СВЯЗИ С ДВИЖУЩИМИ СИЛАМИ ИСТОРИИ

(Резюме)

Автор проводит анализ воззрений Н. Бэлческу, Г. Барица, М. Когэлничану, К. А. Росетти, И. Гики, Ст. Михэйлеску, Спиру Харета, А. Д. Ксенопола, Ст. Зелетина, Д. Густы, П. Андрея, М. Д. Рали и П. П. Негулеску о движущих силах прогресса общества. Сосредоточивая своё внимание на аспектах, непосредственно связанных с темой работы, автор исследует ответы, данные вышеупомянутыми мыслителями на два неразрывно связанных между собой вопроса: каковы движущие факторы истории и как образуется историческое движение? На основе этого анализа в работе выявляется ряд ценных идей немарксистского историко-социологического мышления в Румынии относительно движущих сил истории — идей, отражающих понимание — в той или иной степени, более или менее прямым образом — названными мыслителями требований общественного развития.

IDÉES IMPORTANTES DANS LA PENSÉE HISTORICO-SOCIOLOGIQUE DE ROUMANIE SUR LES FORCES MOTRICES DE L'HISTOIRE

(Résumé)

L'auteur de cette étude présente une analyse concrète des conceptions de N. Bălcescu, G. Bariț, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, I. Ghica, Șt. Michăilescu, Spiru Haret, A. D. Xenopol, Șt. Zeletin, D. Gusti, P. Andrei, M. D. Ralea et P. P. Negulescu relatives aux forces motrices du progrès de la société. Concentrant son attention sur les aspects directement liés au sujet, l'auteur examine la série des solutions données, par les penseurs énumérés, à ces deux problèmes étroitement liés entre eux: quels sont les facteurs propulsifs de l'histoire, et comment le mouvement historique se constitue-t-il? L'analyse permet à l'auteur de mettre en évidence une série d'idées de grande valeur de la pensée historique et sociologique non-marxiste de Roumanie touchant les forces motrices de l'histoire, idées qui reflètent l'aperception — dans une proportion variable et d'une manière plus ou moins directe —, par les penseurs signalés plus haut, des exigences du développement social.

RAȚIONALISMUL ÎN FILOZOFIA LUI TITU MAIORESCU

de

GHEORGHE TOMA

În jurul operei lui Maiorescu s-a discutat foarte mult. Astfel, istoricul marxist al filozofiei românești, care ar încerca să refacă adevărata imagine a activității lui Maiorescu, se va întâlni cu caracterizări dintre cele mai diferite asupra acestei personalități. Uneori Maiorescu a fost idealizat, opera lui fiind considerată fără nici o fisură, ca un tot bine rotunjit, de monolit, vorbindu-se de „eleatismul personalității sale”¹, alteori însă s-a apăsător prea mult pe lipsa de originalitate, pe un anumit formalism al gândirii sale. Acuzația cea mai gravă a fost aceea în legătură cu o inaderență, de principiu, la idealurile culturii noastre înaintate din a doua jumătate a secolului trecut. În prezenta comunicare vom releva doar câteva aspecte ale raționalismului filozofic maiorescian².

Se ridică aici o problemă metodologică capitală: care este raportul dintre diferitele etape ale evoluției gândirii lui Maiorescu? A rămas sau nu Maiorescu consecvent cu unele poziții teoretice pe care s-a situat la început, în anii tinereții? Apoi, ce raport există, trebuie să existe, între diferitele sectoare ale activității sale? Și, mai concret: omul politic acoperă complet pe gânditorul și criticul literar care a fost Maiorescu? Cu alte cuvinte se poate reduce întreg conținutul operei maioresciene la activitatea sa politică, la atitudinile sale conservatoare? Între aceste planuri există, evident, o dependență, dar această dependență este relativă. Or, numai dacă judecăm activitatea lui Maiorescu prin prisma acestui principiu metodologic marxist, va deveni inteligibilă o anumită reconcordanță între planul gândirii și activității sale social-politice și restul operei. Explicit, esteticianul, logicianul și

¹ Eugen Lovinescu, *T. Maiorescu*, vol. II, p. 421.

² Comunicare prezentată la simpozionul cu tema *Opera și personalitatea lui Titu Maiorescu*, 28 aprilie 1966.

criticul literar Maiorescu este mult mai avansat decît omul politic. Fără a face o ruptură artificială, această neconcordanță ne va dovedi că opera sa n-a fost așa de unitară, de bine articulată cum s-a presupus uneori și, totodată, vom înțelege și faptul de ce Maiorescu s-a bucurat de atîta considerație, chiar și din partea unor intelectuali care aparțineau altor tabere ideologice. În definitiv nu conservatorismul lui a făcut școală în cultura noastră, ci partea viabilă, constructivă a operei sale este aceea care s-a impus în primul rînd³.

Acest lucru nu înseamnă nicidecum că, subliniind aspectele valoroase, fecunde ale gîndirii sale, putem trece cu vederea limitările ei istorice. Pe de o parte distanța, în timp, între noi și Maiorescu este destul de mare, ca să nu luăm atitudine critică față de el. Pe de altă parte, în esență, Maiorescu s-a situat pe poziții idealiste, deși raționaliste, atît în filozofie cit și în estetică.

Nu spunem, desigur, un lucru nou cînd afirmăm că Maiorescu n-a elaborat un sistem filozofic, deși are un *sistem general de gîndire*, o *metodă* proprie de lucru, ceea ce chiar el a numit, uneori, „o direcție nouă de gîndire”. Dar nu faptul că Maiorescu nu este autorul unui sistem este aici lucrul cel mai important. În definitiv sistemul filozofic, cum se știe, e numai o formă de manifestare a gîndirii filozofice. Faptul că Maiorescu a avut resursele necesare ca să elaboreze și un sistem, este o chestiune asupra căreia s-a discutat de asemenea foarte mult. Problema e de așa natură încît, pînă la urmă, nu prea are rost să discutăm dacă a avut și în ce măsură a avut asemenea resurse. Aceasta pentru că, în primul rînd, orice operă istorico-filozofică se sprijină pe un act de constatare. Și ceea ce putem constata în mod *sigur, precis* este că Maiorescu a avut o concepție filozofică, o metodă de lucru, un mănunchi de idei filozofice pe care le-a aplicat, adesea îmbogățindu-le, pe terenul culturii noastre. Or, tocmai în aceasta constă, cu toate limitările ei, marea valoare culturală a operei sale.

În mod deliberat, deci renunțînd voit la adîncirea pînă la sistem a primelor sale poziții filozofice, Maiorescu și-a îndreptat atenția spre analiza, din punctul său de vedere, a diferitelor sectoare ale culturii noastre din această perioadă. În prima sa scriere de filozofie, intitulată *Ceva filozofie în formă populară*, Maiorescu a formulat principiul *unității dintre realitate și idee*, dintre intuiție și gîndire, principiu asupra căruia revine în studiile consacrate problemelor de limbă, ca și în partea introductivă a *logicii*.

Unii comentatori au văzut în încercarea lui Maiorescu de a da filozofiei un *sens practic*, o influență a pedagogismului herbartian.

³ Amintim aici cîteva studii care au apărut ulterior și care, după părerea noastră, reprezintă contribuții esențiale la elaborarea unui profil mai autentic al operei și personalității lui Maiorescu. Menționăm, mai întîi, *Introducerea la Critice*, ed. 1966, apoi articolul *Maiorescu reeditat*, în „Revista de filozofie”, nr. 10 1966, precum și comunicarea prof. Liviu Rusu, publicată în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 3, 1966.

Evident, nu se poate contesta o asemenea influență, cu atât mai mult cu cât filozofia herbartiană rămâne o perioadă de vreme nucleul în jurul căruia se grupează și alte influențe asupra lui Maiorescu. Se pare totuși că, deși puternică la început, influența herbartiană va slăbi, pe măsură ce Maiorescu înaintează pe terenul diferitelor sale cercetări concrete. Dar ideea aceasta se mai sprijină pe încă un aspect, anume pe unul de natură afectivă, care a țesut fire de legătură, pe cât de discrete pe atât de trainice și fecunde, între Maiorescu și problemele concrete pe care le ridică cultura noastră în această perioadă. Putem spune de la început că nu odată Maiorescu, care a contribuit într-un mod particular la introducerea spiritului critic în cultura noastră, a renunțat la rigoarea principiilor sale metodologice ca să scoată în evidență unele talente și valori literare certe.

Ideea că Maiorescu este un herbartian nu numai în filozofie ci și în *logică* și chiar și în *estetică* îi aparține lui M. Florian⁴. Ea va trebui însă corectată în sensul că, pe parcurs, punctul de vedere herbartian va fi, cum am spus, în bună măsură abandonat. Dar și la Maiorescu, ca și la Herbart, noțiunea fundamentală este aceea de *relație*. Relațiunea este „în mijlocul sensibilului marele fapt al nesensibilului, ea este sufletul lumii întregi. Știința care se ocupă cu relațiile pure este filozofia”. Pentru Maiorescu „filozofia se întinde pretutindeni unde nu se privesc lucrurile în singularitatea lor, ci unde — cu lăsarea la o parte a particularității membrilor care formează relațiunea se consideră relațiunea pură a lucrurilor între ele ca atare”⁵.

În acest sens el crede, că „orice știință are ceva filozofic. Căci știința nu trebuie să considere numai cunoștințele și singularitatea lor, ci ea nu devine știință decât din momentul când pune în relațiune aceste cunoștințe între ele și le contopește astfel într-un tot strins legat, cu alte cuvinte atunci când dînsa sistematizează”⁶. Și, în fine, formulînd unul din principiile sale directe, el îndeamnă filozofia „spre o viață nouă, proaspătă; să țesem știința cu realitate și să reinviem din fundul întunecos și putred al contemplației abstracte! Iată steagul științei actuale, iată chemarea ei socială. De o asemenea chemare socială trebuie, înainte de toate, să fie socoteală filozofia. Căci din toate relațiunile cele mai omenești sînt cele mai înalte, și dacă printre acestea iubirea e relațiunea cea mai perfectă, pentru că e cea mai nobilă, cea mai universală și cea mai puternică, putem susține, făcînd să reiasă acest moment principal, că filozofia, în înțelesul cuvîntului însuși, e iubire de știință, este, în esența ei, știința iubirii”⁷.

⁴ *Inceputurile filozofice ale lui T. Maiorescu*, „Convorbiri literare”, ianuarie—mai, 1937.

⁵ *Einiges Philosophische in gemeinasslicher Form*, Berlin, 1861. Primele două capitole au fost publicate în „Convorbiri literare” nr. 2 din 1920. Traducătorii au adoptat titlul următor: *Ceva filozofie pe înțelesul tuturor*. Cităm din „Convorbiri”, p. 89.

⁶ *Ibidem*, p. 89.

⁷ *Ibidem*, p. 88—90.

Prin urmare, din reproducerea acestui text se desprind citeva concluzii importante cu privire la concepția lui Maiorescu în legătură cu filozofia. În primul rînd, și repetăm, filozofia e *știința relației*, a celei mai generale relații, a relației „nesensibile”; spre deosebire de relațiile cu care se ocupă științele particulare, relații concrete, imediate, sensibile. O lume fără relații e o lume îninteligibilă, irațională, e o lume fără iubire. Afirmarea existenței relațiilor, ca obiect al științei, și filozofice și nefilozofice, constituie deci un aspect esențial pe care se întemeiază raționalismul său. Iraționalismul filozofic contemporan se bazează, cum se știe, tocmai pe negarea oricărei relații, obiective și necesare, între lucruri și fenomene.

În al doilea rînd se mai poate desprinde concluzia, care ar putea fi considerată un element definitoriu al *direcției sale de gîndire*, că filozofia trebuie să se sprijine pe „viața nouă, proaspătă”, pe realitate, că trebuie părăsită speculația sterilă. Și, în fine, filozofia, ca oglindire a relației, înseamnă și iubire de adevăr. E ceva spinozist în această afirmație a lui Maiorescu. În orice caz, problema adevărului, a condiției materiale și formale a adevărului, constituie o temă care l-a preocupat pe Maiorescu în tot timpul vieții sale. Am putea spune, după Rădulescu-Motru, că aceasta a fost o problemă chinuitoare pentru conștiința sa. Sint grăitoare în acest sens cuvintele cu care își încheie Maiorescu *Logica*. Mijlocul principal, spune el, pentru a ne feri de sofisme „este iubirea adevărului în tot timpul, sub toate împrejurările și pentru toate rezultatele lui. Dar aceasta este o întrebare etico-pedagogică și nu logică. Însă logica fiind o știință, este, ca toate științele, o cercetare a adevărului; prin chiar aceasta ea contribuie indirect la unul din scopurile principale ale oricărei Etici și Pedagogii: la respectul adevărului⁸.”

Pentru acest strat raționalist, de puternică inspirație herbartiană, va veni apoi o influență din partea antropologismului feuerbachian, influență care se pare că a fost, totuși, destul de adîncă. Desigur, Maiorescu n-a mers pînă la ateism. El susține, ca și Feuerbach, că Dumnezeu este de *origină antropologică*; „proiecția ideală a aspirațiilor omenestii”, „imposibil de înlăptuit aici”. În continuare afirmă că omul „ia ceea ce e mai de preț în sufletul său, îl așează în altar și-l numește Dumnezeu”. Or, dacă omul l-a creat pe Dumnezeu, acesta nu trebuie căutat în afara omului, într-o lume transcendentă, ci trebuie căutat în interiorul lui, „ca expresia cea mai pură a esenței sale omenestii”, „conceptul dumnezeirii nu este decît conceptul umanității⁹”. Ceea ce ră-

⁸ *Logica*, cu adnotări, note și un studiu introductiv de I. Brucăr, p. 330.

⁹ *Einiges*, p. 154. Divinitatea e nemuritoare, spune Maiorescu, „pentru că omenirea e nemuritoare, pentru că conceptul trăiește într-o tinerete eternă, fără bătrînete, stîlp nezguduit pe care se poate clădi un loc de refugiu pentru reprezentările noastre ușuratic și trecătoare”. Existența lui Dumnezeu, „pe care unii vor să-l înțeleagă ca pe o ființă supranaturală, nu este decît una exclusiv umană”. „De aceea nu există persistență după moarte, ci numai viața eternă a adevărului”. *Einiges*, pp. 170, 180. În *Însemnări*, la data de 11 martie 1859, Maiorescu scrie: „am citit cu plăcere frumoasa lucrare a lui L. Feuerbach, *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*. Parcă ar fi voit să-mi scrie confesiunea mea proprie așa ne nimerim”.

mine după moarte, în conștiința generațiilor, este contribuția pe care a adus-o însul la sporirea adevărului și frumosului.

Din aceste considerații antropologice Maiorescu va desprinde ideea, în fond raționalistă și umanistă, a unei morale *laice*, nereligioase. Tocmai pentru că nemurirea lipsește, viața muritoare dobîndește mai mult conținut; tocmai pentru că nu mai există o altă viață trebuie s-o trăim bine pe aceasta. Centrul de greutate trebuie să cadă, evident, asupra vieții concrete; întreaga muncă de ridicare a omului este o operă de *organizare* rațională a concretului.

Acest antropologism ireligios suferă însă de neajunsuri fundamentale. Maiorescu a procedat ca și Feuerbach: a redus pe Dumnezeu la fundamentul său laic, însă n-a putut arăta care sînt motivele reale care au făcut și fac ca acest fundament laic, *esența* umană, să se desprindă de sine și să se instituie într-o altă lume. Timid, foarte timid în raport cu ateismul feuerbachian, el a folosit arma *luministă* a criticii, însă nu și-a dat seama, și nici nu putea să-și dea seama, că pentru suprimarea acestei situații e nevoie și de „critica armelor”. Or, împrejurarea că fundamentul profan se desprinde de sine însuși și se transpune într-o altă lume „nu poate fi explicată decît prin faptul că însuși acest fundament profan trebuie mai întîi înțeles în contradicția lui și apoi revoluționat în practică prin înlăturarea acestei contradicții”¹⁰.

Dar, ceea ce este de asemenea important e faptul dacă Maiorescu a rămas pînă la urmă, în esență, pe această poziție pe care s-a situat la început. S-a spus adesea că Maiorescu a părăsit, în a doua parte a vieții sale, aceste elemente înaintate, că ele au fost doar expresia unui entuziasm tineresc, entuziasm care s-a stins, făcînd loc unei atitudini mai conservatoare, chiar religioase. Adevărul este că sentimentul religios, cum arăta Tudor Vianu, n-a fost niciodată real la Maiorescu. Nu există nici un document referitor la vreo criză mistică sau reconver-tire a sa, ba chiar s-ar putea aduna, din toate momentele biografiei sale, dovezile unor poziții *etice laice*, pe care nu le-a abandonat niciodată¹¹. E adevărat că la un moment dat Maiorescu, din motive ușor de stabilit, susține ideea unui învățămînt rural fondat pe religie și recomandă întrebuițarea preoților ca învățători.

Trebuie însă să spunem că există la Maiorescu aspecte mai adînci, care îndreptățesc această afirmație după care el a fost totdeauna un laic. Și citeva din ideile sale în această privință trec prin *Logică*. În capitolul introductiv, vorbind despre importanța practică a logicii, el arată că folosul ei „rezultă din faptul că ea este o știință și din obiectul special al cercetărilor ei științifice. În privința dintîi toate știin-

¹⁰ Marx -- Engels, *Opere*, vol. 3, Editura politică, 1958, p. 6.

¹¹ T. Vianu, *Înțelegerea lui Maiorescu*, „Viața românească”, 1963, p. 8.

tele, și prin urmare și *Logica*, au pentru educațiunea noastră folosul de a arăta *întimplările lumii supuse la legi constante*, de a da omului încredere în sine, *depărtându-ne nesiguranța și superstițiunea* (s.n.) și de a contribui prin obiectele lor impersonale la echilibrarea statornică între gândiri și simțăminte¹². Deci, logica, care ne ajută să stabilim adevărul și să înlăturăm eroarea, are și acest efect binefăcător „de a da omului încredere în sine, depărtând nesiguranța și superstițiunea”.

Abordind problema judecătii, undeva la o notă, Maiorescu, după Kant, pune și el problema, mult discutată problemă a posibilității judecăților *sintetice*. Cum e posibilă sinteza *necesară* între subiectul „natura sensibilă” și un predicat care să nu fie cuprins în ea? Întrebarea are, desigur, un caracter logic, intrucit, explicit, Maiorescu se referă la raportul de concordanță posibil între subiectul și predicatul unei judecătii¹³. Dar această problemă are, în același timp, și un caracter gnoseologic, asupra căruia vom reveni; implicit, unul ontologic. Ca atare se pot pune aici succesiv trei întrebări: care este raportul dintre subiectul „natura sensibilă” și un predicat ce nu se găsește în subiect; apoi, care-i raportul dintre obiect, ca lume sensibilă, și subiect; și, în fine, ce raport există între materie și spirit?

La această din urmă întrebare, implicată numai, Maiorescu nu va răspunde în cadrul *Logicii*; nici nu era locul potrivit pentru dezvoltarea unei asemenea idei. Totuși un răspuns edificator găsim în studiul *Din experiență*, răspuns care poartă amprenta unei oarecare influențe venite din partea pozitivismului evoluționist spencerian. Reproducem textul respectiv în toată extensiunea lui fiindcă este și edificator și frumos, dovedind un anumit avânt speculativ. Puterea creatoare a naturii, spune Maiorescu, prin nenumărate și nemăsurabile evoluțiuni „a scos din starea primitivă a haosului amorțit formele mișcătoare ale vieții organice. Și înlăuntrul acestei vieți organice, prin cea mai concentrată încordare a lucrării de mii și poate milioane de ani, de-abia s-au putut urca organismele de la mișcarea automatică în plante pînă spre licărirea inteligenței în animale și spre cercul luminos al înțelegerii de sine în om. Cînd pentru întiași dată s-a deschis ochiul conștiinței în lumea pînă atunci întunecată și neștiutoare, s-a înființat a doua lume — lumea ideilor — peste vechea lume a materiei nereflectate. Dar așa de rafinată a fost această nouă înființare, așa de greu a fost saltul vital peste abisul ce desparte materia de spirit, încît pînă azi numai o îngustă rază de lumină ne-a putut fi deschisă pentru a ne da seama de viața sufletească.

¹² *Logica*, p. 183. Mai reproducem, în aceeași ordine de idei, următorul text: Dascălii medievali, spune Maiorescu, „și-au bătut capul cu probleme excentrice despre «nemurirea» sufletului, despre relațiile «între Dumnezeu și om», despre facultăți etc., și au lăsat la o parte conștientioasa constatare a acelor elemente simple care sînt de cel dintîi folos pentru cunoașterea sufletului omenesc și numai după a căror stabilire solidă s-ar fi putut întinde cercetările și asupra problemelor mai complicate...”, *Din experiență, Critice*, 1966, p. 369.

¹³ *Logica*, p. 222.

Cum prin această rază îngustă se arată lumea internă, trebuie să cercetăm cu luare-aminte și să însemnăm cu răbdare; poate va veni și epoca mai fericită când vom ști cum este această lume și cum trebuie explicată în adinca ei esență și rădăcină. Experiență stăruitoare, dar neprevenită, va rămînea pentru mult timp singura noastră călăuză pe calea cea întunecată; ea va trebui să ne ferească mai ales de a nu aluneca pe povirnișul spre care inclină tocmai acea idealitate a inteligenței nou zămislite, adică de a ocupa cu fantome și ficțiuni ale imaginării subiective tot locul gol lăsat acolo, unde nu s-a putut forma încă o corespondență între lumea reală și reflectarea ei în idei¹⁴.

Iată deci, cuprins în acest text, răspunsul la întrebarea noastră. Rezultă că între cei doi termeni, materie și spirit, ar exista o relație de tipul, formal vorbind, al unei judecăți sintetice. Adică spiritul a apărut în urma evoluției cosmice, dar el nu poate, totuși, să fie derivat *meccanic* din materie. De pe această poziție se pare că a combătut Maiorescu materialismul așa-numit vulgar. Însă el a făcut eroarea pe care au făcut-o în această vreme mulți din adversarii materialismului: a redus materialismul în general la cel mecanicist. Evident, și aceste idei, într-un anumit sens, pot fi considerate ca aspecte ale așa-numitei *direcții* de gândire, ținînd seama de faptul că Maiorescu a manifestat interes și față de pozitivism și, în ultima perioadă, față de cel englez.

*

Direcția sa de gândire apare, poate, mai clară și din altă parte a *Logicii*, ca și din estetică. Într-o parte studiază condiția *adevărului*, iar în cealaltă parte condiția *îrmosului*. Noi ne vom situa în continuare tot în perspectiva teoretică deschisă de *Logică*. Într-una din însemnările sale, de la 31 decembrie 1857, Maiorescu arăta că logica, „această știință așa de interesantă”, l-a adus să năzuiască „spre cea mai bună formulare a cugetării, spre o exprimare fără greșeli, scurtă, *adevărată*, spre o ferire de acele cuvinte umflate și goale, pe care tinerii sint așa de aplecați să le întrebuițeze; ea mi-a insuflat întii într-adevăr, iubirea pentru o direcție de gândire, de care niciodată nu mă voi despărți”. Iar în lucrarea *Despre scrierea limbii românești* afirmă că o metodă „înainte de a fi fonetică sau etimologică sau fonetico-etimologică, trebuie să fie logică”¹⁵.

Să vedem, deci, unde mai întîlnim în *Logică* acele elemente care aruncă punji de legătură și lumini lămuritoare spre celelalte sectoare ale gândirii sale: estetică, lingvistică și gândire socială și care ne ajută să definim raționalismul său. Evident, dar nu a priori, la Maiorescu fiecare sector își are granițele sale precise. De altfel și *principial* gândirea sa merge în această direcție, anume în direcția diferențierii, a

¹⁴ *Critice*, ed. 1966, p. 381.

¹⁵ *Critice*, vol. II, p. 15.

stabilirii precise a liniilor despărțitoare dintre diferitele valori. În *Introducere*, ca și în capitolul consacrat teoriei noțiunilor, vom găsi o serie de idei care ne dezvăluie nu numai un raționalism viguros dar și unele elemente de materialism și de dialectică. În același timp această expunere a problemelor cuprinse în această parte a *Logicii* ne oferă prilejul să corectăm unele afirmații exagerate cu privire pe de o parte la formalismul logicii maioresciene și, pe de altă parte, la influența hotărâtoare a pozitivismului asupra sa.

În primul rînd, Maiorescu înlătură acuzația ce se aducea logicii formale că, prin formalismul ei, ar deda mintea la abstracțiuni goale, „lipsite de controlul realității”. În ceea ce privește întîmpinarea, că regulile logice fiind numai formale, nu ating adevărul material, „trebuie să considerăm că o gîndire formal justă contribuie foarte des la constatarea erorilor materiale și astfel la aflarea adevărului”¹⁶. În al doilea rînd, el consideră că noțiunea „cuprinde esența lucrurilor ce s-au prezentat conștiinței noastre”. Și „în acest proces de abstracție, noțiunile pierd oarecum materialul senzațiilor și reprezentărilor primite”, „devin obiecte curat ale gîndirii”. Deci noțiunea abstrage și fixează esența. Conținutul gîndirii omenesti constind, după Maiorescu, tocmai în abstragerea și generalizarea însușirilor comune ale lucrurilor, fapt ce-l ajută pe om „să cîștige acea privire peste un cîmp întins de experiențe, ce-l deosebește pe om de toate celelalte ființe ale naturii”¹⁷.

O altă problemă care se pune aici este aceea a raportului dintre limbă și gîndire. Pentru a putea exista, spune Maiorescu, gîndirea trebuie să îmbrace invelișul *natural*, concret al limbii. Noțiunile, „pentru a putea exista deosebite în conștiință, cer neapărat forma sensibilă a cuvintelor și lingvistica modernă este știința fizică și istorică totdeauna”¹⁸. Or, această legătură între cuvînt și noțiune „explică atîrnarea parțială a proprietăților și varietăților unuia din aceste elemente de proprietățile și varietățile celeilalte”. Precum noțiunile „sînt gînduri esențiale abstracte, tot așa și cuvîntul nu poate însemna decît generalitatea”¹⁹.

¹⁶ *Logica*, p. 184. S-a susținut, alături de ideea că *Logica* lui Maiorescu este formalistă, și faptul că ea e de inspirație herbartiană și chiar pozitivistă; că Mill și-a pus puternic amprenta asupra gîndirii lui Maiorescu. Cu o adevărată risipă de erudicie, M. Florian, altfel remarcabil analist și gînditor, a susținut, și după el o serie de adversari ai lui Maiorescu, că acest manual e predominant pozitivist. Nu s-a arătat însă un lucru important, pe care chiar Maiorescu îl lămurește, anume că „numai Aristotel este pretulindeni citat, unde compararea formulării moderne cu gîndirea și exprimarea vechiului părinte al Logicii mi-a părut neapărată pentru un studiu temeinic al acestei științe”, *Logica*, p. 177. Nu s-a observat că la capitolul „Teoria silogismelor” autorul *Logicii* apelează la Stagirit și că, de pe această poziție, el respinge critica pozitivistă a silogismului, mai precis, respinge punctul de vedere exprimat de J. St. Mill, de empirism în general. *Logica*, pp. 240—242.

¹⁷ *Ibidem*, p. 191.

¹⁸ *Ibidem*, p. 193.

¹⁹ *Ibidem*, p. 193.

Prin urmare, în concepția lui Maiorescu, *noțiunile reflectă realitatea*, adică ceea ce este comun și esențial în realitatea lucrurilor și fenomenelor. Deci el nu concepe acest proces de constituire a noțiunilor într-un mod formalist. Pe de altă parte, cum am văzut, există o strînsă legătură între noțiune și cuvînt, aceasta din urmă fiind socotită învelișul material al noțiunii. Nu există deci noțiuni pure, esențe nude, care ar putea fi prinse pe calea unei intuiții speciale. La el noțiunea este conținutul, cuvîntul este forma; conținutul este întotdeauna determinat. Iată deci că se desprinde, și din analiza teoriei noțiunii, unul din principiile metodologice fundamentale ale activității lui Maiorescu: *raportul dintre fond și formă*, principiu pe care îl aplică atît la raportul dintre limbă și gîndire, cît și în estetică și chiar și în domeniul social-politic.

În fine, un alt aspect important vizează caracterul *istoric* al limbii. Ca și gîndirea, limba are caracter istoric. Care este însă, după el, cauza schimbărilor care au avut loc în acest domeniu? Această schimbare „provine între altele și din evoluția actelor de gîndire, cărora cuvintele le slujesc de veșminte sensibile, adică a noțiunilor”. Noțiunile „sînt unul din elementele schimbătoare, după care se schimbă și cuvintele, ele sînt cele ce se modifică, își prefac conținutul, devin mai abstracte”, în funcție de felul „cum se modifică și progresul cunoștințelor omenești”²⁰.

Sintem, fără îndoială, îndreptățiți să ne punem aici întrebarea în legătură cu formalismul logicii lui Maiorescu. În orice caz, din cele arătate mai înainte nu rezultă un asemenea formalism, dimpotrivă, credem că avem de-a face mai curînd cu o concepție realistă; chiar materialistă și istorică asupra cunoașterii umane. Iar dacă putem vorbi totuși de un anumit formalism, atunci acest formalism rezultă din altă parte. Astfel, deși Maiorescu susține că noțiunile reflectă realitatea, deși în *Logica* sa întilnim multe elemente valoroase cu privire la adevăr și la metodă, totuși, atunci cînd trece la analiza judecăților, a raportului dintre noțiuni, el se incurcă, cedînd uneori în fața apriorismului kantian. Dacă principiul rațiunii suficiente, afirmă în acest sens Maiorescu, „este fundamentul intelectual al oricărei argumentări, aceasta presupune că în mintea omenească există și un fundament în-născut, pe care se întemeiază și actul judecării, adică stabilirea raportului conștient de concordanță și de opozițiune între noțiuni”²¹. Această infiltrație aprioristă kantiană aduce, evident, cu sine și o anumită doză de formalism, care rămîne, totuși, la Maiorescu, îngrădită pe o suprafață limitată.

Un alt element ce definește în mod *esențial* raționalismul maiorescian este interesul său constant pentru *metodă*, pentru cercetarea metodică a fenomenelor. Aceasta este, cum se știe, o trăsătură organică a raționalismului în general. Adevărul nu poate fi prins dintr-o

²⁰ *Ibidem*, p. 195.

²¹ *Ibidem*, p. 273.

dată, direct. Descoperirea lui se face în etape, printr-un proces de trecere de la o esență la alta, proces în care mintea omenească se folosește de anumite procedee, de anumite metode. Numai iraționalistii cred că adevărurile cele mai adânci ar putea fi sesizate pe calea intuiției, facultate misterioasă prin care subiectul ar fi în stare să se posteze direct la rădăcina lucrurilor.

Desigur, s-ar putea reconstitui, pe baza indicațiilor cuprinse în *Logică*, ca și în celelalte scrieri ale sale, acel *sistem metodologic* despre care am vorbit mai înainte. Dar pe noi nu ne interesează deocamdată decît sesizarea problemei, ca un aspect esențial al stilului său de gândire, al raționalismului său²².

*

Sînt importante de asemenea, pentru definirea specificului raționalismului lui Maiorescu, și unele idei pe care le-a afirmat el în domeniul esteticii și criticii literare. În domeniul esteticii, sub influența lui Hegel, dar și al creației artistice concrete, Maiorescu va analiza condiția *materială* și *ideală* a artei în general, a poeziei în special. Sub aspect general, adică al principiilor de la care pleacă, el nu aduce nimic nou; arta este idee sensibilizată. Dar altceva este interesant și oarecum inedit la Maiorescu. E raportul care există, în estetică, între elementul clasic și cel romantic. „O primă condiție, fără de care nu poate fi interes și plăcere este ca mai întîi de toate poezia să fie înțeleasă, să vorbească la conștiința tuturor”²³. Domeniul intelectual nu este exclus din poezie; el are chiar un rol dominant.

O a doua idee importantă, tot de natură clasică, este aceea asupra *originalității*. Din aceste reflecții, spune Maiorescu, „înțelegem în același timp ce vrea să zică mult discutata originalitate a poetului. Poetul nu este și nu poate fi nou în ideea realizată; dar nou și original trebuie să fie în vesmintul sensibil cu care o învăluiește și pe care îl reproduce în imaginațiunea noastră. Subiectul poeziilor, impresiunile lirice, pasiunile omenești, frumusețile naturii sînt aceleași de cînd lumea: nouă însă și totdeauna variată este încorporarea lor în artă”²⁴.

Dar peste acest strat clasic, care afirmă existența unor esențe primare, s-au fixat la Maiorescu o serie de elemente romantice, ceea ce

²² În *Introducere* la *Logică* I. Brucăr încearcă să reconstituie liniamentele generale ale metodei maioresciene, pe baza unor indicații, afirmații cuprinse în diferitele sale lucrări. Credem că esența metodei sale e cuprinsă în primul rînd în *O cercetare critică asupra poeziei românești din 1867*. „Aceste adevăruri, spune Maiorescu, le-am demonstrat atît prin cercetări teoretice, cît și prin experiențe din exemple... După ce am constatat că se află identitate între semnele caracteristice ale simtămîntului și pasiunii, și că totodată în poeziile cele rele eroarea provenea din ignorarea acelei identități: conchideam, prin inducțiune, cele ce afirmasem a priori, că poezia cea adevărată nu este decît un simtămînt sau o pasiune în forma estetică”. În ce măsură s-a ținut el de această metodă este o altă problemă.

²³ *Critice*, vol. I, p. 35.

²⁴ *Ibidem*, p. 30.

dă gândirii sale raționaliste o anumită suplețe, o anumită lărgime dialectică. Așa cum arăta Eugen Lovinescu: peste structura clasică a lui Maiorescu s-a altoit și romantismul, „nu însă în ce avea el tumultos, irațional, ci în elementul lui etnic, folcloric, istoric și de pură ordonanță estetică”²⁵. Într-adevăr, atunci când Maiorescu insistă asupra rolului pe care îl are sentimentul în poezie el e un romantic: „ideea sau obiectul exprimat prin poezie este totdeauna un simțămînt sau o pasiune, și niciodată o cugetare exclusivă intelectuală sau care se ține de țărîmul științific, fie în teorie, fie în practică”. De aceea, „iubirea, ura, tristețea, bucuria, disperarea, minia etc. sînt obiecte poetice”²⁶. Aceste pasiuni duc la „o încordare extraordinară a înțelegerii”, duc la „mărirea obiectelor și la perceperea lor în proporții și sub culori neobișnuite” etc.

Deci, acest mod de valorificare a elementului afectiv poate fi considerat o tendință estetică neclasică. Elementele de romantism au însă la Maiorescu rădăcini diferite. Una din ele, desigur cea mai importantă, o constituie folclorul, creația populară; marea său interes pentru tipul de creație folclorică. Noi credem că nu romantismul i-a atras atenția lui Maiorescu asupra folclorului ci, mai curînd, influența folclorului l-a pregătit pentru asimilarea formulei romantice. În sensul acesta Maiorescu este un continuator al pașoptiștilor²⁷. Dar, pe lîngă folclor, pe lîngă influența directă suferită din partea curentului romantic, credem că pozițiile sale mai au rădăcini înfipte și în propria sa filozofie.

În general pentru Maiorescu omul, sub aspect spiritual, nu este numai inteligentă, ci inteligentă și pasiune; am văzut, cunoașterea adevărului presupune și iubirea lui. De cîteva ori Maiorescu a afirmat că ar dori să scrie un tratat de psihologie în care să explice viața sufletească în complexitatea ei. Și nu e de asemenea întîmplător nici faptul că multe din considerațiile sale epistemologice și etice au și o coloratură psihologică. În general, antropologismul său a dat dovadă, pe lîngă limite serioase de concepție, și de o anumită suplețe; o încercare de a se apropia de înțelegerea concretului.

²⁵ T. Maiorescu, vol. II, p. 317. O expunere largă, bine cumpănită, a raportului dintre clasic și romantic la Maiorescu se găsește în *Studiul introductiv* la *Critice*, ed. 1966.

²⁶ *Critice*, vol. I, p. 34—35.

²⁷ Subliniind valoarea excepțională a poeziei populare, Maiorescu arată că „ce le distinge întii în modul cel mai favorabil de celelalte poezii ale literaturii noastre este naivitatea lor, lipsa de orice artificiu, de orice dispoziție forțată, simțămîntul natural”. „În toate inimile își află un răsunset și la toate devine o proprietate: fapta lui devine fapta lor, el însuși piere necunoscut... și de aceea din poezia lui îți vorbește însăși bucuria, dar nu un individ care suferă, un individ care se bucură. Însă tocmai acesta este semnul adevăratei poezii”. *Critice*, I, p. 74, 75. De asemenea, vorbind despre marea valoare a operei sadoveniene, e vorba de primele sale scrieri, Maiorescu arată că ea ne dezvăluie „un talent original, izvorit din fondul propriu al țării în care s-a născut”, scrierile lui „sînt manifestarea unui talent curat românesc”. *Critice*, III, p. 272—273. În același spirit e privită și poezia lui Eminescu și Octavian Goga.

Într-adevăr, după Maiorescu, omul nu trebuie conceput ca o unitate mecanică, abstractă. În fiecare ins uman, spune el, „sînt cel puțin doi oameni: omul ideilor și omul simțurilor”²⁸. De aceea, omul nu trebuie judecat „numai după ideile ce le exprimă” ci trebuie „să aștepte ocaziile de a-i constata adevăratele lui simțiri, cel puțin în privințele mai importante”. Atunci cînd se consideră a priori o unitate între idei și sentimente, această unitate „o presupunem mai ales în direcția propriului interes al nostru”, „în sensul dorinței noastre de a fi așa, nu în sensul vreunei realități observate că este așa”²⁹.

Cu toată această diferență care există între idei și simțiri „trebuie să fie în ultimă instanță și o adîncă armonie a tuturor manifestărilor unui suflet”, „căci altfel nu ar fi o unitate de organism vital”. Pentru a da observațiilor noastre mai multă siguranță, conchide el, „trebuie să luăm faptul așa cum se prezintă, așa că cele mai disparate împărțeri între stările intelectuale și între dispozițiile sentimentale se pot produce în același individ...”³⁰.

În același timp Maiorescu arată că ființa umană nu este *statică*, ceva dat odată pentru totdeauna; „omul este istoric și nu poate fi static”; formula lui este formulă de mișcare, și nu de „echilibru stabil”³¹. Omul tinăr, conchide el, „nu este ci devine”³². Dar această devenire, o idee romantică, el n-o concepe simplu, ca o desfășurare automată a unui dat inițial. Numai timpul, vîrsta, spune Maiorescu, hotărăște aici, „vîrsta matură, în care individul a avut timp îndestulător pentru a-și manifesta în lungul șir de momente ale vieții sale ceea ce stă ascuns în el ca dispoziții innăscute, ca idei ciștigate și ca simțiri predominatoare”³³. Faptul că viitorul nu este dat *ab initio*, că evoluția individului depinde și de „împrejurările externe”³⁴ ca și de efortul său, explică pentru Maiorescu de ce „foarte mulți școlari eminenți ajung bărbați mediocri sau mai mult decît atît”³⁵.

Iată, deci, cum introduce Maiorescu *devenirea, istoricitatea* în analiza vieții sufletești a omului. Chiar dacă explicațiile lui rămîn pînă la urmă abstracte, întrucît nu accentuează suficient asupra factorului

²⁸ *Critice*, ed. 1966, p. 378.

²⁹ *Ibidem*, p. 379.

³⁰ *Ibidem*, p. 379.

³¹ *Ibidem*, p. 378.

³² *Ibidem*, p. 377.

³³ *Ibidem*, p. 378.

³⁴ *Ibidem*, p. 378.

³⁵ *Ibidem*, p. 377. Un diamant, spune Maiorescu, „îl poți găsi după zece ani cum l-ai lăsat acum zece ani: diamantul este *anorganic*; un om nu rămîne după un timp oarecare cum l-ai lăsat mai înainte: omul este viață organică”, *Critice*, ed. 1966, p. 377. Reluînd această idee într-un aforism, el afirmă că omul „trebuie înțeles ca element de evoluție. Întrebarea nu e: Ce este cineva? Întrebarea e ce devine? Crește sau dă înapoi”, iar în *Critice*, vol. II, p. 283 spune că „schimbarea e forma obișnuită a sufletului omenesc”. Toate aceste afirmații concordă cu teza, care devine la el principiu metodologic, teză după care fenomenul lingvistic trebuie analizat atît după criteriul logic și istoric.

social, asupra naturii societății în care evoluează individul, nu e mai puțin adevărat că sint afirmate în cazul de față unele elemente de dialectică, elemente pe care a putut să se sprijine și încercările sale de a depăși mecanicismul, clasicismul.

*

Abordînd în această comunicare problema raționalismului în opera lui Maiorescu, aspect *esențial* al gândirii sale, n-am intenționat să trecem cu vederea părțile sale vulnerabile, caracterul totuși unilateral al raționalismului său. Credem însă că s-a putut vedea, chiar și numai dintr-o expunere sumară, că opera sa nu poate și nu trebuie să fie judecată simplist, mecanic. Deși la Maiorescu, în gîndirea social-politică, găsim unele teze, idei conservatoare, ele nu estompează fondul înaintat al activității sale. Judecat în contextul concret-istoric Maiorescu apare ca o personalitate contradictorie care, cu toate limitările sale, a jucat un rol important în cultura noastră din a doua jumătate a secolului trecut.

РАЦИОНАЛИЗМ В ФИЛОСОФИИ ТИТУ МАЙОРЕСКУ

(Резюме)

Автор работы изучает ещё не исследованную нашей историографией сторону творчества Титу Майореску: он выявляет некоторые особенности его философского рационализма.

В работе изложены две основные идеи: во-первых, значение, которое Майореску уделяет разуму в познании истины, — даже и метафизических истин, — и, во-вторых, более охватывающий во многих отношениях характер его рационализма. В этом смысле подчёркивается, что в эстетике Майореску иногда сочетаются классические позиции с романтическими. Автор полагает, что одним из источников романтизма у Майореску является фольклор, постоянное и глубокое восхищение этого мыслителя народным творчеством. Другой источник влияния находится в его собственном философском мышлении, во-первых, в той идее, что человек „не является неорганической, а органической действительностью” или, что он „не является статической, а динамической действительностью”. „его формула есть формула движения, а не устойчивого равновесия”. Это становление не зависит, однако, — согласно взгляду Майореску, — лишь от природной одарённости индивидуума, но и от *обстоятельств* и от *усилия*, прилагаемого им. Идея становления, — можно сказать, — является также романтической идеей.

Выражением того же рационализма можно считать и интерес, проявленный Майореску к методу, методическому познанию явлений. Автор работы подчёркивает, что, фактически, интерес к методу является существенной чертой рационализма вообще. Выявляя рационализм в философии Майореску выдающейся личности нашей культуры прошлого столетия, автор работы подчёркивает и уязвимые стороны его философского воззрения.

LE RATIONALISME DANS LA PHILOSOPHIE DE TITU MAIORESCU

(Résumé)

Dans la présente communication l'oeuvre de T. Maiorescu est abordée d'un point de vue inhabituel jusqu'ici dans l'histoire de la pensée roumaine: on y met en évidence quelques-unes des particularités de son rationalisme philosophique.

Deux idées essentielles sont soutenues dans la communication: en premier lieu, la valeur que Maiorescu accorde à la raison dans la connaissance de la vérité,

même des vérités métaphysiques; et en second lieu, le caractère, plus riche à certains égards, de son rationalisme. On relève en ce sens le fait que Maiorescu, en esthétique, combine parfois les positions du classicisme et celles du romantisme. L'auteur croit que l'une des sources du romantisme de Maiorescu se trouve dans le folklore, dans l'admiration constante et profonde que ce penseur a toujours éprouvée pour le type populaire de création. Une autre source d'influence réside dans sa propre pensée philosophique, en premier lieu dans l'idée que l'homme „n'est pas une réalité anorganique mais organique" ou „qu'il n'est pas une réalité statique mais dynamique", que sa formule est formule de mouvement et „non d'équilibre stable". Mais, selon Maiorescu, ce devenir ne dépend pas seulement des dons naturels de l'individu, mais est aussi fonction des *circonstances* et de l'effort que cet individu déploie. L'idée du devenir, peut-on dire, est une idée romantique.

On peut aussi considérer comme expression du même rationalisme l'intérêt que Maiorescu a porté à la méthode, à la connaissance méthodique des phénomènes. L'auteur souligne à ce sujet que, de fait, l'intérêt pour la méthode est un trait essentiel du rationalisme du siècle passé en général. En mettant en relief le rationalisme dans la philosophie de Maiorescu, personnalité marquante de la culture roumaine, on souligne aussi les aspects vulnérables de sa conception philosophique.

PRIVIRE ASUPRA INTERPRETĂRII NEOPOZITIVISTE A LOGICULUI

de
ION MESAROȘIU

1. Preluând ideile primului pozitivism, inițiat la mijlocul secolului al XIX-lea, de Auguste Comte, și ale celui de-al doilea pozitivism, dezvoltat de empiriocriticism la începutul secolului al XX-lea, neopozitivismul sau pozitivismul contemporan, mult răspândit în țările capitaliste, cu deosebire în America, Anglia și Austria, se prezintă în câteva variante (pozitivism logic, pozitivism semantic, semiotică generală), deosebite între ele prin modul nuanțat în care rezolvă, cu argumente diferite, aceleași probleme, de pe aceeași poziție de gândire idealist-subiectivă¹. Originare în filozofia lui Hume și Berkeley, vechile idei pozitiviste sint acum argumentate cu date din știința contemporană și îndreptate împotriva filozofiei, în mod special împotriva tezelor de bază ale filozofiei marxiste. Ca și în fazele anterioare, pozitivismul contemporan limitează cunoașterea la relațiile dintre datele „experienței”, golind-o de conținut obiectiv, reduce obiectul filozofiei la analiza și sistematizarea „experienței”, iar al științei, la cercetarea raporturilor de coexistență și interdependență a faptelor subiective. Ceea ce rămâne distinct și caracteristic pentru neopozitivism este faptul că acesta reduce filozofia la logica formală, pe care o consideră și obiect de cercetare și mijloc de organizare și exprimare a teoriilor științifice.

Sensul „original” dat de neopozitiviști noțiunii de experiență ca „realitate” supusă cunoașterii, duce inevitabil la asemenea concluzie. Dacă noțiunea de experiență, în înțelesul dat ei de primul și de cel de-al doilea pozitivism, se deosebește de sensul pe care i-l dă știința, cu atât mai mult se deosebește prin înțelesul pe care i-l dau neopozitiviștii. Experiența, în accepțiunea lor, nu este nici „ansamblu de sen-

¹ Notăm citiva reprezentanți de frunte: B. Russell, N. Whitehead, L. Wittgenstein, R. Carnap, A. Rappaport, Philipp Frank, Hans Hahn, Otto Neurath, Moritz Schlich, Chase, K. Popper, A. Papp, Reichenbach, K. Ajdukiewicz, Tarski, A. I. Ayer, Church, C. I. Lewis, W. Quine, L. Rougier, C. V. Morris etc.

zații" pe care știința nu le poate depăși atunci când încearcă să pătrundă în esența lucrurilor (așa cum o vedea Auguste Comte), nici „realitate absolut primară și ontologic și gnoseologic” (cum e văzută de empiriocriticiști), ci „ansamblu de senzații” de natură pur gnoseologică. Ca urmare, neopozitiviștii nu admit existența lumii obiective nici ca realitate incognoscibilă; admit numai stările de conștiință, „stări psihice” ale subiectului care apar și se manifestă în combinații diferite sub forma „elementelor”, a „faptelor”, a „evenimentelor”. Existența văzută astfel apare ca „o imagine falsă”, imagine „presupusă a fi alcătuită din fapte atomice, din evenimente în stare de autodispersiune și din relații subzistente în sine, în afara lucrurilor”². Fără a fi determinate de acțiunea unui factor exterior, senzațiile, stările de conștiință, stau la baza lumii care, văzută astfel, nu este altceva decît o construcție realizată în procesul cunoașterii de către subiect. Spre deosebire, însă, de pozitivismul anterior, neopozitivismul îmbină empirismul cu logica, creează „un empirism pe bază de logicism”, cum se exprimă Otto Neurath³, și afirmă că lumea e o construcție a gândirii, o construcție logică realizată din elementele experienței. Cum se realizează această construcție, este pentru neopozitiviști o întrebare fără sens, cum fără sens este și întrebarea cu privire la raportul dintre senzație și cauza sa externă. Reducînd explicațiile la descrierea faptelor, se mulțumesc cu simple afirmații: afirmă că faptele sînt construcții logice și că nu sînt nici ceva material, nici ceva ideal; că nu pot fi nici explicate, nici definite; că pot fi numai descrise și exprimate în propoziții corespunzătoare. Cei mai de seamă reprezentanți, bunăoară Russell, Wittgenstein, Carnap, Ayer, operează identificarea faptului cu propoziția și consideră fapt, eveniment, lucru, orice despre ce se poate enunța o propoziție. Pentru a ajunge la concluzia, așa de plastic exprimată de Wittgenstein, că „limitele limbajului meu sînt limitele lumii mele”⁴, neopozitiviștii au efectuat o serie de reducții, identificări și mistificări: mai întîi au identificat existența obiectivă cu conștiința (lumea = stările de conștiință), apoi au identificat senzorialul cu raționalul (faptele = construcții logice), ca pînă la urmă să reducă totul la limbaj (lumea = fapte [stări de conștiință] = gîndire = limbaj).

Asemenea operații explică de ce reprezentanții noului pozitivism manifestă ostilitate față de filozofie, de ce neagă „vechea filozofie” și de ce declară ca fiind fără sens soluțiile filozofice date diferitelor probleme. Oricît de variate ar fi expresiile verbale, părerile lor despre filozofie și obiectul ei spun același lucru: propozițiile și enunțurile filozofiei sînt absurde; conceptele filozofiei sînt pseudo-probleme. „Cea

² Ath. Joja, *Critica pozitivismului logic* (vol. *Neopozitivismul*, Editura Științifică, 1966), p. 10.

³ Otto Neurath, *Le développement du Cercle de Vienne et l'avenir de l'empirisme logique*, Paris, Herman, 1933, p. 51.

⁴ L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* (5—6), Londra, 1958.

mai mare parte a propozițiilor și întrebărilor în jurul problemelor filozofice, scrie Wittgenstein, nu sînt false, ci fără sens⁶. „Neopozitivismul, scrie Moritz Schlich, îi dezvăluie (filozofiei) falsitatea și absurditatea”⁷. Problemele și soluțiile vechii filozofii (neopozitivismul se referă la filozofia marxistă) sînt false și absurde, întrucît „nimic din ceea ce stă dincolo de experiență nu poate fi nici exprimat, nici gîndit, nici întreat”. Întrebări și răspunsuri pot fi formulate numai cu privire la experiența subiectivă, care, ruptă total de un obiect exterior, apare sub forma faptelor (=construcții logice) identice cu propozițiile care le exprimă. Neopozitiviștii reduc problema cunoașterii la problema relațiilor din interiorul limbajului, relații care, după ei, ar fi același lucru cu relațiile dintre fapte; golesc, ca urmare, cunoașterea de conținut reflectoriu, împingînd în felul acesta subiectivismul și agnosticismul la formele lor extreme. Obiect al științei rămîne exclusiv limbajul și structura sa: analiza raporturilor formale de dependență în care pot sta între ele diferitele elemente ale limbajului. Cunoașterea unui asemenea obiect, susțin neopozitiviștii, nu poate fi realizată decît prin logică. De aceea, logica formală, este tot ce rămîne din filozofie.

2. Ideea că logica e ceea ce rămîne esențial în filozofie și că sarcina ei e analiza limbajului științelor, a structurii limbajului și a relațiilor lingvistice exprimate în forme și formule simbolice, este afirmată de toți reprezentanții neopozitivismului logic și semantic. Logica, scrie întemeietorul noului pozitivism, este „esența filozofiei”⁸. „Filozofia se reduce la analiza limbajului”, întrucît limbajul este „realitatea primară și fundamentală”⁹. Unica cunoaștere fiind datul de fapt încadrat în relațiile lingvistice, filozofia — scrie Carnap — este doctrina de ansamblu a sintaxei logice, a limbajului științelor și a pragmaticii limbajului¹⁰. Propozițiile filozofice, scrie Ayer, au un caracter lingvistic, nu se referă la fapte, nu descriu comportamentul obiectelor fizice sau mintale, ci exprimă condițiile formale ale definițiilor¹¹. Obiectul filozofiei, scrie A. Papp, este analiza limbajului științelor și a limbajului logicii înseși¹².

Ca urmare, știința n-are a se ocupa decît de analiza structurii diferitelor propoziții ce descriu raporturile dintre fapte ca structuri logice construite de subiect. Aceste propoziții — propozițiile științei — (indiferent de numirea ce li se dă: Russell și Carnap vorbesc de propoziții atomare, Wittgenstein de enunțuri protocolare, alții de judecăți de observație) sînt clasificate de neopozitiviști după modul

⁶ *Ibid.*, (4.003).

⁷ Citat după I. S. Narski, în „*Pozitivismul contemporan*”, Editura Științifică, 1964.

⁸ Russell—Whitehead, *Principia Mathematica*, Cambridge, 1950.

⁹ Wittgenstein, *op. cit.*

¹⁰ R. Carnap, *Introduction to Semantics*, Cambridge, 1948.

¹¹ I. A. Ayer, *Language, vérité et logique*, Flammarion, Paris, 1956.

¹² A. Papp, *Elements of Analytic Philosophy*, N. Y., 1949.

construirii lor, adică după raportul pe care-l au cu „obiectul” cunoașterii. E vorba, pe de o parte, de propozițiile *sintetice* sau *iaptice* care, construite pe calea inducției, cuprind un anumit conținut subiectiv de cunoaștere (descriu trăiri și fapte singulare; mai precis, ne dau informații despre datele senzoriale), iar pe de altă parte, de propozițiile *analitice* care, construite pe calea deducției (a unei deducții convenționale, cum vom vedea), nu cuprind nici un fel de conținut de cunoaștere; sînt tautologii, structuri pur formale cu capacitate de a organiza în unități logice propozițiile sintetice¹³. Pe același criteriu se bazează și clasificarea științelor făcută de neopozitiviști în științe ale „realului” sau „factice” și în științe ale „formalului” sau „formale”. Științele realului se referă la științele naturii și ale societății; se dezvoltă pe baza inducției și au drept obiect de cercetare propozițiile sintetice. Științele formalului se referă la logică și matematică; se dezvoltă pe baza deducției și au drept obiect de cercetare propozițiile analitice. Cum neopozitiviștii izolează în mod metafizic și convențional deducția de inducție, cele două categorii de științe sînt complet rupte și izolate unele de altele. Din baza inductivă sau deductivă care determină calitatea propozițiilor de a fi sintetice sau analitice, decurge și modul de apreciere (ca adevărate sau false) a cunoștințelor cucerite de o știință sau alta. Într-un fel va fi rezolvată problema adevărului cunoștințelor în logică și matematică și în alt fel în celelalte științe (vom vedea că, în ultima fază, neopozitiviștii ajung la un singur mod de rezolvare). De ce adevăr vorbesc, ne putem da seama din sensul pe care-l dau ei realității. În nici un caz nu poate fi vorba de adevăr ca concordanță între gândire și obiect, ca idee ce reflectă adecvat în conștiință un obiect exterior. Ca toate problemele pe care le discută — aceste probleme sînt extrem de variate (inducția și deducția, sinteza și analiza, judecățile și conceptele, originea legilor și formelor logice, limbajul, logica simbolică etc.) — și problema adevărului și a criteriului său capătă soluții variate de la autor la autor¹⁴. Soluțiile sînt însă numai aparent deosebite, întrucît, date de pe poziția de gândire idealist-subiectivă, concordă între ele prin punctul lor de pornire și de sosire. Decurgînd din concepția subiectivistă despre originea, structura și funcția experienței (ca singur obiect al cunoașterii), noțiunea de adevăr își pierde la neopozitiviști orice sens. Aceasta însă nu-i oprește să nu vorbească despre adevăr.

Limitarea cunoașterii la ordonarea și sistematizarea datelor conștiinței, la confruntarea datelor cu trăirile subiective ale celui ce cu-

¹³ R. Carnap, *Le problème de la logique de la science*, Paris, 1935.

¹⁴ Adevărul și criteriul lui de verificare este variat interpretat de neopozitiviști. Interpretarea variază nu numai de la o fază la alta a dezvoltării neopozitivismului, ci și de la un grup de autori la alt grup. Mai mult, găsim interpretări variate la același autor. Exemplu în această privință poate fi dat Rudolf Carnap, care pe parcursul dezvoltării teoriilor sale a emis păreri diferite relativ la adevăr și criteriul său. Pînă să ajungă la explicarea adevărului și a criteriului lui prin principiul „convenționalismului” și cel al „toleranței”, a încercat alte explicații.

noaște și la includerea acestor date în sisteme de relații convenționale, determină pe neopozitiviști să confunde adevărul cu criteriul de verificare a lui, cu modul de verificare a propozițiilor, cu operațiile prin care verifică propozițiile. Operațiile de verificare (nu este vorba de verificarea prin practica social-umană) decid dacă propozițiile științei au sau nu au sens. Din acest punct de vedere, neopozitiviștii clasifică propozițiile în enunțuri cu sens, fără sens și absurde (absurde sint toate propozițiile care se referă la conținuturi de esență; ele nu pot constitui obiect al științei). Neopozitiviștii pun semnul egalității între expresia „adevăr” și expresia „cu sens”. Sint, prin urmare, adevărate propozițiile care se dovedesc că au sau pot avea sens în urma operațiilor de verificare. Verificarea depinde de modul în care au fost construite propozițiile (inductiv-deductiv). Propozițiile sintetice, obiect al științelor despre „real”, care, cum am văzut, descriu experiența subiectivă sub forma faptelor „atomare”, se verifică prin confruntare directă cu experiența individuală a subiectului. Ele capătă sens dacă conținutul lor concordă cu faptul perceput de subiect¹⁵. Enunțul va avea sens, scrie I. A. Ayer, „dacă și numai dacă (persoana care verifică) va ști cum să verifice propoziția pe care vrea s-o exprime, adică dacă va ști ce observații o vor face în condiții determinate să accepte propoziția ca adevărată sau să o nege”¹⁶. Ideea e exprimată în nuanțe variate de reprezentanții autorizați ai neopozitivismului¹⁷.

În cazul în care verificarea unei propoziții sintetice nu e posibilă prin confruntarea directă cu datele experienței, neopozitiviștii recurg la verificarea ei prin mijloace logice, prin procedee deductive de trecere de la o altă propoziție verificată, sau care poate fi verificată prin corespondență, la propoziția pe care o avem de verificat. Dacă propoziția nu poate fi dedusă logic dintr-o asemenea propoziție inițială, înseamnă că ea nu e adevărată, adică nu are sens științific. În schimb, dacă propoziția în cauză poate fi dedusă din alte propoziții admise ca adevărate, dacă această propoziție concordă cu cele inițiale, este considerată de pozitiviștii logici și semantici drept o propoziție adevărată în baza verificării ei pe această cale formală. De ce adevărată? pentru că propoziția concordă cu sistemul de propoziții constituit pe baza regulilor privind coerența logică, reguli adevărate, zic pozitiviștii logici, pe bază de convenție. Propoziția care poate fi încadrată într-un sistem construit conform cu regulile de coerență ale sintaxei logice devine prin acest fapt (și numai prin acest fapt) o propoziție adevărată; adevărată, prin urmare, nu prin faptul că reflectă adecvat realitatea, ci prin condițiile ei formale.

Dacă unii reprezentanți ai pozitivismului logic vorbesc de criteriile diferite de verificare a adevărului — pe de o parte, de verificarea

¹⁵ Moritz Schlich, *Allgemeine Erkenntnislehre*. V. și I. A. Ayer, *The Revolution in Philosophy (Vienna Circle)*, Londra, 1957.

¹⁶ I. A. Ayer, *op. cit.*

¹⁷ După una din părerile lui Russell, adevărul și falsitatea propozițiilor empirice depind de conformitatea lor cu credințele noastre despre fapte.

prin experiența personală, iar pe de altă parte, de verificarea prin mijloace logice, pozitiviștii semantici au ajuns, pînă la urmă, să vorbească numai de verificare pe cale logică. Carnap, bunăoară, acceptă numai verificarea pe cale logică. Verificarea propozițiilor unele prin altele, pe baza coerenței sistemului în care se ordonează, înseamnă verificarea faptelor. Dacă o propoziție oarecare concordă cu sistemul dat, este considerată adevărată și, ca urmare, integrată în acel sistem; dacă nu concordă, este respinsă ca neadevărată. Propoziția se confruntă cu sistemul de propoziții dat și nicidecum cu fapte și lucruri obiective. Ca urmare, adevărul unei propoziții apare exclusiv în cadrul sistemului de propoziții dat, pe baza coerenței lui interne. Aceasta înseamnă că (pînă la urmă) neopozitiviștii exclud din noțiunea de adevăr orice referire la însușiri și relații chiar și subiective, întrucît adevărul, în concepția neopozitivistă, nu este decît o simplă proprietate formală a propozițiilor. „...din punct de vedere formal, susțin autorii vestitului tratat *Principia Mathematica*, nu are legătură cu această chestiune: ce anume este adevărat sau fals; interesează că judecățile se impart în două clase în conformitate cu regulile determinate”¹⁸. Cînd cunoașterea se referă la relațiile formale din interiorul limbajului, în mod necesar aceasta nu poate fi altceva decît explicitarea unor elemente formale prin alte elemente formale. În loc de a cerceta esența și legitimitatea lucrurilor, neopozitiviștii cercetează raporturile formale, relațiile interne ale elementelor lingvistice. Dacă faptele sînt „reuniri de obiecte”¹⁹ = îmbinări de conținuturi senzoriale, și dacă propoziția e identică cu faptele pe care le descrie, dacă aceasta fixează suma de relații ale lucrurilor, atunci, zic neopozitiviștii, propoziția despre fapt poate fi descompusă în propoziții despre părțile lor componente²⁰. Dacă propoziția, bunăoară, *Acest creion este roșu*, nu reprezintă altceva decît relația dintre fapte atomare = relația dintre creion și culoarea sa = = construcția logică (Russell), atunci această propoziție poate fi descompusă în elementele sale componente și poate constitui în același timp parte dintr-o unitate lingvistică mai complexă. Posibilitatea de a compune propoziții complexe (moleculare) din propoziții simple (atomare) și de a descompune propozițiile complexe în propoziții simple, este, pentru neopozitiviști, același lucru ca și compunerea și descompunerea faptelor. Bazați pe acest fapt și respectînd regulile operațiilor și calculelor logice, neopozitiviștii compun, cu ajutorul așa-numitelor constante logice (conjuncția, disjuncția, implicația, negația, incompatibilitatea etc.), din propoziții atomare, felurite propoziții moleculare. Și cum, în conformitate cu regulile de adevăr stabilite, adevărul propoziției moleculare este determinat de adevărul celor atomare din care e compusă, se poate stabili, cu toată ușurința, adevărul propozițiilor moleculare construite. Operațiile logic-deductive duc la adevărul pro-

¹⁸ Russell—Whitehead, *op. cit.*, p. 660.

¹⁹ Wittgenstein, *op. cit.*, (2.061).

²⁰ *Ibid.*, (2.0201).

poziției moleculare, dacă unul sau ambele elemente atomare din care este alcătuită propoziția respectivă sint verificate în prealabil (pe cale empirică sau logic-deductivă). Și întrucît logica formală admite simbolizarea (neopozitivistii reduc total logica la simbolism), pozitivistii logici și semantici operează exclusiv cu simboluri.

Redus la raporturile formale în care stau între ele elementele ce constituie structura limbajului, materialul de cunoaștere nu poate fi sistematizat și ordonat decît prin mijloacele logicii formale, care cercetează, cum știm, structurile și relațiile formale ale gîndirii, legile și regulile care asigură corectitudinea gîndirii. Permițînd combinarea propozițiilor în așa fel încît acestea să poată fi deduse una din alta, permițînd transferarea adevărului de la o propoziție la alta, logica formală devine, pentru pozitivistii logici și semantici, și metodă de cercetare a științelor și mijlocul de expunere a rezultatelor obținute în cercetare; devine, cum am accentuat, singurul obiect al filozofiei.

3. Eroarea neopozitivistilor nu decurge din faptul că aceștia recurg la logica formală — cu deosebire la logica relațiilor — în cercetare, argumentare și exprimare, că reprezintă simbolic propozițiile și formalizează logica, că dezvoltă logica axiomatică. Dimpotrivă, aceasta este un mare merit al lor. Folosirea aparatului logic în cercetare este o necesitate impusă de nevoile cunoașterii și ale dezvoltării științelor contemporane. Eroarea neopozitivistă fundamentală provine din altă parte: din interpretarea filozofică dată problemei originii, naturii și esenței logicului (legilor, formelor și regulilor logice). Dacă științelor despre „real” li se admite cercetarea unui oarecare conținut absolut subiectiv, descris prin propozițiile sintetice, logicii (ca urmare și matematicii) nu i se permite nici atît, întrucît — spun neopozitivistii — legile și propozițiile logicii sint structuri formale, goale nu numai de un conținut obiectiv, dar chiar și de conținutul subiectiv. Logicul n-are o legătură, în ce privește originea lui nici cu lumea din afară, nici cu subiectul.

Întrebările și răspunsurile filozofiei cu privire la originea și natura logicului sint pseudo-probleme. Logicul este acceptat de pozitivistii logici și semantici ca un postulat arbitrar pe bază de ipoteză; e redus la o sumă de tautologii goale de orice conținut, la o sumă de construcții libere și arbitrare, considerate adevărate absolut prin faptul construirii lor. „Adevărul unei propoziții tautologice, scrie Ph. Franck, este independent de evenimentele care se petrec în lumea reală, deoarece (propozițiile tautologice) nu ne învață nimic despre însăși această lume, ci numai despre modul în care vorbim de această lume”²¹. „Toate propozițiile logicii, scrie Wittgenstein, spun același lucru, adică nu spun nimic”²². Cu alte cuvinte, tautologiile (propozițiile analitice) nu sint altceva decît structuri, raporturi, relații formale, convenții arbitrare

²¹ Ph. Frank, *La causalité et ses limites*, Flammarion, 1937, p. 21.

²² Wittgenstein, *op. cit.*, (5.43).

asupra felului în care „desemnăm obiectul în chestiune”²³, adevărate „în virtutea propriilor lor forme” și depind de „convențiile verbale prealabile pe care sintem liberi să le acceptăm, să le respingem sau să le modificăm”²⁴. Considerarea legilor logicii drept invenții convenționale constituie trăsătura esențială a pozitivismului logic și semantic. Ideea e exprimată în formulări variate: Russell vorbește despre logică ca despre o sumă de tautologii de origine pur convențională. Carnap vorbește de principiul convenționalismului și de cel al toleranței: „Fiecare este liber, scrie el, să-și construiască propria sa logică, adică propria sa formă de limbaj pe care o dorește”²⁵. Alții vorbesc de principiul „convenționalismului radical” în virtutea căruia logica este adoptată în conduita lingvistică a oamenilor.

Convenționalizînd logicul, neopozitivismul îl izolează atît de obiect cît și de subiect; operează în acest mod o ruptură metafizică între senzație și rațiune, între singular și general, între inducție și deducție, între judecățile sintetice și cele analitice, între științele naturii și științele formale. Dacă judecata sintetică are, pentru neopozitiviști, un oarecare conținut subiectiv, adevărat cînd concordă cu cerințele care o verifică, judecata analitică (obiect al logicii), total formalistă, este goală de orice conținut. Acest fapt nu împiedică pe pozitivii logici și semantici să nu atribuie propoziției analitice, alături de caracterul convenționalității, și pe acela al necesității. Această necesitate, convențional atribuită tautologiilor, nu poate însă schimba cu nimic caracterul subiectiv și agnostic al cunoștințelor și al adevărului. Funcția logicii ca sumă de tautologii, valabile în sine, nu are alt rol decît de a organiza, a integra propozițiile sintetice în sisteme unitare logice. Operațiile logice asupra materialului oferit de propozițiile sintetice pe care le ordonează nu schimbă nimic din natura acestui material. Conținutul structurat de propozițiile atomare nu spune nimic despre realitate și adevăr, oricît de corecte ar fi operațiile logice care le transformă. Fiind goale de orice conținut, propozițiile logicii nu pot aduce nici un plus de informație și nici de certificare a cunoștințelor date în propozițiile sintetice, căci, deși necesară în conducerea către adevăr, corectitudinea logică (coerența) este insuficientă. Prin regulile sale de deducție și substituție, logica nu poate mai mult decît să transfere calitatea de adevăr de la un enunț la altul. Cînd propoziția inițială de la care pleacă operațiile logice e goală, goală rămîne întreaga construcție logică, iar rezultatul ei nu spune nimic, mai ales cînd propozițiile inițiale ale unui sistem pot fi alese liber și arbitrar. Numai din faptul că sistemul de propoziții (arbitrar alese) nu contravine cerințelor de coerență internă, nu poate rezulta adevărul. A reduce știința la sisteme convenționale de propoziții analitice și a accepta drept criteriu de verificare a adevărului exclusiv

²³ Hans Hahn, *Logique, mathématique et connaissance de la réalité*, Herman Paris, 1935.

²⁴ A. I. Ayer, *op. cit.*, p. 125.

²⁵ R. Carnap, *The Logical Syntax of Language*, Londra, 1954, p. 51—52.

coerența logică (non-contradicția într-un anumit sistem de propoziții), înseamnă a face din știință o „construcție logică“ goală de conținut, arbitrară și ipotetică.

4. Postularea convenționalistă a logicului, declararea legilor gândirii drept tautologii, ruperea adevărului logic de adevărul faptic, golirea coerenței logice de orice conținut reflectoriu își au explicarea în faptul că neopozitivistii interpretează în mod fals și denaturat originea și natura structurii logice a gândirii. Absolutizind relativa independență (cistigată în decursul dezvoltării istorice) a sistemului de forme și legi față de conținuturile de cunoaștere, neopozitivistii rup legile logice de cauzele lor externe, le subiectivează și le convenționalizează. În adevăr, în virtutea relativei independențe a structurii logice de conținuturile pe care le reflectă, legile logice sint adevărate cu necesitate, independent de valoarea propozițiilor cu conținut determinat pe care le structurează rațional, chiar și în exprimare simbolică (cînd se face abstracție nu numai de conținuturi determinate, ci și de conținutul propriu al formelor); acestea rămîn adevărate independent de valorile ce le dăm variabilelor lor. Orice valoare am atribui termenilor lui, raționamentul de forma *dacă* $a \longrightarrow b$ și *dacă* $b \longrightarrow c$, *atunci* $a \longrightarrow c$ rămîne valabil prin forma sa. Se schimbă însă situația cînd e vorba de conținuturile determinate pe care le reprezintă termenii. Practica ne demonstrează că atunci cînd pornim de la premise false, cu toată corectitudinea logică a formei, concluziile sint false. Urmează că corectitudinea (coerența) logică este necesară pentru obținerea adevărului, dar singură este insuficientă. Este insuficientă pentru că este numai relativ (nu absolut) independentă de conținutul de cunoaștere (ca reflectare a lucrurilor, a faptelor). Precizarea lui Engels cu privire la condițiile obținerii adevărului pe calea inferenței se referă la această relativă independență a formelor logice de conținutul pe care-l reflectă. Dacă pornim de la premise adevărate, scrie Engels, și dacă respectăm cu strictețe condițiile gândirii logice, ajungem cu necesitate la adevăr. Altfel spus, gîndirea trebuie să fie nu numai corectă, ci și adevărată. Or, corectitudinea vine de la formă, adevărul de la conținut. Corectitudinea este formalul, adevărul — extraformalul. Coerența logică a propozițiilor e necesară, dar ca să fie și adevărate trebuie să exprime judecăți în concordanță cu faptele reale-obiective pe care le reflectă.

Cele două cerințe necesare raționamentului (pentru a fi adevărat) decurg din unitatea materială a lumii și a gândirii. Coerența logică structurează mintal în forme specifice conștiinței reflectarea structurii de maximă generalitate a lumii materiale. Derivînd din condițiile lumii materiale (ca reflectare a lor), coerența logică a căpătat proprietatea de a cuprinde sub ea și de a structura reflectarea însușirilor lucrurilor de mai mică generalitate (particularul se împărtășește de generalul din care face parte). Reflectînd relațiile obiective de cea mai mare generalitate, relațiile logice au caracter universal, și prin acest caracter ele stau la baza tuturor relațiilor de mai mică generalitate descoperite și

studiate de diferitele științe particulare. Adevărul raționamentului se constituie prin acordul celor două elemente, pe baza practicii social-istorice. Rupte de realitatea obiectivă din care își trag originea, precum și de cea a subiectului (care le dă formă), legile de corectitudine, pe baza cărora se realizează coerența logică, rămân goale de conținut, nu pot spune nimic. Oricâtă coerență internă ar avea, sistemele axiomatice convenționale constituite nu pot spune nimic despre ceva din afara lor. Plecând de la axiome convenționale, putem ajunge la anumite rezultate pe baza calculului deductiv. Aceste rezultate însă nu pot avea valabilitate obiectivă numai prin faptul că rezultă logic din punctele de plecare, numai prin faptul că nu apar contradicții în interiorul sistemului. Rezultatele pot fi valabile pentru un anumit domeniu de fapte numai dacă punctele de plecare sînt în conformitate cu legile gândirii, cu axiomele gândirii care reflectă relațiile și formele universale ale realității. Oricît de armonios și de precis ar fi alcătuit sistemul formalizat convențional, precizînd felul semnelor cu care operează, regulile de deducție și condițiile de valabilitate, oricîtă coerență ar avea acest sistem, oricît ar satisface principiul formal al non-contradicției, sistemul rămîne fals, „deoarece contrazice lumea reală”²⁶. Calculele logice trebuie să se dovedească „nelibere” față de un anumit aspect al realității obiective sau al gândirii²⁷, iar rezultatele — conforme și cu cerințele legilor gândirii și cu practica care le verifică.

Pentru a avea sens, construcțiile logice trebuie să spună ceva cu privire la realitate, coerența lor formală trebuie să asigure și să sprijine cunoașterea a ceva din afara lor, trebuie să-și dovedească acordul „nu numai cu ele însele, dar și cu realitatea”²⁸, să corespundă modalităților realității și să exprime aceste modalități. Dacă logicul ca sistem de forme și legi logice, dacă propozițiile analitice ar avea caracter convențional, așa cum susțin pozitivistii logici și semantici, n-ar putea exprima nimic și nici n-ar putea asigura nimic cu privire la ceva din afara lor. Practica demonstrează contrarul. Departele de a fi goale de orice conținut, tautologiile despre care Wittgenstein afirmă că nu spun nimic, spun foarte mult: exprimă specific trăsăturile de extremă generalitate ale lucrurilor și ale proceselor obiective. Reflectînd în planul gândirii formele obiective, structurile logice (tautologiile) au capacitatea de a structura diferite conținuturi determinate de cunoaștere și de a le asigura coerența logică. Propozițiile analitice, cum numesc neopozitivistii structurile logice, prin conținutul lor independent de subiectul cunoscător, au capacitatea de a modela conținuturile propozițiilor sintetice. Această capacitate nu provine însă din caracterul arbitrar și subiectiv pe care li-l conferă pozitivistii logici, ci din caracterul lor obiectiv, din faptul că conținutul lor formal „reproduce specific trăsăturile și procesele obiective”. Deși și-a cîștigat în decursul timpului o

²⁶ Ath. Joja, *Studii de logică*, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 364.

²⁷ *Ibid.*, p. 221.

²⁸ Ath. Joja, *Studii de logică*. II. 1966, p. 11.

relativă independență, sistemul de forme și legi logice nu poate fi rupt nici de ontologic, nici de gnoseologic. Logicul nu poate fi explicat în mod științific decît în unitate cu acestea. Ca atare, deși formă și structură pură, are un conținut. Acest conținut specific asigură formelor, legilor, tautologiilor gîndirii capacitatea de a structura conținuturile empirice, de a combina propoziții atomare în propoziții moleculare prin mijlocirea constantelor logice, de a deduce o propoziție din alta și de a verifica adevărul acestor propoziții. Regulile de sintaxă, cum numesc pozitiviștii logicii și semanticii legile și regulile logicii, nu sînt capabile să ducă la rezultate în ce privește cunoașterea, nu sînt capabile să servească la explicarea lucrurilor și nici la demonstrarea adevărului cunoștințelor decît prin calitatea ce o au de cerințe ale adevărului logic, conținut obiectiv de maximă generalitate cuprins în tautologiile gîndirii. Sigur, în virtutea faptului că sistemul de forme și legi logice are o relativă independență față de variatele conținuturi determinate, omul de știință poate opera cu forme pure, poate face calcule deductive cu stringență coerență internă, plecînd de la anumite elemente convenționale alese. Dar pentru a nu rămîne în gol, el nu poate uita și nu trebuie să uite că logicul e legat și de ontologic și de gnoseologic, că este și ceva obiectiv, și nicidecum convenție arbitrară. Ținînd seama de acest fapt, omul de știință poate construi modele și analogii pur formale pe bază de calcule deductive cu semne și simboluri în vederea cunoașterii lucrurilor și poate pleca de la aceste construcții și modele spre obiectele pe care vrea să le cunoască. Aceasta însă numai cu condiția să-și considere construcția și modelul ca o simplă ipoteză de lucru, ipoteză care în nici un caz nu poate fi construită după reguli convenționale și liber alese, cum pretinde Carnap, ci după reguli decurgînd din cerințele sistemului de forme și legi logice ale gîndirii, care nu sînt invenții convenționale și arbitrare, ci structuri mintale cu caracter obiectiv, formate în decursul dezvoltării istorice pe baza practicii social-istorice a omenirii. Fiînd reflectări subiective a formelor și categoriilor obiective, legile și formele logice, judecățile analitice cuprind sub ele și structurează variate conținuturi determinate, le modelează în tiparele și după cerințele lor.

Așa că procedeele de formalizare și axiomatizare rezultate din cerințele logicii pot constitui instrumente moderne în vederea cunoașterii mai exacte și mai în adîncime a lucrurilor și relațiilor lor obiective, dar numai cu condiția interpretării lor sub aspect comprehensiv și gnoseologic.

Cînd criticăm lipsa de temelie științific a concepțiilor neopozitiviste, cînd scoatem în evidență falsitatea concepției neopozitiviste despre natura și originea legilor, formelor și regulilor logice — este just să recunoaștem și să apreciem, în același timp, contribuția substanțială adusă de reprezentanții contemporani ai pozitivismului la dezvoltarea logicii formale în ce privește aspectul analitic și tehnic al ei. Din acest punct de vedere, contribuția lor este importantă și utilă pentru cercetarea

științifică. Datorită necesităților dictate de natura concepției lor cu privire la materialul cunoașterii, datorită necesităților de analiză și exprimare a relațiilor, de argumentare formală a teoriilor lor, pozitivistii contemporani (Russell, Whitehead, Wittgenstein, Carnap, Schlich, Tarski, Ayer și alții) au pus bazele teoriei fundamentelor matematicii și au dezvoltat logica sub aspectul ei simbolic-matematic, aducând contribuții substanțiale în ce privește simbolizarea, axiomatica logică, logica relațiilor, logica polivalentă, logica probabilistă, logica modelării etc. Dar dezvoltările aduse de neopozitiviști nu pot avea valoare teoretică decât fundamentate științific și interpretate de pe poziția de gândire materialist-dialectică. Explicarea logicului prin elemente de convenție arbitrară este străină spiritului științific. El nu poate fi explicat decât pe baza unității dintre ontologic, gnozeologic și logic și în legătură cu practica social-istorică. Teza leninistă cu privire la această unitate pune în evidență faptul că legile și formele logice nu pot fi rupte nici de lucrurile obiective, nici de conținutul lor gnozeologic. În această interpretare, logica simbolică matematică își capătă importanță și valoare științifică. Exprimând *in mente formele de extremă generalitate in re*, cum se exprimă Ath. Joja, legile, formele, relațiile logice (în reprezentare simbolică) cuprind sub ele și corespund relațiilor constante și necesare în care stau și se dezvoltă lucrurile obiective.

К ВОПРОСУ О НЕОПОЗИТИВИСТСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЛОГИЧЕСКОГО

(Резюме)

Поскольку в неопозитивистском воззрении речь считают „первичной и основной реальностью”, предмет познания и науки не может быть нечто иное, как анализ структуры предложений, описывающих отношения между фактами как построенные субъектом логические структуры. Такого рода предмет может быть исследован лишь при посредстве формальной логики. Это — причина того, что неопозитивисты (логические и семантические) развили формальную логику, внося значительный вклад в отношении её аналитической и технической стороны. Развитие логики с этих точек зрения является их особой заслугой. То, что следует критиковать, — уточняется в настоящей работе. — это способ, которым неопозитивисты интерпретируют вопрос происхождения и природы логических законов, форм и правил, тот факт, что они считают логическое условным производением, оторванным как от объекта, так и от субъекта. Подобная интерпретация чужда научному духу и происходит из того, что неопозитивисты абсолютизируют относительную независимость (приобретённую в течение исторического развития), которой обладает система логических форм и законов по отношению к отражаемым ею объективным содержаниям. Этой абсолютизацией неопозитивисты отрывают логическое от его объективных причин и связей, субъективизируют и делают его условным; они объявляют предложения и законы логики тавтологией, лишают логическую строгость отражаемого содержания. Критикуя неопозитивистскую интерпретацию, автор работы подчёркивает, что логическое можно научно объяснить лишь с позиции мышления диалектического материализма, на основе ленинского положения об единстве онтологического, гносеологического и логического, а также на основе роли, которую общественно-историческая практика играет в познании. Только в этой интерпретации приёмы формализации и аксиоматизации, о которых говорят неопозитивисты, могут быть орудиями, полезными более точному и углублённому познанию объективных вещей, свойств и отношений.

CONSIDERATION ON THE NEOPOSITIVIST INTERPRETATION OF THE LOGIC

(Summary)

Since in the neopositivist conception the language is considered "a primary and fundamental reality", the object of knowledge and of science cannot be but the analysis of the structure of the propositions which show the relations among facts as logical structures built up by the subject. Such an object cannot be studied but with the help of formal logic. This is the reason because of which the neopositivists (the logic and semantic positivists) have developed the formal logic. As regards its analytic and technical aspect, the neopositivists have brought important contributions. The development of logic from these points of view is, undoubtedly, their special merit. The author specifies that what must be criticized is the way in which the neopositivists interpret the problem of the origin and the nature of laws, the logical forms and rules, as well as the fact that the logic is considered by them a conventional invention out of touch both with object and subject. This interpretation is alien to scientific spirit and results from the fact that the neopositivists emphasize as absolute the relative independence (achieved during the historical development) which the system of forms and logical laws has towards the objective contents which they reflect. By this absolutization, the neopositivists break the logic from its objective causes and connections, make the logic subjective and conventional; consider the propositions and the laws of logic as redundances, empty the logic correctness of the reflectory content. Criticizing the neopositivist interpretation, the author points out that the logic cannot be explained scientifically, but from the positions of dialectical materialism, on the basis of the Leninist thesis of the unity between ontological, gnosiological and logic, as well as of the role of the logic in the socio-historical practical knowledge. Only in this interpretation the formalization and axiomatization proceedings, the neopositivists speak about, can constitute instruments useful to a more exact and deeper knowledge of the things, appropriations and of the objective relations.

CU PRIVIRE LA ÎNȚELEGEREA MATERIALIST-DIALECTICĂ
A NOȚIUNILOR „CONCRET” ȘI „ABSTRACT”

de

ION SEMENIUC

Teza conform căreia nu există adevăruri abstracte, adevărul este întotdeauna concret, se situează printre tezele centrale ale filozofiei marxiste. Ea a fost pe larg dezbătută atât în țară cât și în străinătate. Subliniind caracterul complex al acestei teze și al problemelor legate de ea, filozofii marxști din țară și de peste hotare și-au îndreptat atenția îndeosebi spre definirea noțiunilor de „abstract” și „concret” și spre problema căilor și mijloacelor de reproducere a concretului real pe plan logic. După cum se știe, obținerea cunoștințelor concrete se realizează în cadrul procesului cunoașterii prin trecerea de la reflectarea concretului real în senzații și percepții la abstractul logic, la formarea abstracțiunilor științifice și de aici la concretul logic. În rândurile de mai jos ne vom ocupa de analiza noțiunilor de abstract și concret, principiul reproducerii concretului real pe plan logic fiind tratat doar în termenii cei mai generali.

Noțiunile cu care ne ocupăm sînt folosite în diferite accepțiuni. Mai întii trebuie precizată distincția între planul ontologic și cel gnoseologic al acestor noțiuni. Din acest motiv noțiunea de concret este folosită pentru a desemna, pe plan ontologic, concretul real, iar pe plan gnoseologic, a) concretul senzorial și b) concretul logic.

Prin abstract se înțelege fie 1. „conceptualul”, „raționalul” spre deosebire de senzorial, de datul nemijlocit, fie 2. ceva rupt de viața reală, ceva ce nu se bazează pe fapte, fie, în cele din urmă, 3. cunoștința unilaterală, spre deosebire de cunoștința multilaterală.

Unii filozofi marxști dezvoltă punctul de vedere în conformitate cu care despre abstract putem vorbi numai pe planul gnoseologic, pe cînd alții cred că se poate vorbi despre abstract și pe plan ontologic. Discuțiile ce se poartă și la ora actuală în jurul acestor chestiuni vor duce în mod cert la precizarea noțiunilor de abstract și concret.

Accepțiunile amintite mai sus a noțiunilor de care ne ocupăm sînt justificate în anumite limite. Unele dintre acestea sînt justificate

numai în sfera limbajului de fiecare zi, altele sînt utilizate în domeniul științei, în logică și filozofie.

Dacă în sfera limbajului de fiecare zi neunivocitatea acestor termeni poate fi acceptată, în schimb în logică și filozofie ea nu este justificată.

1. Noțiunile „abstract” și „concret” în logica formală. În logica formală nu găsim ceva asemănător cu principiul ridicării de la abstract la concret din logica dialectică. Ea nu ne oferă soluția raportului dintre „abstract” și „concret” în forma sa generală, ca trepte diferite ale cunoașterii realității. Cînd însă în logica formală se pune problema clasificării noțiunilor în noțiuni abstracte și concrete, se presupune o înțelegere bine determinată a ceea ce este „abstract” și „concret”.

Analiza noțiunilor de care ne ocupăm se face, după cum este firesc, în legătură cu principiul ridicării de la abstract la concret în cunoaștere. De multe ori însă nu se stabilește nici o legătură între sensul acordat acestor noțiuni în cadrul principiului amintit și acela din logica formală. Unii filozofi au analizat și acest aspect al problemei, oferind soluții mai mult sau mai puțin juste¹.

În manualele de logică formală se subliniază de obicei că noțiunile concrete reflectă lucrurile, iar cele abstracte — însușirile și relațiile dintre aceste lucruri. Așa de pildă, în manualul de logică apărut în 1957², deosebirea dintre noțiunea concretă și abstractă se definește în felul următor: „Noțiunea prin intermediul notelor căreia obiectul este gîndit ca atare și ca obiect *dat* se numește concretă.

Noțiunea, prin intermediul notelor căreia nu este gîndit un obiect dat ca atare, ci o proprietate a obiectului sau o relație dintre obiecte se numește abstractă.

Ca exemple de noțiuni concrete sînt citate noțiunile de „oraș”, „societate”, „stadion”, „sculptor” etc., iar ca noțiuni abstracte „glorie”, „egalitate” etc.

Aceeași soluție este oferită și de Henri Wald³. Într-un anumit sens, această înțelegere a concretului și abstractului se apropie de cea pe care o întîlnim în logica dialectică, întrucît se susține că noțiunile concrete „structurează logic reflectarea tuturor însușirilor care disting un gen de lucruri de alt gen de lucruri”, pe cînd noțiunea abstractă „este formată dintr-o singură notă”⁴.

După cum vedem, însușirea principală a caracterului concret al noțiunii este multilateralitatea, în timp ce noțiunea abstractă se caracterizează prin unilateralitate. Cu toată apropierea sensului noțiunilor de abstract și concret întîlnit în logica formală de acela din

¹ Jilienkov, *Poniatie abstraktnogo i konkretnogo v dialektike i formalnoi loghike*, „Seria dialektika i loghika. Formi mișlenia”, Moskva, 1962; Ciupahin I., *Voprosi teorii poniatia*, Izd L.G.U. 1961.

² Manualul apărut sub redacția lui D. P. Gorski și P. V. Tavanet, p. 56.

³ Henri Wald, *Introducere în logica dialectică*, București, 1959, p. 119.

⁴ Henri Wald, *Structura logică a gîndirii*, București, 1962, p. 83.

logica dialectică, valabilitatea unei asemenea împărțiri poate fi pusă, cred eu, sub semnul întrebării.

Observăm că în cadrul punctului de vedere analizat aici, gândirea „abstractă” se împarte în două, și anume în sfera noțiunilor concrete și a celor abstracte. Totodată se susține că „lucrările la care se referă noțiunile concrete sînt sensibile, iar însușirile la care se referă noțiunile abstracte nu sînt sensibile”⁵.

Rezultă de aici că noțiunile concrete se apropie mult de treapta senzorială, iar cele abstracte se situează la o distanță mai mare de senzorial. Nu este greu de observat în acest punct de vedere tendința de a identifica „concretul” cu individualul, cu ceea ce există în individualitatea sa, de sine stătător.

Criteriul care stă la baza unei asemenea împărțiri este de fapt forma noțiunii, nu conținutul ei informațional. Împărțind în acest fel noțiunile în concrete și abstracte, vrînd nevrînd se trage o linie rigidă între ele. Or, nu există noțiuni cu privilegiul de a fi numai concrete sau numai abstracte. Caracterul concret sau abstract al noțiunii este determinat nu pur și simplu de ceea ce reflectă ea, ci *cum anume* reflectă însușirile sau lucrurile. Noțiunile nu sînt abstracte pentru că reflectă însușiri sau relații, ci pentru că reflectă unilateral. Cu alte cuvinte, indiferent dacă noțiunea reflectă lucru sau relație, în cazul în care reflectarea e unilaterală, parțială, ea este abstractă și invers, dacă cuprinde în sine mai multe laturi sau aspecte, este concretă. Reflectînd lucrul desprins de sistemul din care face parte, noțiunea va fi abstractă, însă dacă îl privește ca o parte a întregului, împreună cu însușirile, relațiile și condițiile lui, atunci este concretă. Dezvoltarea științei a mers și merge tocmai pe linia cunoașterii de la obiecte cărora le aparțin anumite însușiri spre evidențierea faptului că aceste însușiri aparțin obiectului în anumite situații concrete. În zilele noastre, de exemplu, fizicienii subliniază tot mai insistent că nu este permis să privim particulele elementare izolat, ci numai în strînsă legătură cu „mediul”. Altfel spus, științele în dezvoltarea lor merg de la elaborarea noțiunilor abstracte despre obiectele individuale, aparent de sine stătătoare, cărora le aparțin anumite însușiri și relații, spre concretizarea acestor noțiuni, spre evidențierea dependenței obiectului respectiv de sistemul din care face parte (prin aceasta nu negăm relativa independență a obiectului față de sistem).

De asemenea trebuie precizată relativitatea distincției dintre concret și abstract. Una și aceeași noțiune privită din diferite puncte de vedere poate să fie considerată abstractă sau concretă. Dacă, de pildă, noțiunea de bani în „Capitalul” lui Marx este mai concretă în raport cu noțiunea de marfă, ea este însă mai abstractă în raport cu noțiunea de capital.

Aceste citeva considerente ne duc la concluzia că împărțirea noțiunilor în concrete și abstracte, ca și aceea arătată mai sus, este o

⁵ Henri Wald, *op. cit.*, p. 83.

rămășiță a empirismului la care trebuie să se renunțe. Și, desigur, nu este vorba aici de a aduce critici la adresa cutărui sau cutărui autor, deoarece un asemenea punct de vedere este predominant în rindurile celor care se ocupă cu logica formală.

2. Unele probleme cu privire la înțelegerea noțiunilor de „abstract” și „concret” la Hegel. Filozofia hegeliană poate și trebuie să fie considerată ca o primă victorie asupra empirismului îngust în gnoseologie, deoarece în ea găsim formulat sensul noțiunilor de abstract și concret, pornind de la conținutul noțiunilor, nu de la forma lor. Sensul dat de Hegel acestor noțiuni, eliberat de idealism, se păstrează și în filozofia marxistă.

Hegel a înțeles uimitor de profund raportul dintre abstract și concret în procesul cunoașterii. Din păcate însă, această latură din lucrările lui este cel mai puțin valorificată în studiile marxiste despre teoria cunoașterii. Este semnificativ faptul că Hegel nu analizează nicăieri, după cîte știu eu, categoriile de abstract și concret într-un capitol separat ca toate celelalte categorii. Însă în toate operele sale și extrem de des, el dă indicații valoroase cu privire la concretul logic, combătînd empirismul îngust. De asemenea, toate operele sale sînt scrise respectînd în mod strict drumul ce poate duce singur spre elaborarea unei adevărate teorii — drumul de la abstract la concret.

Hegel a arătat deosebit de limpede că rațiunea nu este sortită să rămînă numai în limitele abstractului, că ea este capabilă să cunoască obiectul mai adînc și mai complet decît imaginea senzorială și cea dată de intelect. El a înțeles că a spune despre noțiuni că sînt abstracte, înseamnă a nu spune încă nimic despre ceea ce le este specific, spre deosebire de reprezentările generale, fixate în cuvinte și care nu fac altceva decît să surprindă ceea ce este comun multor obiecte.

În concepția lui Hegel, toate noțiunile trec, în dezvoltarea lor, prin etapa abstractă. Caracteristică pentru această etapă este descompunerea obiectului în laturile sale. Aspectul analitic al gîndirii umane a fost pe larg discutat de toți filozofii prehegelieni. Meritul lui Hegel constă tocmai în, faptul de a fi arătat că gîndirea este în stare să depășească reflectarea abstractă, moment la care s-au oprit filozofii de pînă la el. Gîndirea va depăși, după Hegel, abstracțiunile intelectului evoluînd spre etapa ei sintetică concretă. La acest nivel se stabilește unitatea dintre noțiunile care anterior păreau a fi izolate.

Rezultă limpede că momentul analitic este premisa necesară a rațiunii, dar nu este încă rațiunea propriu-zisă. Prin urmare prin abstract Hegel înțelege reflectarea analitică a realității, la nivelul intelectului. Dar aceasta nici nu este, după el, o noțiune, ci, mai degrabă, o reprezentare generală fixată în cuvînt. Noțiunea nu exprimă pur și simplu un general abstract, ci un asemenea general care cuprinde în sine bogăția particularului.

Cu alte cuvinte, o noțiune nu este numai abstractă (ceea ce Hegel n-a negat), dar și concretă, în sensul că ea reprezintă o uni-

tate a determinațiilor. Hegel a înțeles că este mult mai ușor să gîndești abstract decît concret. Toată greutatea constă în a exprima cu ajutorul abstracțiilor natura concretă, specifică a lucrurilor, nu simpla asemănare dintre ele.

După cum aminteam, sensul dat de Hegel acestor noțiuni este opus sensului dat lor în filozofia prehegeliană, și aceasta deoarece ei apreciază imaginea din punctul de vedere al conținutului ei. După el, imaginea senzorială este abstractă, săracă, unilaterală, iar noțiunea este mai concretă. După părerea lui, este o prejudecată să crezi că filozofia are de-a face numai cu abstracțiuni, cu generalități goale, iar intuiția cu ceea ce este concret. Noțiunea este abstractă „numai în ce privește forma...”, dar în sine însăși *ideea este în chip esențial concretă*, este unitate a unor determinații diferite. Aici rezidă diferența dintre cunoașterea rațională și simpla cunoaștere prin intelect... adevărul, ideea nu constă în generalități goale, ci într-un universal care e în sine însuși particularul, determinatul. Cînd adevărul este abstract, atunci el nu este adevărat. Rațiunea umană sănătoasă, se îndreaptă către concret...⁶.

Din citatul reprodus aici rezultă limpede că la Hegel concretul este sinonim cu multilateralul și adevăratul, iar abstractul cu unilateralul. Concretul este unitatea în diversitate, definiție pe care o vom întîlni și la Marx.

Trebuie subliniat în continuare că Hegel înțelege concretul ca un sistem viu de obiecte care se dezvoltă în timp, își desfășoară treptat toată diversitatea determinațiilor lor. La început concretul este doar în sine. El „trebuie să devină pentru sine... ideea, concretă în sine și dezvoltîndu-se, este un sistem organic, o totalitate care conține în sine o bogăție de trepte și de momente”⁷.

Rezultă, prin urmare, că pentru el concretul este un sistem viu, organic, o totalitate obiectiv existentă, iar abstractul ca expresie nedezvoltată, nedesfășurată a concretului, punctul de plecare al lui, de unde se va dezvolta acesta. În această accepțiune a concretului și abstractului, ele se aplică deopotrivă atît realității cit și cunoașterii ca momente diferite ale dezvoltării lor. Aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, de data aceasta abstractul și concretul nu se mai opun în chip metafizic, ci abstractul devenea un moment al mișcării concretului însuși, concretul în sine, nedesfășurat, nedezvoltat. Acesta este un raport ca între copil și omul matur, care a realizat toată bogăția capacităților umane existente la copil numai ca posibilitate.

Astfel înțelese, categoriile de abstract și concret devin categorii centrale ale dialecticii fără de care dialectica nu poate fi concepută. Și tocmai pentru că ele reflectă diferite trepte ale dezvoltării realității, ele devin și categorii ale cunoașterii, explicînd aceleași raporturi din gîndire.

⁶ Hegel, *Istoria filozofiei* vol. I, p. 33.

⁷ Hegel, *op. cit.*, p. 33—36.

Dacă concretul este un sistem de laturi, elemente strins legate între ele, o unitate în diversitate și dacă acest sistem nu este dat odată pentru totdeauna, ci se dezvoltă, devenind din ce în ce mai bogat în determinații, înseamnă că nici pe plan logic concretul nu poate să apară decît în rezultatul mișcării determinațiilor categoriale, constituindu-se într-un sistem. „Chipul adevărat în care există adevărul nu poate fi decît sistemul științific al acestuia”⁸. Prin urmare, „a gândi obiectul cu toate determinațiile sale înseamnă a realiza în gândire mișcarea prin care determinațiile diferite... se constituie în unitatea dinamică, în sistem”⁹.

Așa cum în realitate laturile și momentele sistemului nu există izolat, ci numai în legătură cu întregul, tot așa nici categoriile nu există izolat. Hegel a putut depăși limitele filozofiei de pînă la el numai pentru că a privit categoriile ca momente ale sistemului. Așadar, în concepția lui Hegel, determinațiile nu au o valoare în sine, ele nu reprezintă *adevărul*, ele au valoare cognitivă numai în măsura în care sînt momente ale procesului de dezvoltare a cunoașterii. Ca momente ale procesului de dezvoltare a cunoașterii categoriile se constituie ierarhic, rezultă cu necesitate una din alta, începînd cu cea mai simplă și terminînd cu cea mai complexă, se presupun reciproc. Acest proces, *în totalitatea lui*, reprezintă adevărul.

E limpede că Hegel nu înțelege gîndirea ca un proces de separare, izolare a categoriilor, ci dimpotrivă, o înțelege ca un proces de sinteză. Concretul atît pe plan ontologic cît și pe planul logic, nu poate fi conceput ca o *stare*, ci numai în calitate de proces. Această idee este foarte limpede exprimată de Hegel cînd scrie: „... *rezultatul* nu constituie întregul *real*, ci numai împreună cu devenirea lui”¹⁰.

Parafrazînd aceste cuvinte ale lui Hegel putem spune că adevărul nu este rezultatul final al cunoașterii, ci rezultatul luat împreună cu drumul parcurs pînă la el. Adevăratul sens, adevăratul conținut al determinației luat separat se dezvoltă prin legătura ei cu alte determinații, prin unitatea determinațiilor. De aceea esența concretă a chestiunii se exprimă întotdeauna nu în „definiția” abstractă, ci prin desfășurarea tuturor determinațiilor necesare ale obiectului studiat în legătura și unitatea lor.

Iată de ce, în concepția lui Hegel, noțiunea nici nu există în forma unui cuvînt, termen separat. Ea există numai în procesul dezvoltării sale prin judecată, raționament și, la urma urmei, printr-un sistem de judecăți și raționamente care exprimă legătura determinațiilor. Dacă noțiunea este desprinsă dintr-o asemenea legătură, atunci din ea nu mai rămîne decît învelișul lingvistic. Conținutul noțiunii, sensul ei, a rămas în afara ei, într-un șir de alte determinații. Repet

⁸ Hegel, *Fenomenologia spiritului*, p. 11.

⁹ P. Apostol, *Probleme de logică în filozofia lui G.W.F. Hegel*, vol. II, p. 259.

¹⁰ Hegel, *Fenomenologia spiritului*, p. 10.

cea ce scriam mai sus: dacă lucrurile reale sînt ceea ce sînt datorită relațiilor în cadrul sistemului dat, înseamnă că și noțiunile diferite au sens determinat numai datorită sistemului de noțiuni care reproduce sistemul real. Adică structura gîndirii reflectă structura realității. De aici mai rezultă că valoare cognitivă au nu numai noțiunile ca atare, ci și legăturile dintre aceste noțiuni. Acestea sînt legături logice.

Deja pe baza celor discutate rezultă limpede că abstracte sînt toate noțiunile dacă sînt rupte de sistemul altor determinații din care fac parte. De aceea Lenin scria: „Existența individuală (obiectul, fenomenul etc.) este (numai) o *latură* a ideii (a adevărului). Adevărul are nevoie și de alte laturi ale *realității*, care și ele par numai de sine stătătoare și izolate (existente aparte pentru ele însele). *Nu-mai în ansamblul lor... și în raportul lor se realizează adevărul*”¹¹.

A gîndi în mod abstract, înseamnă a gîndi fără legătură, a gîndi o însușire sau lucru fără legătură cu alte însușiri și lucruri, fără a înțelege locul și rolul acestei însușiri sau obiectului în cadrul sistemului din care face parte.

Cine gîndește abstract?, se întreabă Hegel¹². Omul care operează cu abstracțiuni înalte, dar prezintă un obiect sau fenomen în necesitatea lui, ca produs necesar al procesului anterior, sau acela care observă, contemplă multitudinea lucrurilor fără a fi în stare să sesizeze legăturile necesare între ele? Desigur gîndește în mod concret primul și nu ultimul. Gîndește abstract acela care gîndește unilateral, care apreciază un eveniment sau altul numai dintr-un singur punct de vedere.

Aceste momente asupra cărora ne-am oprit din opera hegeliană au intrat ca elemente componente în dialectica și gnoseologia marxistă. La Hegel ele sînt însă prezentate într-o formă mistificată. Fiind idealist, el se ocupă în primul rînd de dialectica noțiunilor. Hegel a absolutizat concretitudinea lor, crezînd că numai ele pot fi concrete în adevăratul sens al cuvîntului. Ba, mai mult, inversează raportul dintre caracterul concret al noțiunilor și al realității. Cu alte cuvinte, concretitudinea noțiunilor nu este determinată de caracterul concret al realității, ci tocmai invers. Așa, de exemplu, Hegel concepe natura ca un sistem de trepte în ordinea crescîndă a concretitudinii. În timp ce în domeniul mecanismului, a mecanicii interacțiunea și interdependența este foarte slab exprimată, obiectele care interacționează își păstrează o foarte mare independență față de sistem, în domeniul chimismului interdependența este mai puternică, iar în domeniul organismului integralitatea este vizibilă. Aici părțile organismului sînt ceea ce sînt numai datorită interacțiunii cu întregul, și în afara lui nu pot exista.

¹¹ V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, p. 162.

¹² Tocmai acesta este titlul lucrării de proporții reduse a lui Hegel, publicată pentru prima dată în „Probleme de filozofie” nr. 6/1956.

Această subliniere a conexiunii din natură este, fără îndoială, pozitivă la Hegel. După cum spuneam însă, conexiunea din natură este determinată de ideea absolută¹³. De asemenea, Hegel identifică două planuri cu totul distincte: planul ontologic și cel logic. De aceea Marx, pe bună dreptate, observă că „metoda de a se ridica de la abstract la concret nu e decît modul în care gîndirea își însușește concretul, îl reproduce ca ceva concret pentru spirit. Aceasta nu este însă în nici un caz procesul de naștere a concretului însușit”¹⁴.

Și, într-adevăr, dacă putem accepta ideea lui Hegel, amintită anterior, că obiectul numai în procesul dezvoltării sale își dezvoltă toată bogăția determinațiilor, se dezvoltă de la simplu la complex și în acest sens de la „abstract” la „concret”, nu putem însă să fim de acord că procesul de apariție a determinațiilor obiectului ar avea loc tot așa cum are, de exemplu, loc în *Logica* sa trecerea de la existența în general, la existența determinată, calitate, cantitate, măsură, esență etc. Prin urmare, dacă procesul cunoașterii poate să fie descris în linii mari în acest fel, dezvoltarea reală a obiectelor nu merge pe această linie.

Și, în sfîrșit, la Hegel mișcarea gîndirii de la *concretul real* la abstract este numai presupusă (se situează dincolo de linia de unde își începe drumul știința și logica). Admițînd că în procesul mișcării de la abstract la concret obiectul nu numai că se reproduce pe plan logic, ci se și creează, la el problema ridicării de la concret la abstract a căzut de la sine.

3. Cu privire la înțelegerea materialist-dialectică a noțiunilor de „abstract” și „concret”. Fără îndoială că Marx pleacă de la Hegel în clarificarea noțiunilor în discuție, dînd însă o soluție materialist-dialectică. Opoziția radicală dintre înțelegerea marxistă și cea hegeliană constă în aceea că materialismul dialectic susține existența concretului în lumea materială, în natură și societate. Lumea materială determină caracterul concret al rațiunii, al ideilor — nu invers. Obiectele lumii materiale interacționează între ele, formînd sisteme de diferite grade de complexitate. Această teză, după cum arată Davidova¹⁵, are o importanță principială, deoarece tocmai negarea caracterului concret al lumii materiale a constituit izvorul formalismului hegelian în înțelegerea cunoașterii științifice.

Recunoscînd însă caracterul concret al lumii materiale, materialismul dialectic nu trece pe pozițiile aceluia materialism metafizic care identifică concretul cu individualul. Adică, materialismul metafizic n-a privit individualul ca un sistem de laturi și relații interne sau ca element al unui sistem mai complex, ci ca obiect în afara sistemului. În cadrul filozofiei marxiste concretul este înțeles ca un sistem orga-

¹³ Hegel, *Opere*, vol. II (l. rusă), § 249, 252.

¹⁴ K. Marx, *Contribuțiuni la critica economiei politice*, ed. 1954, p. 227.

¹⁵ Davidova, *Cito tokoe konkretnoie i cito takoe abstraktnoie*, „Voprosi filosofii”, nr. 6, 1964.

nic apărut în mod istoric. Desigur, orice sistem poate fi considerat ca ceva individual în raport cu un alt sistem, mai complex. De fiecare dată însă „sistemul” presupune cunoașterea laturilor componente și a relațiilor dintre acestea. Concretul în dialectica materialistă coincide tocmai cu interdependența, interacțiunea internă a tuturor elementelor constitutive ale obiectului, precum interacțiunea lui cu condițiile externe. „Concretul este concret — scrie Marx — pentru că constituie sinteza a numeroase determinări, deci unitatea diversității”¹⁶.

În înțelegerea lui Marx, numai acele cunoștințe pot fi considerate concrete care reproduc pe plan spiritual interacțiunea internă a obiectului cercetat, ca și relațiile acestuia cu condițiile în care are loc¹⁷.

Modul metafizic de gândire consideră ca ceva de la sine înțeles că pentru cunoașterea esenței unui obiect oarecare este suficient să luăm acest obiect ca atare, în afara relațiilor lui cu alte obiecte (adică în afara sistemului din care face parte) și să studiem însușirile sale. În realitate însă, se constată că o asemenea atitudine duce cu necesitate la rezultate greșite, deoarece esența obiectului poate fi dezvăluită numai prin găsirea locului care-l ocupă în sistemul respectiv. Iată de ce Marx l-a criticat pe Feuerbach care a vrut să cunoască natura umană în afara relațiilor sociale, scriind că „esența umană nu este o abstracție inerentă individului izolat. În realitatea ei, ea este ansamblul relațiilor sociale”¹⁸.

În afara acestor relații, din ființa umană nu rămâne nimic, decît o simplă ființă biologică. Asemenea exemple ne oferă științele naturii la fiecare pas. De exemplu, este cunoscut că protonul și electronul în stare „liberă” nu sînt tot una cu protonul și electronul din atomul de hidrogen. Masa atomului de hidrogen este mai mică decît suma masei protonului și electronului. Referindu-se la această chestiune M. A. Markov¹⁹ scrie: „...afirmația că atomul de hidrogen este format dintr-un proton și dintr-un electron nu mai este, riguros vorbind, corectă; se comite aici o greșală, logic întrucîtva asemănătoare cu aceea pe care am comite-o în fraza «casa este construită din molifiți». În procesul construcției, molifiții se transformă în grinzi... sînt ciopliți...”. Prin această analogie Markov exprimă faptul că masa atomului de hidrogen este mai mică decît suma masei protonului și electronului. Observăm deci că intrînd într-un sistem ca elemente componente, obiectele, ca și însușirile lor, se modifică. În general vorbind, prin trecerea de la un sistem la altul (pentru că nu există obiecte în afara sistemului), însușirile obiectelor se schimbă. De aici rezultă că aprecierea

¹⁶ K. Marx, *Contribuțiuni la critica economiei politice*, p. 226.

¹⁷ Vezi Uscherson, *Marxism-leninismul despre ridicarea de la abstract la concret în procesul cunoașterii*, „Cercetări filozofice”, nr. 1, 1961, p. 1960.

¹⁸ K. Marx, *Teze despre Feuerbach*, „Marx—Engels, Opere alese”, vol. II, 1955, p. 438.

¹⁹ M. A. Markov, *Despre forma actuală a atomismului*, „Probleme de filozofie”, nr. 3, 1960, p. 63.

concretă, științifică a vreunei însușiri sau a obiectului poate fi făcută numai prin raportarea lor la un anumit sistem.

În ceea ce privește noțiunea de „abstract”, în înțelegerea lui Marx ea este unilaterală, spre deosebire de cea concretă care este multilaterală. Desigur, aceasta cu condiția ca multilateralitatea să fie înțeleasă în mod dialectic și nu eclectic. Se înțelege că în cadrul noțiunii concrete nu se reproduc absolut toate laturile, amănuntele ce au legătură într-un fel sau altul cu obiectul cercetat. Altfel spus, niciodată în gândire nu ne întâlnim cu un concret absolut, ci numai cu unul relativ, operăm cu *abstracții concrete*. De aceea, pe bună dreptate Al. Tănase²⁰ subliniază că „...concretul se constituie în gândire prin abstract nu numai ca treaptă intermediară, ca moment necesar, dar și ca modalitate intrinsecă, nemijlocită de constituire”. Și aceasta, deoarece „structurarea unui sistem determinat de cunoștințe presupune negarea celorlalte sisteme...”. Ceea ce într-un anumit sistem sau raport este considerat ca întâmplător și neesențial, în alt raport poate să fie esențial și specific pentru caracterizarea obiectului dat. Dar de fiecare dată cunoștințele concrete trebuie să reproducă conexiunea internă a obiectului, conexiune care exprimă specificitatea acestuia și nicidecum toate amănuntele.

Înțelegerea adecvată a raportului dintre abstract și concret, precum și a importanței ei metodologice poate fi atinsă numai în lumina tezei marxiste conform căreia metoda ridicării de la abstract la concret este singura cale „justă din punct de vedere științific” (Marx). Această cale a procesului cunoașterii a fost amplu dezbătută în literatura fiziologică, nu este deci necesar să ne oprim asupra acestei chestiuni. Am vrea doar să subliniem faptul că procesul cunoașterii se desfășoară de la abstract la concret nu numai în cazul unei cunoașteri individuale, ci și pe plan istoric. Cunoștințele noastre, de exemplu, sînt mai concrete decît acelea ale predecesorilor noștri. În acest sens categoriile de abstract și concret trebuie privite și ca momente ale progresului istoric al cunoașterii.

Din cele arătate pînă acum se poate trage concluzia că singurul mijloc de a elabora sau obține cunoștințe concrete este analiza amănunțită a obiectului, a apariției și dezvoltării lui. Aici nu există posibilitatea de a lua ultima concluzie a științei pentru a merge mai departe, ci este neapărat nevoie de a parcurge drumul, chiar dacă mai prescurtat și mai rapid, făcut de știință. În afara acestui drum nu există cunoștințe concrete. Ruperea rezultatului de procesul cunoașterii este echivalentă cu dispariția conținutului bogat al cunoștințelor.

Rădăcina gnoseologică a concepțiilor metafizice despre „abstract” și „concret” trebuie căutată tocmai în faptul că au privit noțiunile în nemiscare și rupte unele de altele. Cercetînd în acest fel noțiunile,

²⁰ Al. Tănase, *Metoda ridicării de la abstract la concret*, „Revista de filozofie”, nr. 6, 1966, p. 720.

metafizicienii au putut trage concluzia că ele sînt abstracte și numai abstracte.

În ceea ce privește locul categoriilor de „abstract” și „concret” în sistemul categoriilor, din studiul acestora se desprinde că ele nu constituie o pereche obișnuită de categorii, cum sînt de exemplu fenomen — esență, particular — general etc. Categoriile cu care ne-am ocupat în rîndurile de mai sus se referă, dacă ne limităm la planul gno-seologic, nu la o latură sau alta a procesului cunoașterii, — cum este cazul categoriilor-perechi obișnuite, — ci la procesul cunoașterii în ansamblul său. De aceea nici nu este just ca relația dintre „abstract” și „concret” să fie pusă alături de toate celelalte categorii; ea trebuie considerată ca un principiu de o importanță centrală în dialectica și gno-seologia marxistă. Acest principiu se bazează pe toate celelalte categorii (fenomen—esență, particular—general, analiză—sinteză, inducție—deducție etc.), care numai în mod parțial, unilateral explică procesul cunoașterii.

Ba, mai mult, principiul ridicării de la abstract la concret nu poate fi înțeles fără cunoașterea temeinică a principiului conexiunii, fără asemenea categorii ale determinismului marxist cum sînt: parte—întreg, element—structură, simplu—complex, formă—conținut, noțiunea de sistem etc. Nu poate fi înțeles, de asemenea, fără cunoașterea temeinică a legilor dezvoltării. Chiar și categoriile de logic și istoric constituie un moment al ridicării de la abstract la concret²¹.

Prin urmare, principiul cu care ne-am ocupat presupune toate categoriile amintite, le înglobează într-o teorie generală a procesului cunoașterii, explică cum, în ce fel cunoașterea umană ajunge la adevăr. Acest principiu nu putea să apară decît prin aplicarea dialecticii la studiul procesului cunoașterii.

ОТНОСИТЕЛЬНО ДИАЛЕКТИКО МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОГО ПОНИМАНИЯ ПОНЯТИЙ “КОНКРЕТНОЕ” И “АБСТРАКТНОЕ”

(Резюме)

В первой части статьи анализируются связь и различие между этими понятиями в формальной и диалектической логике. Несмотря на сходство логико-формального и логико-диалектического понимания обсуждаемых понятий, их деление с логико-формальной точки зрения на абстрактные понятия (отражающие свойства и отношения между вещами) и на конкретные (которые отражают вещи) нельзя считать правильным.

Во второй части работы автор пытается дать краткую критическую оценку идей гегельянской философии, касающихся „абстрактного” и „конкретного”. Согласно мнению автора данной работы, существенная заслуга Гегеля в утверждении, что человеческое мышление в состоянии превысить абстрактное, аналитическое отражение — момент, на котором остановились предшествующие ему философы. Автор ценит у Гегеля тот факт, что он понимает конкретное как в онтологическом, так и в логическом плане не как *состояние*, а в качестве *процесса*.

²¹ Vezi și A. I. Tănase, *op. cit.*, p. 721.

В последней части работы анализируются понятия „конкретное“ и „абстрактное“ так, как они понимаются марксистской философией. Показано, что с позиций материалистической диалектики реальное конкретное совпадает со внутренней взаимозависимостью всех составных элементов предмета, а также с взаимодействием система—среда. В гносеологическом плане, конкретными являются те знания, которые воспроизводят внутренние и внешние отношения системы.

В дальнейшем автор делает некоторые соображения о месте рассматриваемых понятий в рамках диалектической логики и подчёркивает, что они не являются обыкновенной парой категорий, частично улавливающих процесс познания, но относятся к познанию в целом.

SUR LE SENS DONNÉ PAR LE MATERIALISME DIALECTIQUE AUX NOTIONS DE „CONCRET“ ET D'„ABSTRAIT“

(R é s u m é)

Dans la première partie de l'article on analyse le rapport et la différence entre ces deux notions en logique formelle et en logique dialectique. Malgré le rapprochement entre le sens que la logique formelle et la logique dialectique donnent chacune aux notions en question, leur distinction, du point de vue logique formel, en notions abstraites (reflétant des propriétés des choses et des relations entre les choses) et concrètes (reflétant les choses mêmes) ne peut être acceptée.

Dans la seconde partie de l'étude on s'efforce, de façon sommaire mais critique, de mettre en valeur les idées de la philosophie hegelienne relatives à l'„abstrait“ et au „concret“. Selon l'auteur, le mérite essentiel de Hegel est d'avoir montré que la pensée humaine est en état de dépasser la réflexion abstraite et analytique, stade où se sont arrêtés les philosophes antérieurs. L'auteur apprécie chez Hegel le fait de concevoir le concret, tant sur le plan ontologique que sur le plan logique, non comme un *état*, mais en tant que *proces*.

Dans la dernière partie, on analyse les notions de „concret“ et d'„abstrait“ telles que les entend la philosophie marxiste. On y montre que, vu des positions de la dialectique matérialiste, le concret réel coïncide avec l'interdépendance interne de tous les éléments constitutifs de l'objet ainsi qu'avec l'interaction système — milieu. Sur le plan gnoséologique sont concrètes les connaissances qui reproduisent les relations internes et externes du système.

L'auteur expose en outre quelques considérations sur la place des notions discutées dans le cadre de la logique dialectique, soulignant le fait qu'elles ne sont pas une paire habituelle de catégories qui saisissent partiellement le processus de la connaissance, mais qu'elles se rapportent à la connaissance dans son ensemble.

DESPRE UNELE PROBLEME ALE LOGICII ȘTIINȚEI

de

ȘTEFAN LANTOȘ

1. Cercetarea științifică a fost însoțită în permanentă de reflexii asupra propriului ei demers logic și metodologic. Cu toate acestea, despre „logica științei”, sau despre „logica cercetării”, ca disciplină ce își propune să studieze componenta logică a cunoașterii științifice, se vorbește abia în prima jumătate a secolului XX¹.

Direcționarea hotărâtă a cercetărilor spre studierea nemijlocită a funcționării logicului în investigația științifică, cu deosebire în perioada de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, este determinată de participarea tot mai intensă a factorului logico-teoretic în construcția științei.

La hotarul dintre secolele XIX și XX, intră în focarul investigației științifice noi sfere și nivele ale realității — ca fenomenele microscopice și macroscopice (ce se desfășoară cu viteze mari) — pentru care vechile procedee și metode de cercetare devin inadecvate. Noile procedee se impun printr-o masivă utilizare a aparatului logico-matematic în cercetarea realității, fapt evidențiat de V. I. Lenin sub denumirea de „matematizare a fizicii”². Fenomenul semnalat de V. I. Lenin va cuprinde treptat și alte științe, conducând, astfel, la intensificarea tendinței de folosire a modelării și construcțiilor deductiv-axiomatice în cunoaștere. Drept urmare, se ajunge la situația în care fantezia creatoare a savantului, gândirea sa logică să nu se mai poată mărgini la prelucrarea materialului empiric și de observație, ci, în multe cazuri ea va trebui să-și asume și riscul de a „crea” obiectul cu mijloace logico-matematice, fără ca acesta să se fi evidențiat încă în experiență. Pe lângă sensul clasic al desfășurării cunoașterii: de la observație, experiment la ipoteză și de aici la teorie, de acum apare și

¹ Termenul de „logica științei” a fost utilizat pentru prima dată de către Percy W. Bridgman în lucrarea *The Logic of Modern Physics*, 1927.

² Vezi V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, în „Opere complete”, vol. 18, Editura Politică, București, 1963, p. 320—323.

un alt sens: de la sistemul abstract-formalizat la obiect, de la aparatul logico-conceptual la experiment. Parcurgerea unui astfel de traiect în cunoaștere reclamă cu necesitate utilizarea interpretării, explicației și previziunii, ca procedee logice de descoperire și „construire” a faptului științific.

Acestea sînt doar cîteva din noile trăsături ale investigației științifice contemporane, ce fac inevitabilă studierea directă a mecanismului logic al științei.

2. Fiind departe de a se prezenta ca o disciplină matur constituită, logica cercetării continuă să fie arena unor violente controverse. Ne-coincidența de soluții și poziții se manifestă atît cu privire la laturile, funcțiile și problematica ei generală, cît și cu privire la locul ocupat de ea în sistemul disciplinelor înrudite ca: filozofia științei, epistemologia, metodologia, psihologia creației, etc.

Discuțiile fecunde ce se poartă despre logica științei, discuții la care participă filozofi aparținînd unor curente diferite, au darul de a aduce importante elemente pentru clarificarea obiectului ei, a aparatului categorial și valorii ce-i revine în cunoaștere.

Luările de atitudine și schimbul de opinii sînt animate de anumite exigențe pe care trebuie să le satisfacă logica științei. În primul rînd, logicii științei i se cere să se constituie într-un organon care să asigure validitatea, rigurozitatea și corectitudinea operațiilor intervenite în investigație; să garanteze decidibilitatea rezultatelor activității de cunoaștere. În același timp, logicii științei i se cere să fie aptă de a participa, prin mijloace proprii, la soluționarea problemelor ce le ridică ascensiunea și sporul de cunoaștere științifică. Cu alte cuvinte, ea trebuie să satisfacă și exigența pe linia fertilității, creativității și spiritului inovator în știință. Este destul de concludent faptul, că armonizarea celor două tipuri de exigențe nu este ușor de atins. De soluționarea ei, de construirea unui aparat logic al științei, care să asigure corectitudinea și totodată fecunditatea operațiilor cognitive, se ocupă cu deosebire literatura marxistă de specialitate din țară și de peste hotare. Merită, desigur, să fie luate în considerare și contribuțiile venite din partea unor gînditori ce țin de alte orientări filozofice. Dezbaterile inițiate în țara noastră canalizează preocupările de logică a științei spre împlinirea exigențelor mai sus amintite³.

3. Termenul de logică a științei, în lucrările de specialitate, nu are o întrebuintare univocă. Larg răspîndită este folosirea lui în înțelesul de logică, proprie oricărei activități rațional-cognitive⁴. În acest sens logica științei este văzută ca structură intrinsecă, ca modalitate de

³ Discuțiile pe tema „logicii științei” în țara noastră au fost inițiate de C. Popa prin studiul *Obiectul și metodele logicii cercetării științifice*, publicat în „Revista de filozofie” nr. 1/1965.

⁴ Vezi M. N. Alexeev, *Logica cercetării științifice*, în „Probleme de filozofie” nr. 11/1962, p. 98; J. Picard, *Essai sur la logique de l'invention dans les sciences*, Bourg, Imprimerie Nouvelle, 1928, p. 102; Gilbert Beville, *La logique appliquée*, Paris, Gauthier—Villars, 1962, p. 22.

organizare și sistematizare a elementelor procesului de investigație științifică⁵.

O mai adecvată utilizare capătă termenul de logică a științei când este luat în sens de componentă a metalogicii. În această accepțiune ea funcționează, ca reflexie și analiză orientată spre elucidarea structurii logice, întretesută în întreg procesul cognitiv-științific.

În înțeles metalogic logica științei este adesea privită ca logică aplicată la cunoașterea științifică⁶. De remarcat că sub aspectul formal-terminologic o atare formulare nu a întâmpinat rezistențe serioase. Pozițiile se precipită când se cere să se răspundă la întrebările: care este natura, forma și tipul logicii aplicabile la investigația științifică? Ce atribuțiuni îndeplinește ea în cadrul activității de cunoaștere? La ce aspecte ale cercetării se aplică?

Răspunsurile la întrebările enunțate au fost dintre cele mai diverse. Astfel, pentru neopozitivisti — și pe platformă apropiată se situează în această privință și alte variante ale idealismului ca: neokantianismul, fenomenologia, intuiționismul etc. — logica științei este în principiu reductibilă la: logica formalistă, exclusiv analitico-tautologică și pentru unii eminentemente deductivistă⁷. În această viziune ea va avea de dat seama numai de coerența sintactică a simbolurilor și eventual a propozițiilor artificial-construite, ale teoriilor încheiate și formalizate. R. Carnap susținea de pildă că: „... enunțurile logicii științei sînt propoziții ale sintacticii logice...”⁸, iar „... sintaxa logică nu este decît dezvoltarea consecințelor analitice rezultate din regulile sintactice ale limbii”⁹.

Analiza sintactică, deci, riguros formală a propozițiilor și enunțurilor științei constituie, în mod indiscutabil, o latură esențială a logicii cercetării științifice, a cărei aplicabilitate cunoaște pe zi ce trece o continuă lărgire, cuprinzînd treptat și în grade diferite toate tipurile de științe. În consecință, nu preocuparea față de analiza sintactico-formală constituie neajunsul principal al curentelor amintite, ci ideea lor, după care logica este reductibilă în principiu la această analiză. Căci, așa cum remarca logiciana franceză Marie-Louise Roure... „logicismul reduce gîndirea la simbolism prin definiție și nu din grija pentru rigurozitate”¹⁰.

⁵ Vezi Roger Martin, *Les Idées actuelles sur la structure*, Paris, Albin Michel, 1957, p. 1.

⁶ Vezi Al. Posescu, *Logica științei*, partea I-a, București, 1942, p. 3; C. Popa, *Obiectul și metodele logicii cercetării științifice* în „Materialismul dialectic și științele naturii”, vol. X. Editura Politică, București, 1965, p. 257; Clara Dan, *Logica științei și gnoseologia*, în „Revista de filozofie”, nr. 3/1965, p. 392; M. N. Alexeev, *op. cit.*, p. 98.

⁷ Vezi K. Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, Londra, Hutchinson, 1960.

⁸ R. Carnap, *Le problème de la logique de la science*, Paris, Hermann, 1935, p. 7.

⁹ R. Carnap, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰ Vezi Marie-Louise Roure, *Logique et Métalogique*, Paris, Emmanuel Wittner, éditeur, 1957, p. 234—235.

Încorsetarea logicii științei în limitele sintactului, analiticului și deductivismului pur, ar fi pus-o în situația de a nu putea governa și acoperi, din perspectivă proprie, procesul complex al cercetării științifice. Fapt pentru care unii logicieni idealiști nu au întârziat să tragă concluzia că etapele formatoare și innoitoare în știință ar scăpa de sub controlul raționalului.

Impasul în care s-a împotmolit logica științei, datorită modului îngust în care era concepută de către orientările filozofice în cauză, a dat naștere la vîi reacții. În urma acestor reacții se naste un nou climat de gîndire referitor la logica științei, ce este ostil, în esență, modului de a o trata strict analitico-deductivist.

Acest climat va avea darul de a-i determina și pe unii dintre creatorii reprezentării sintactico-deductiviste din logică să vină cu reconsiderări, uneori chiar în problemele cheie ale poziției lor inițiale. Astfel, P. Apostol scria că există ... „tendința abandonării, chiar de către creatorii ei, a identificării «logicii științei» cu sintaxa logică a limbajului științific”¹¹. Așa se face, că R. Carnap în lucrările mai recente, alături de sintaxa logică situează semantica logică, preocupîndu-se cu stăruință și de logica inducției și modală¹², iar K. Popper, care era considerat cel mai consecvent apărător al punctului de vedere deductivist în logica modernă, a ajuns să admită că factorul principal în formarea științei este acumularea de conținut informațional-empiric¹³.

Așadar, prezentarea îngustă a logicii științei, ca fiind reductibilă cu exclusivitate la aspectul sintactico-deductivist o putem considera în principiu depășită. Astăzi, pe lângă aspectele amintite, în sfera logicii științei își capătă drept de cetățenie: logica semantică, logica inducției, logica statistică-probabilistă, logica modală etc.

E. Nagel — neopozitivist mai moderat — va da curs noii tendințe, procedînd la o serioasă lărgire a înțelesului logicii științei, concepută de el ca avînd trei diviziuni principale: „Prima se ocupă — după Nagel — de natura explicațiilor științifice, de structura lor logică, de funcția lor în cercetare, de rolul lor în sistematizarea cunoașterii. A doua diviziune cercetează structura logică a științei; articulația conceptelor ei, legătura lor cu tehnicile de definiție, înlănțuirea lor cu datele de observație ... A treia diviziune a logicii științei ... se ocupă cu studiul inferenței probabile și cu validitatea argumentelor inductive”¹⁴.

4. Procesualitatea dezvoltării interne a logicii (pure cît și a celei aplicate la știință) a dus nu numai la abandonarea conceperii ei exclusiv sintactico-deductiviste, ci a pus sub semnul întrebării și posibili-

¹¹ P. Apostol, „Logica cercetării” și procesul de dezvoltare a cunoștințelor științifice, în „Revista de filozofie” Nr. 8/1965, p. 1091.

¹² Vezi, R. Carnap, *Logical Foundation of Probability*, Londra, Kegan Paul, 1951 și *Introduction to Semantics and Formalization of Logic*, Harvard University Press, 1961.

¹³ Vezi K. Popper, *Some Comments on Truth and the Growth of Knowledge*, în „Logic, Methodology and Philosophy of Science”, Stanford University Press, 1960, p. 288.

¹⁴ E. Nagel, *The Structure of Science*, Londra, Kegan Paul, 1961, p. IX.

tatea acesteia de a se întemeia strict tautologic și formalist, ceea ce a făcut ca iluzia panlogicismului formalizant să fie spulberată, prin însăși dialectica dezvoltării interne a formalismelor logice. Cercetările inițiate de Gödel, Church, Kleene, Turing etc. cu scopul de a izbăvi logica de paradoxuri, prin soluționarea problemelor: decidibilității, completitudinii și noncontradicției enunțurilor în cadrul unui sistem formal¹⁵, au dus la concluzia că problemele enunțate nu pot fi rezolvate integral în cadrul sistemului dat. Așadar sint necesare referințe la propoziții exterioare sistemului formal considerat. Iată, deci, că depășirea nivelului strict formal-ensivist în logică nu s-a făcut prin deprecierea lui, ci prin încercări de a-l întemeia pe baze proprii și de a-l dezvolta.

Spargerea blindajului formal-ensivist — și nu înlăturarea lui — este și mai evidentă în cazul logicii științei, ce este văzută din capul locului ca o logică aplicată, ca o logică ce presupune o încărcătură de conținut în plus față de logica pură. Logica cercetării devine eficientă numai dacă se mulează și se adaptează conținutului procesului de cunoaștere științifică și specificului științelor pe care le deservește. „Regulile de raționare — afirmă P. Destouches-Février în sprijinul ideii de mai sus — nu depind numai de forma propozițiilor, ci și de conținutul lor... o teorie deductivă are menirea de a descrie adecvat un domeniu al științei și dacă logica trebuie să ofere regulile de raționare ale unei astfel de teorii, atunci această logică nu este independentă de conținutul teoriei”¹⁶.

Rămâne deschisă, și încă extrem de controversată problema, dacă adaptabilitatea logicii științei la conținut introduce și modificări de natură formală sau numai pe linie comprehensivă¹⁷. Subscriem la părerea că modificările în cauză afectează atât aspectul formal, cit și pe cel de conținut. Logica științei introduce particularizări și nuanțe speciale în ce privește aparatul formal preluat de la logica generală. Se poate, deci, vorbi de concepte, judecăți și raționamente științifice, sau specifice unor științe, de asemenea de legi, procedee și reguli logice proprii investigației în diferite genuri de științe. Se mai poate adăuga că în activitatea de cunoaștere științifică se constituie un aparat formal, ce trece tratat în componența logicii pure, generale.

5. Continuă să fie obiect de discuții și divergențe problema privitoare la funcțiile și atribuțiile logicii cercetării în procesul de constituire a cunoașterii științifice. Mulți adepți a cunoscut opinia — în special printre pozitiviști — că în competența logicii ar intra exclusiv analiza structurii cunoștinței formate și nicidecum examinarea logică a demersului în obținerea și formarea ei. Cu claritate este redată

¹⁵ Vezi C. Constantinescu, *Sisteme formale*, în „Materialismul dialectic și științele naturii”, vol. X, Editura Politică, București, 1965, p. 37—43.

¹⁶ P. Destouches-Février, *La structure des théories physiques*. Paris, P.U.F., 1951, p. 87—88.

¹⁷ Vezi P. Apostol, *Probleme de logică dialectică în filozofia lui G. W. F. Hegel*, vol. II. Editura Academiei, București, 1964, p. 163—164.

această convingere de către logicianul român, de nuanță neopozitivă, Anton Dumitriu după care: „Logica nu este o teorie a cunoașterii, ci o teorie a cunoscutului. Ea este posterioară ciclului cunoașterii. Sarcina logicii nu este de a descoperi mecanismul veritabil rațional al cunoașterii, ci de a elabora un sistem de simboluri cu care reprezentăm cunoscutul... Cunoașterea se poate face pe căi obscure. Dar exprimarea cunoscutului nu poate fi făcută decât logic”¹⁸. Apărind aceeași idee, H. Reichenbach spunea că: „... construcția rațională a cunoașterii aparține contextului justificării și nu al descoperirii”¹⁹.

În excluderea capacității logicii de a opera eficient în cunoaștere și descoperire se abuzează de argumentul că ea nu aduce spor de informație, de cunoștințe: „Eu nu văd — afirmă Ayer — cum din calculele pur formale este posibil să extragi alte concluzii care să nu fie complet asemănătoare cu primele”²⁰. Frecvent întâlnit este și argumentul că punerea și rezolvarea problemelor în știință; mersul descoperirilor științifice nu ascultă de schema deducției și silogismului. Se vede că astfel de argumente pot fi luate în considerare numai dacă logica științei este concepută strict analitico-deductivist, punct de vedere ce a fost, după cum s-a putut remarca, în mare măsură depășit. Ceea ce știm noi astăzi este că s-au făcut și se fac continuu remarcabile descoperiri prin utilizarea calculelor logico-matematice, descoperiri ce sînt coordonate, deseori, după schema deducției silogistice și în cele mai frecvente cazuri, după o schemă deductivă mai complexă.

Într-adevăr, ar fi o iluzie cu totul falsă dacă am crede că dezvoltarea cunoașterii și rezolvarea problemelor în știință s-ar putea reduce la o chestiune de calcule, de operații și de procedee exclusiv logice. O astfel de viziune ar fi o reîntoarcere la scolastică și la speculația goală. Este clar, deci, că o logică pur formalistă, luată în sine, nu poate să creeze și să producă spor de informație, după cum este tot atît de clar că ascensul cunoașterii în știință nu ascultă numai de schema silogismului. Nu este, însă, mai puțin adevărat că locul logicii în procesul de creștere și lărgire a cunoștințelor este de netăgăduit. În consecință, nu credem că poate fi acceptată ideea excluderii logicii din creația științifică. Dar, pentru ca ea să-și găsească locul de necontestat în procesul de generare a noului în știință, trebuie să fie concepută într-o altă manieră față de cum o vedea pozitivismul ortodox.

Logicii îi revine misiunea de a fi scheletul rațional al procesului cognitiv, și aceasta pentru că, așa cum preciza J. Picard: „... osatura logică (a cunoașterii, n.n.) nu este oricînd vizibilă, dar ea este cea care ține această construcție”²¹.

Logica participă la cunoașterea științifică prin cadre, scheme, couduri, procedee etc., deci printr-un ansamblu de instrumente și operații

¹⁸ Anton Dumitriu, *Logica nouă*, București, 1942, p. 306.

¹⁹ H. Reichenbach, *The Theory of Probability*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1949, p. 434.

²⁰ A. I. Ayer, *The Problem of Knowledge*, Londra, Macmillan, 1963, p. 78.

²¹ J. Picard, *op. cit.*, p. 88.

formale de asimilare a informației de către gândirea umană. Este un adevăr recunoscut că numai prin prelucrare logică-rațională, materialul de observație, din dat empiric, devine fapt științific²². Aici se dezvoltă în principal caracterul fecund și novator al logicii în investigația științifică, deoarece conținutul informativ brut, empiric, prin prelucrarea logică la care este supus, se transformă calitativ, devenind altceva față de ceea ce era înainte de această operație. Sintem pentru concluzia după care se poate vorbi de fapte științifice numai acolo, unde logica și-a pus amprenta sa.

6. Puterea cu care se impune concluzia caracterului fecund al logicii în general, și al logicii științei în special, nu putea să nu atragă mulți apărători. O astfel de concluzie este deosebit de scumpă filozofilor materialisti-dialecticieni, dar și unor filozofi de alte orientări. Încă F. Engels accentua acest fapt, scriind că: „Însăși logica formală este înainte de toate o metodă pentru descoperirea de rezultate noi, pentru trecerea de la cunoscut la necunoscut, și același lucru, doar într-un sens mult mai strălucit, este și dialectica...”²³.

Este un merit al logicienilor din țara noastră, și în primul rând al academicianului Ath. Joja, de a se fi ocupat de descifrarea mecanismului ce asigură fertilitatea logicii, în general, și în speță a deducției. Astfel, Ath. Joja, după ce arată că: „Raționamentul ne dă: a) cunoștințe noi, b) întemeierea acestor cunoștințe”²⁴, trece la a demonstra cum este posibil acest lucru, remarcând că ... „în trecerea de la deducția silogistică la aceea polisilogistică... Trecem de la particularizare la generalizare, păstrând însă, necesitatea concluziei silogistice, ceea ce face valoarea deducției polisilogistice (analitice sau sintetice): *fecundă ca inducția, necesară ca silogismul*”²⁵. Ideea fertilității deducției este întărită prin introducerea de către Ath. Joja a noțiunii de deducție sintetică, arătând că: ... „specificul deducției sintetice constă în faptul că pune la un loc, unește (syntithemi) elemente de exterior cu elemente preformulate, operînd o *identificare*, care lărgeste cunoștința... Fecunditatea acestei forme de deducție provine din apelul la exterior: rigoarea și necesitatea din absorbția și asimilarea efectuată”²⁶.

Logicianul englez R. Harre urmărește și el o concluzie asemănătoare scriind că: „Un raționament deductiv are două funcții principale. El poate servi ca temei (devise) pentru o nouă concluzie încă necunoscută... acesta ar fi raționamentul ca procedeu descoperitor (discovery-procedure). El poate fi utilizat și pentru determinarea ade-

²² Vezi A. A. Moles, *La création scientifique*, Geneva, René Kister, 1957 p. 92.

²³ F. Engels, *Anti-Dühring*, București, 1952, p. 158.

²⁴ Ath. Joja, *Studii de logică*. Editura Academiei, București, 1960, p. 123.

²⁵ *Ibidem*, p. 142.

²⁶ *Ibidem*, p. 147.

vărului concluziei. Folosit în acest sens el se numește procedeu confirmator (confirmation-procedure)²⁷.

7. Se acreditează tot mai mult ideea, că logica în aplicația ei la domeniul cercetării științifice se structurează pe două planuri puternic conectate. Primul plan, ce-i drept, mai puțin elucidat pînă în prezent, cuprinde studierea logicului prin prisma participării sale la procesul de achiziționare, geneză și creștere a cunoștințelor; la guvernarea logică a punerii problemelor în știință și la rezolvarea lor. În acest plan logica funcționează ca instrument de cercetare, descoperire, invenție etc.; funcțiune în care poartă denumirea sintetică de logică euristică. Planul al doilea de funcționare a logicii — al cărui drept la existență nu este contestat de nimeni — se raportează la analiza porțiunii relativ încheiate a cunoașterii, la descifrarea aspectului logic al cunoștințelor deja exprimate în teorii și sisteme de teorii. Deși se constată că nici logica cunoștinței constituite nu a atins stadiul maturității, totuși, statutul ei este mai bine pus la punct și controversele mai reduse, fapt pentru care o s-o aducem mai puțin în discuție.

8. Admisibilitatea laturii euristice a logicii s-a făcut cu foarte mare greutate, trebuind să fie învinse rezistențe din cele mai serioase. Această stare de fapt își găsește explicația, pe de o parte în modul îngust în care era concepută logica — de exemplu în viziunea logicistă — ceea ce făcea ca ea să nu fie aptă pentru a valida sub toate aspectele procedeele euristice. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că fundamentarea valorii euristice a logicii în creația științifică, în enunțarea unei ipoteze cu grad mai înalt de generalitate, presupune din capul locului învingerea unor dificultăți, ce izvorăsc de acolo că pe traiectul euristic al cunoașterii logicul nu funcționează în stare pură, nici de sine stătător.

În etapa euristică a investigației științifice, logica interferează puternic și face corp comun cu momente nelogice, psihologice, intuitive, factuale, filozofice etc.

Pe măsura mișcării procesului cognitiv spre faza de cunoștință teoretică constituită, logica se distilează și se separă treptat de reziduurile subiective, afective, volitive, emoționale și de altă natură, ce afectează cunoașterea — permițînd astfel exprimarea obiectivă a cunoștințelor.

În consecință, nu există temeuri suficiente să se excludă logica din activitatea de creație științifică, să se prezinte această activitate ca fiind eminentamente hazardată, spontană și nelogică. După cum nu există motive, să se considere o astfel de activitate, ca fiind în întregime și exclusiv logică.

Încercările de a izgoni logica din procesul creației științifice și al descoperirii, au mizat pe faptul că un astfel de proces nu poate fi

²⁷ R. Harre, *An Introduction to the Logic of Science*, Londra, Macmillan, 1960, p. 115.

guvernat cu exclusivitate de logica obișnuită, elementară, singura logică admisă de partizanii încercărilor respective.

Ripostele la această poziție s-au remarcat prin recunoașterea imposibilității reducerii euristicii la logica formală, clasică, elementară, perseverând în a demonstra că aspectul rațional al euristicii, al edificării cunoașterii științifice trebuie să fie obiectul unei logici mai suple, mai complexe, decît cea clasică. P. Destouches-Février semnala, de exemplu, că o logică cu putere operantă în sfera lărgirii cunoștințelor științifice, trebuie să renunțe la unele din regulile logicii clasice, devenind, deci, după cum se exprimă autoarea: „o logică mai slabă”²⁸. Pentru René Leclercq, epistemolog francez contemporan, logica euristica se complică față de logica formală elementară prin faptul că, aici, supoziția joacă un rol hotărîtor²⁹. G. Polya, matematician cu preocupări speciale de euristica, atrăgea atenția că dacă logica obișnuită este o logică a certitudinii și demonstrației, punerea și rezolvarea problemelor în știință ascultă cu exclusivitate de raționamente plauzibile³⁰.

Logica formală modernă, atît prin tipurile speciale de logică pe care le-a creat, cit și prin aparatul formal de calcul la care a dat naștere, a făcut serioși pași înainte față de logica clasică, în ce privește validarea gîndirii creatoare în știință³¹. Dar prin natura ei simplificatoare și schematizatoare, ea este împiedicată de a asigura coordonarea rațională, exhaustivă, a procesului cunoașterii, luat în evoluția, dinamismul și complexitatea lui. Menținerea cercetărilor de logică, pînă astăzi, în coordonatele ce i-au fost prescrise în regulile lui R. Descartes; simplitate, claritate, evidență, completitudine etc., le situează încă la o oarecare distanță de procesul real, viu al investigației științifice, ceea ce l-a determinat pe filozoful elvețian Abraham Moles să facă constatarea că cea mai acută lipsă în gîndirea științifică contemporană este inexistența unei filozofii și logici a complexului³². Dialecticienii materialisti, cu optimismul principial ce-i caracterizează, privesc cu oarecare suspiciune poziția lui Abraham Moles, arătînd că sîntem martorii formării treptate a unui organon unitar, pe baza fuziunii interne a logicii formale și dialectice, organon în stare să coordoneze din perspectivă logică procesul complex al ascensiunii cunoașterii științifice.

9. Oricîte greutăți ar cere să fie depășite, ideea că în stadiul actual al științei logica străbate toate articulațiile cunoașterii științifice, capătă o recunoaștere tot mai generală. Drept mărturie ne stă bogata bibliografie consacrată acestei probleme și intensa activitate de con-

²⁸ Vezi P. Destouches-Février, *op. cit.*, p. 18.

²⁹ Vezi René Leclercq, *Traité de la méthode scientifique*, Paris, Dunod, 1964, p. 2.

³⁰ Vezi G. Polya, *Matematica și raționamentele plauzibile*, Editura Științifică, București, 1962, p. 7.

³¹ Vezi P. Apostol, *op. cit.*, p. 218—219.

³² Vezi A. A. Moles, *op. cit.*, p. 16.

struire a unor logici specializate, pentru fiecare etapă a investigației științifice. Astfel, există încercări de a crea o logică a observației (G. Beville)³³. Există deja preocupări de logică a experimentului științific (René Leclercq)³⁴ și o cantitate enormă de literatură despre logica întrebării, logica punerii problemei, logica ipotezei, inducției, probabilității, etc., fără să mai vorbim de preocupările de logică a cunoștinței, Activitatea de creare a unor logici proprii și specifice diferitelor ipoteze ale procesului cognitiv-științific, este întregită de lucrări cu caracter sistematic, despre probleme cum ar fi: logica descoperirii, logica invenției, logica creației etc.

Așa stînd lucrurile, logica științei, ca parte a metalogicii, va prinde în obiectul ei de studiu, din unghi de vedere proprii întregul mers al investigației științifice. Metalogica va supune analizei: mecanismul, operațiile, procedeele și formele logice proprii etapei formatoare, euristice, cit și pe cele proprii teoriilor formate din știință. Deosebirea calitativă dintre diversele laturi ale cunoașterii științifice reclamă existența unor logici proprii acestora, care la rîndul lor reprezintă elemente ale unei logici integratoare, unice, adică ale logicii științei.

10. Împotriva apriorismului absolutizant, după care logica intervine în investigație ca factor extern, se impune constatarea, la care subscriu materialiştili dialecticeni și logicieni de alte viziuni filozofice, că logica prinsă în activitatea de cercetare trebuie concepută în două stări: ca logică formată în practică socială și cognitivă anterioară și ca logică în permanentă formare. Logica fiind mai stabilă și mai persistentă decît conținutul cognitiv pe care-l structurează, va avea deci și laturi relativ apriorice în raport cu conținutul momentan. „Mersul științei — scrie Noël Mouloud — este temporal un «proiect orientat» ale cărui realizări rămîn deschise... Acesta este mersul inducției sau al invenției structurale... din care se extrag apoi consecințe deductive...”³⁵.

Prin reliefaarea caracterului relativ aprioric al logicii științei putem să ne dăm seama de ce aceeași structură logică poate acoperi clase mai largi de fenomene, decît clasa în leqătură cu care s-a constituit. Ne explicăm, în felul acesta, de ce logica poate să joace un autentic rol euristic, să participe efectiv la extinderea sferei de cunoaștere, la descoperirea de fenomene necunoscute, să vină cu explicații proprii, să permită și să întemeieze prin mijloace specifice previziunile în știință.

Preocupările tot mai vaste față de problemele euristice se vor materializa în cercetări și studii speciale, din care se va putea remarca, ce și cît datorăm logicii în cunoașterea științifică, cu ce și în ce măsură participă factorii nelogici în activitatea de stăpînire cognitivă a lumii de către om.

³³ Vezi Gilbert Beville, *La logique appliquée*, Paris, Gauthier-Villars, 1962.

³⁴ Vezi René Leclercq, *Guide théorique et pratique de la recherche expérimentale*, Paris, Gauthier-Villars, 1958.

³⁵ N. Mouloud, *Réflexions sur le problème des structures*, în „Revue philosophique de la France et de l'Étranger”, nr. 1/1965, p. 63.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ЛОГИКИ НАУКИ

(Р е з ю м е)

Автор подвергает обсуждению некоторые вопросы логики науки как: определение этапа, на котором возникла эта дисциплина, возможные значения термина „логика науки”, наиболее значительные направления в дискуссиях, которые ведутся в области логики науки и т.д. Центральный вопрос, на котором автор сосредоточил своё внимание, — это вопрос о создании логики науки. После анализа решений, изложенных по вопросу о создании логики науки, автор высказывается за идею невозможности её исключительно формально-экстенсивного обоснования.

Другой важный вопрос, которым занимается автор, относится к компетенции логики науки в процессе научного исследования. Автор высказывается за вывод, что логика науки должна подтверждать как процесс построения знания (эвристическая логика), так и уже сформировавшееся знание.

ON SOME PROBLEMS OF THE LOGIC OF SCIENCE

(S u m m a r y)

The author discusses in this study some problems of the logic of science such as: the determination of the stage in which this discipline appeared, the possible meanings of the expression "logic of science", as well as the most significant directions which are to be found in the discussions carried on in the logic of science. A main problem the author has turned his attention was the foundation of the logic of science. Analysing the solutions which have been expounded on the foundation of the logic of science, the author considers that its exclusively formal-extensive foundation is impossible.

Another important problem the author deals with refers to the competence of the logic of science in the process of scientific investigation. The author opts for the conclusion that the logic of science must validate both the process of forming the knowledge (heuristic logic) and the constituted knowledge.

ȘTIINȚA POLITICĂ

de

NICOLAE KALLÓS

Știința politică sau — cu un termen poate mai adecvat — sociologia politică își trage obârșia din doctrinele politico-filozofice ale secolului al XVII și XVIII-lea (Spinoza, Hobbes, Locke, Grotius, Rousseau etc.) și din cele sociologico-politice ale secolului al XIX-lea (Spencer, Comte). La sfârșitul secolului trecut au devenit tot mai frecvente glasurele care solicitau ridicarea politicii la rangul de știință. Istoricul englez Buckle mai susținea că politica este una din artele tardiv apărute, francezii Parieu și Funck-Brentano au mers mai departe; recunoscând caracterul de artă al politicii, ei au cerut ca politica să fie primită în rindurile științelor¹. O puternică înriurire asupra formării științei politice a exercitat-o gândirea juridică germană de formație neohegeliană (Jellinek); și astăzi, datorită acestei influențe, în Germania Occidentală și în Austria știința politică este cultivată cu precădere, deși nu exclusiv, sub denumirea de știință despre stat (Staatswissenschaft).

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea mai mulți gânditori au încercat să elaboreze scheme teoretice relativ independente de filozofie și de sociologia generală pentru ceea ce se numește sociologia politică (Gumplowicz, Max Weber, Pareto, Moska, Durkheim etc.). Și cunoscutul sociolog român Dimitrie Gusti s-a asociat părerii că politica trebuie privită ca știință. După Gusti, în timp ce practica politică este o artă, teoria politicii este o știință. În conferința sa publică în care s-a ocupat de această problemă, Gusti a arătat că în timp ce în Franța în 1871 se înființase *Ecole Libre des Sciences Politiques*, mai târziu *Collège Libre des Sciences Sociales* iar în Germania *Hochschule für Politik*, în România nu s-a făcut nimic în vederea promovării culturii politice. Este adevărat, spunea Gusti, că marele

¹ M. E. de Parieu, *Principes de la science politique*, Paris, 1870, p. I—XIII; Th. Funck-Brentano, *La politique*, Paris, 1892, p. 37—38.

om de stat „nascitur, non fit“, dar fără cultură politică nimeni nu poate deveni mare om de stat².

O puternică influență asupra formării științei politice sau sociologiei politice burgheze au avut ideile sociologului Karl Mannheim. Multe din concepțiile lui formulate în perioada dintre cele două războaie mondiale sînt încă în circulație și se reintilnesc la diferiți reprezentanți ai sociologiei politice.

Este oare posibilă politica ca știință? — își intitulează Mannheim una din părțile constitutive ale lucrării sale fundamentale *Ideologie și utopie*³, și analizînd sub multiple aspecte întrebarea pusă, conchide cu un răspuns afirmativ. După părerea lui Mannheim, în politică există domenii care pot fi însușite fără nici o dificultate: istoria, statistica, știința despre stat (Staatslehre), sociologia, istoria ideilor, psihologia socială etc. Toate aceste științe permit însușirea unor cunoștințe reale de care omul politic (politicianul) are nevoie dar a căror totalitate nu este identică cu politica ca știință. Aceste științe se aseamănă între ele prin faptul că abordează fenomenele sociale ca obiecte istoricește devenite, formate (geschichtlich gewordene Gegenstände); spre deosebire de aceasta, spune Mannheim, acțiunea politică se referă la viața socială și de stat în stadiul devenirii. Acțiunea politică este o creație a momentului, menită să înfăptuiască ceva durabil din forțele ce se revarsă. Bazîndu-se pe acest considerent, Mannheim modifică întrebarea pusă în titlu în felul următor: există oare o știință a curgerii, a devenirii, o știință a actului creator?

Căutînd răspunsul la această întrebare, Mannheim se atașează părerii unui sociolog austriac care într-un studiu publicat la sfîrșitul secolului trecut⁴ distinge două laturi ale vieții social-statale: una este reprezentată printr-un șir de evenimente sociale care, parcă împiedicîndu-se, se repetă mereu uniform, iar cea de a doua prin acele fenomene care sînt încă în stadiul devenirii, domeniu în care hotărîrile, deciziile (Entscheidungen) adecvate cazurilor unice sînt în măsură să zămislească creații noi. Prima latură este denumită viața curentă de stat (laufendes Staatsleben) iar cea de a doua — politică. Mannheim își însușește fără rezerve această părere a lui Schäffle, distingînd între activitatea ce se referă la viața curentă de stat — administrația (Verwaltung) și acțiunea creatoare în domeniul social-statal — politica. Toate cazurile, problemele sociale, spune Mannheim, care pot fi rezolvate pe baza unor precedente, aparțin domeniului administrației, în timp ce politica își are terenul în situații noi, în decizii creatoare. Deși Mannheim menționează că hotarele dintre cele două domenii sînt mobile, ele interpătrunzîndu-se, în realitate el accentuează deosebirea dintre ele

² D. Gusti, *Partidul politic*. Institutul Social Român, București, f.a., p. 1—2.

³ Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, Zweite Auflage, Verlag von Friedrich Cohen in Bonn, 1930.

⁴ Schäffle, *Über den wissenschaftlichen Begriff der Politik*, „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft“, Bd. 53, 1897.

afirmînd că prima este un domeniu raționalizat, în timp ce a doua este terenul unui joc nerațional.

În funcție de această distincție, Mannheim face deosebire și între cele două feluri de activități. În primul domeniu, afirmă el, nu poate fi vorbă de acțiune (*Handeln*); cînd un funcționar rezolvă un caz conform unor tipare, cînd judecătorul judecă conform unor paragrafe, se reproduc doar anumite moduri de conduită, dar nu se întîmplă nici o acțiune. Acțiunea există numai în domeniul neraționalizat în care situații noi cer decizii creatoare. Dificultatea provine tocmai de acolo că, după cum se exprimă Mannheim, în lumea noastră raționalizată cele mai importante domenii ale vieții sociale nu sînt rațional fundamentate. (Legată de această constatare, Mannheim face o analiză, influențată de marxism, a fenomenelor anarhice din economia și orînduirea capitalistă).

Principala dificultate în calea transformării politicii în știință constă tocmai în aceea că politica se referă la un domeniu al tendințelor, al fenomenelor în curgere, în devenire, în care forțele se schimbă mereu, mereu apar noi și noi tendințe, făcînd posibile nenumărate combinații. Lucrurile se complică și mai mult, adaugă Mannheim, dacă avem în vedere că teoreticianul nu se află în afara și deasupra acestui cîmp de luptă ci aparține uneia dintre forțele participante; în acest fel, vrînd-nevrînd, modul său de a pune problema, modul său de gîndire, aparatul categorial de care se folosește nu poate să nu aibă un substrat politic determinat. Această deosebire și varietate a *stilurilor de gîndire* este și ea o piedică în transformarea politicii în știință.

Și în analiza diferitelor stiluri de gîndire politice (schematizate în 5 curențe: conservatism birocratic; istorism conservator; gîndire burgheză liberal-democrată; fascism; concepție socialist-comunistă) Mannheim face o serie de constatări judicioase și analize apropiate de metoda marxistă. Cu toate acestea, concluziile sale au un caracter eclectic și limitări specific burgheze. Observînd caracterul de clasă și de partid al gîndirii politice, el le concepe pe toate ca părți, ca momente al unei gîndiri sau științe politice sintetice care trebuie creată și care este pe cale de a se naște. Precizînd că se gîndește nu la o sinteză sumativă ci la una dinamică, nu a elementelor diferitelor concepții ci a *stilurilor de gîndire*, Mannheim dovedește și mai mult caracterul idealist-eclectic al concepției sale. Ajunghînd la acest punct, Mannheim rialiază concepțiile sale despre știința politică la ideea fundamentală a concepțiilor sale sociologice — poziția suprasocială și menirea de elită a intelectualității. La sinteza dorită, afirmă Mannheim, poate să ajungă numai o pătură de mijloc spre care converg toate presiunile din toate părțile, care mijlocește între extremități. Dar nu este vorba de un „*juste-milieu*” static, ci de o funcție dinamică pe care o poate realiza nu orice pătură de mijloc ci numai intelectualitatea care — cu un termen împrumutat de la Max Weber — din punct de vedere social plutește liber (*sozial freischwebende Intelligenz*). Mannheim se gîndește la o intelectualitate de tip umanist (în sensul istoric al cuvîntului); această pătură nu plutește undeva într-un mediu rarefiat ci concentrează în sine toate impul-

surile constitutive ale spațiului social. Știința politică este opera acestei intelectualități inzestrate cu maximă sensibilitate, care ridică în bătaia conștiinței tendințele existente în spațiul istoric, luminează corelațiile structurale și deciziile.

Și marxismul recunoaște că știința politică este elaborată de oameni anume specializați, inzestrați, ea constituind o muncă intelectuală. Greșeala fundamentală a lui Mannheim constă în aceea că în ciuda observațiilor sale judicioase de detaliu cu privire la determinarea de clasă a gândirii teoreticienilor, concepe intelectualitatea de pretutindeni și de orice formație ca o pătură unică, fără determinare de clasă, menită să elaboreze printre altele o știință politică de asemenea fără caracter de clasă, universal valabilă, prin pretinsa sinteză dinamică a diferitelor stiluri de gândire.

Ideile lui Mannheim cu privire la a) domeniul neraționalizat al politicii, b) caracterul de creație, de inspirație, de artă a actului politic, c) rolul elitei intelectuale în elaborarea științei politice sînt acelea care se reîntîlnesc cel mai des în scrierile diferiților reprezentanți ai științei politice burgheze⁵.

În timp ce în Europa Occidentală știința politică s-a dezvoltat cu precădere sub influența științei germane neohegeliene despre stat, a „culturalismului” neokantian și a sociologiei durkheimiene și manheimiene, în America ea s-a dezvoltat în primul rînd sub egida pozitivismului, a behaviorismului, a sociologiei empirice, sau, mai bine zis, empiriste. Adevărata ei înflorire, proliferarea ei a avut loc în deceniile care au urmat celui de-al doilea război mondial.

„Știința politică” dispune azi de o literatură vastă și de o răsfnrată rețea de organizații, institute și instituții (institute de cercetare, periodice, școli superioare, uniuni naționale și internaționale). Ea este cea mai răspîdită în Statele Unite ale Americii, unde în toate universitățile și colegiile și-a obținut catedre de sine stătătoare. Dispune de institute, organizații și publicații în Franța, Anglia, Republica Federală a Germaniei etc. În organizarea ei internațională s-a antrenat și UNESCO⁶. Știința politică a devenit unul dintre cele mai vaste și cel mai intens cultivate domenii ale ideologiei burgheze contemporane.

Există mai mulți factori care au contribuit la aceasta.

Este vorba mai întii despre faptul că în urma adîncirii crizei generale a capitalismului mondial burghezia monopolistă este nevoită de a recurge într-o măsură tot mai mare la constrîngerea extraeconomică,

⁵ Tocmai în aceste probleme concepțiile lui Mannheim se întîlnesc cu ideile unui alt gînditor ale cărui lucrări sînt de asemenea foarte des citate în știința politică de astăzi, Max Weber. Lucrarea lui Max Weber, *Politik als Beruf*, este considerată ca o operă clasică a științei politice burgheze. Avînd în vedere faptul că această lucrare abordează în primul rînd probleme de sociologie a personalității legate de psihologia și etica omului politic și mai puțin considerații generale privind știința politică ca atare, vom reveni asupra concepțiilor lui Max Weber în cadrul unei alte părți a lucrării de față.

⁶ *La Science Politique Contemporaine*, UNESCO, 1950, p. 1—45.

la instrumentul politic pe care-l reprezintă statul monopolist. Burghezia monopolistă își exercită în măsură crescândă influența asupra diferitelor domenii ale vieții sociale prin mijloace politice, reprimă masele cu ajutorul statului, caută să le inducă în eroare cu ajutorul teoriilor false despre rolul statului. Poate că niciodată n-au fost atât de actuale cuvintele lui Lenin despre faptul că problema statului este una din problemele cele mai complicate, cele mai dificile și care a fost cel mai mult încurcată de savanții, scriitorii și filozofii burghezi. Numeroase produse ale științei politice burgheze servesc acestei încalcrii mai mult sau mai puțin intenționate. În acest context unele variante ale științei politice burgheze constituie expresia eforturilor depuse de ideologia burgheză pentru a contracara influența crescândă a comunismului științific. Funcția principală a acestor variante constă în apologia capitalismului monopolist de stat contemporan, calomnierea și falsificarea teoriei politice marxiste, a comunismului științific.

Aceasta însă este numai una dintre laturile, aspectele științei politice burgheze contemporane. O altă latură constă în aceea că știința politică oferă adesea curcurilor politice conducătoare sfaturi utile, obținute pe baza unor investigații empirice (ale opiniei publice, ale pregătirii alegerilor, ale mecanismului și funcționării organelor de stat etc.). Majoritatea hotărâtoare a reprezentanților științei politice, îndeosebi cei din S.U.A., subliniază caracterul ei practic, aplicativ.

De asemenea trebuie amintit faptul că diferiți reprezentanți ai liniei designate de noi ca liberalist-democratică, situându-se pe pozițiile burgheziei nemonopoliste sau a micii burghezie și, pe planul științei dând dovadă de onestitate și de străduința spre o analiză obiectivă, dezvăluie multe aspecte negative ale orânduirii politice imperialiste (deși nu cele fundamentale). La alții se întrezărește chiar preocuparea de a depăși empirismul și de a aborda în mod științific și realist marile probleme social-politice. Un exemplu în acest sens îl constituie sociologul american C. Wright Mills care a făcut o analiză critică a societății americane contemporane, s-a ridicat împotriva războiului rece și a tuturor războaielor agresive, a propus interzicerea armelor nucleare, lichidarea bazelor militare din străinătate, s-a pronunțat pentru dezarmare, pentru colaborarea economică și culturală dintre țările cu sisteme sociale diferite, a luat apărarea revoluției cubane etc. Deși adoptă o poziție critică față de marxism, Wright-Mills recunoaște că întreaga dezvoltare a filozofiei politice burgheze în ultimul secol nu este altceva decât un dialog continuu cu Marx; mai mult, acceptă și folosește numeroase descoperiri și procedee ale gândirii marxiste⁷.

În ultima perioadă s-au intensificat simțitor acele tendințe în viața ideologică americană, inviorată îndeosebi în urma demascării politicii imperialiste agresive a S.U.A. în Vietnam, care se caracterizează printr-o critică pronunțată la adresa concepțiilor politice imperialiste (denumite

⁷ C. Wright Mills, *The Causes of the World War Three*, 1958; Listen Yankee, *The Revolution in Cuba*, 1960; „The Marxist” (postum) etc.

conservatoriste sau neoconservatoriste) din Statele Unite. Ocupându-se de aceste tendințe, marxistul american Herbert Aptheker le caracterizează în felul următor: în primul rând s-a intensificat rebeliunea în rîndul studenților, absolvenților și membrilor corpului didactic, în special în rîndul celor tineri; în al doilea rând a crescut simțitor numărul ziarelor, școlilor, institutelor și organizațiilor social-politice și științifice nonconformiste; în al treilea rând în cadrul tuturor disciplinelor științifice se produc atacuri tot mai fățișe împotriva reacțiunii și a ideologiei ei⁸. Pe planul științei politice aceste tendințe s-au concretizat în numeroase lucrări consacrate analizei critice — și adesea este vorba de o critică vehementă — a politicii externe a S.U.A. În aceste lucrări se atacă întreaga „justificare” a războiului rece arătînd că principala răspundere pentru aceasta o poartă S.U.A., se demască consecințele militarizării vieții economice și sociale, se critică imperialismul ca sistem, se pronunță în favoarea unui mod de gîndire în care conștiința și etica ocupă un loc central spre deosebire de așa-zisul „realism” amoral prin care se caracterizează politica cercurilor imperialiste⁹. Toate aceste lucrări și multe altele, au în comun o poziție critică, o atitudine rațională și o concepție umanistă, constituind expresii ale unei atmosfere existente în rîndul celor mai sănătoase pături ale intelectualității americane.

Există desigur multe deosebiri, uneori esențiale între felul de a pune problemele de către autorii nemarxiști amintiți și de către marxiști. Cu toate acestea, lucrările amintite și multe altele de felul lor se înscriu prin conținutul lor pozitiv pe linia gîndirii progresiste în materie de politică și importanța lor nu poate fi minimalizată.

Avîndu-se în vedere cele arătate, o caracterizare globală a științei politice burgheze contemporane implică numeroase riscuri datorită eterogenității orientărilor, tendințelor, concepțiilor exprimate și metodelor folosite în cadrul ei. Totuși este necesar de a ne asuma riscurile unei asemenea caracterizări, fiind vorba de un domeniu de cercetare distinct, de o ramură de știință formată, importantă și — cu toate contradicțiile ei inerente — unitară.

La o privire sintetică eterogenitatea despre care am vorbit ne va apare de-a dreptul haotică.

Impresia unui haos ne întîmpină pînă și în denumirea acestei ramuri de știință. Conform cuvîntului-titlul din lexiconul Herder, există numeroase științe politice, și dintre acestea cele mai importante sînt doctrina despre stat (*Staatslehre*), dreptul public, istoria politică, sociologia politică și economia politică¹⁰. Și Charles Eisenmann adoptă poziția potrivit

⁸ Herbert Aptheker, *Recent Ideological Developments in the United States*, în „Political Affairs”, decembrie 1965.

⁹ David Horowitz, *The Free World Colossus: A Critique of Foreign Policy in the Cold War*, Hill and Wand, New-York, 1965; Seymour Melman, *Our Depleted Society*, Holt, New-York, 1965; Oliver C. Cox, *Capitalism as a System*, Monthly Review Press, New-York, 1964; Anatol Rapaport, *Strategy and Conscience*, Harper, New-York, 1964, etc. etc.

¹⁰ *Der Grosse Herder*, Siebenter Band, Verlag Herder, Freiburg, 1955, p. 510.

căreia „political science” sau în franceză „science politique” este nu-mai una dintre numeroasele științe politice (istoria politică, știința dreptului, etc.)¹¹. Georges Burdeau acordă denumirea de „political science” științelor politice luate aparte, de „political scientist” cultivatorului ei, denumirea de „politologie” științei politice propriu-zise și de politolog celui care o cultivă¹².

Burdeau, pornind de la faptul că în limba franceză pentru denumirea politicului există două variante — una de gen masculin și una de gen feminin — ale aceluiași termen, face deosebire între „le politique” și „la politique”; primul s-ar ocupa, chipurile de structura statică a instituțiilor politice, cea de a doua de dinamismul, care pune în mișcare aceste instituții¹³. (Autorul nostru lasă dezorientați pe toți cei a căror limbă maternă nu dispune de nuanțele corespunzătoare ale cuvintului.) Și cuvântul-titlu *Political theory* din enciclopedia Chamber's explică deosebirea dintre pozițiile adoptate de cercetătorii anglo-saxoni, francezi respectiv germani ai științei politice, prin faptul că limba engleză nu cunoaște expresia corespunzătoare a termenului german *Recht* și a cuvintului francez *Droit*; iată din ce cauză — conform părerii autorului — savanții francezi și germani impun o linie mai cu seamă juridică, în timp ce political-scientiștii anglo-saxoni își construiesc teoriile pe cuvântul de stat (state)¹⁴.

În ultimul timp câștigă din ce în ce mai mult teren părerea susținută de unii reprezentanți de seamă ai științei politice burgheze (bunăoară americanul Seymour Lipset, francezul Maurice Duverger) care revendică acestei științe denumirea de sociologie politică¹⁵. Nu întimplător acestei păreri i se realizează tocmai acei cercetători care tind să depășească empirismul îngust impus în acest domeniu de cercetare de așa-zisa „școală americană” (denumirea este curentă, deși nu prea exactă, avându-se în vedere că și numeroși savanți americani se declară împotriva empirismului).

S-ar putea spune că disensiunile în ce privește denumirea științei au o importanță pur formală, ele neinfluențând în mod necesar substanța, structura științei respective. Într-adevăr o denumire sau alta nu poate să schimbe caracterul obiectului pe care-l designează. Totuși, deosebirile de păreri în denumirea științei nu au numai un caracter formal, ele exprimă disensiuni mai adânci, mai esențiale în legătură cu obiectul propriu-zis al științei politice.

Scrierile numeroșilor reprezentanți ai științei politice burgheze izbucnesc într-un adevărat strigăt de ajutor prin care o știință își caută

¹¹ Charles Eisenmann, *Sur l'objet et la méthode des Sciences politiques*, SPC, p. 111.

¹² Georges Burdeau, *Méthode de la Science Politique*, Dalloz, 1959, p. 27.

¹³ *Op. cit.*, p. 71.

¹⁴ *Chamber's Encyclopaedia*, Volume XI, London, 1955, p. 35.

¹⁵ Vezi: Seymour Lipset, *Political Sociology*, în volumul „Sociology today, Problems and Prospects”, Edited by Robert K. Merton, Leonard Broom, Leonard S. Cottrell, jr. Basic Books, Inc., Publishers, New-York, 1962; Maurice Duverger, *Sociologie politique*, THEMIS, P.U.F., Paris, 1966.

obiectul său. Dacă am accepta ca valabilă cunoscuta butadă cum că o știință este cu atît mai înaltă, cu cît problemele sale fundamentale sînt mai disputate, științei politice ar trebui să-i asigurăm un loc la etajele superioare ale edificiului științelor sociale burgheze. W. A. Robson în raportul său prezentat în 1955 în fața Asociației de știință politică în calitate de vicepreședinte al acestei asociații, contura situația unei asemenea științe, care — după cum a afirmat el însuși — nu are nici obiect propriu, nici metodologie, nici terminologie proprie¹⁶. La al patrulea congres internațional al aceleiași asociații în septembrie 1958 președintele ei, James Ker Pollock, în referatul său intitulat *Știința politică în secolul atomului*, și-a exprimat acordul deplin cu părerea lui Hans Morgenthau care a afirmat că „știința politică” poartă și azi pece-tea apariției și dezvoltării ei întîmplătoare, neavînd nici teorie și metodă unitară, nici obiective unitare bine determinate¹⁷. La conferința de știință politică organizată de UNESCO în septembrie 1948, autorii referatului de deschidere a discuțiilor au încercat să taie nodul gordian al stabilirii obiectului „științei politice” prin afirmația că „știința politică” există acolo, unde fenomenele politice constituiesc obiectul meditației, al analizei și al criticii. Indiferent, dacă ea este cultivată de juriști sau istorici, de filozofi sau psihologi, de sociologi sau economiști, fie ca disciplină independentă, fie înglobată în alte ramuri ale științei, știința politică există¹⁸. Field scrie că persoanei care gîndește pur logic, știința politică i-ar putea părea un talmeș-balmeș, în care se contopesc date istorice, generalizări psihologice, maxime morale — dar tocmai acest amestec constituie obiectul propriu-zis al științei politice¹⁹.

Cu toate că nici cei mai remarcabili reprezentanți ai științei politice burgheze nu sînt lipsiți de o doză de scepticism în aprecierea situației actuale, a menirii și a posibilităților acestui domeniu de cercetare, părerile mai sus citate sînt fără doar și poate exagerate. De fapt disputa în jurul obiectului științei politice nu este într-un mod substanțial diferită de aceea privitoare la obiectul sociologiei, eticii etc. Nici în aceste ultimele domenii ideologia burgheză nu dispune de o teorie unitară, de o metodă unitară, de obiective unitare de cercetare. După cum însă, în ciuda diversității curentelor, concepțiilor și metodelor există și în aceste ramuri de științe sfere proprii de cercetare, un consensus în liniile sale fundamentale general acceptat asupra obiectului fiecăreia, la fel și în domeniul științei politice există o sferă destul de bine conturată a preocupărilor și cîteva puncte de reper general acceptate cu privire la obiectul ei.

¹⁶ W. A. Robson, *Rapport pour l'association internationale de science politique*, UNESCO, 1955. Vezi: „Les Sciences sociales dans l'enseignement supérieur”, 1955, p. 18.

¹⁷ Citează F. Konstantinov în articolul intitulat *Teorii politice și practici politice*, „Kommunist” nr. 16 din 1958.

¹⁸ SPC, UNESCO, 1950, p. 4.

¹⁹ G. C. Field, *Political Theory*, Methuen & Co LTD, 1956, p. XVII.

Această circumscriere mai precisă a sferei și obiectului științei politice se găsește în special în lucrările acelor reprezentanți ai ei care tind spre fundamentarea teoretică, la o viziune mai generală, filozofico-teoretică a fenomenelor politice, la adepții sociologiei politice. Maurice Duverger este de părere că în ceea ce privește obiectul sociologiei politice există două poziții fundamentale: pentru unii sociologia politică este știința despre stat, pentru alții știința despre putere. Duverger socotește că prima poziție este oarecum învechită, în timp ce a doua este mai modernă, mai răspândită, mai „operațională”. Sociologia politică nu are însă sarcina de a defini puterea politică pe baza studierii diferitelor tipuri de societăți, susține Duverger. El împărtășește punctul de vedere sociologic al lui Max Weber conform căruia menirea sociologiei în general și a sociologiei politice în special constă nu în studierea fenomenelor sociale primate ca determinate de natura diferitelor tipuri de societăți, ci în studierea unor *tipuri* de fenomene care se găsesc și se regăsesc în toate societățile. Un astfel de tip de fenomen îl constituie și relațiile de autoritate (de dominație și supunere, de conducere și ascultare) existente după Duverger în toate societățile umane (și chiar în lumea animalelor, după acest autor). Sarcina sociologiei politice constă — conchide Duverger — în studierea relațiilor de autoritate legate de putere; aceste relații se instituționalizează, de aceea sociologia politică studiază de fapt ansamblul instituțiilor relative la autoritate și putere, sau mai simplu spus, ansamblul instituțiilor politice²⁰.

La o concluzie similară ajunge și Seymour Lipset, subliniind că statul reprezintă doar una dintre instituțiile politice; sociologia politică nu poate fi prin urmare identificată cu știința despre stat, deoarece sarcina ei constă în studierea tuturor instituțiilor politice, precum și a relațiilor dintre acestea și celelalte instituții sociale. Trebuie însă menționat că în timp ce Duverger folosește termenul de sociologie politică în mod sinonim cu cel de știință politică, Lipset le folosește în mod distinct, operând cu o nuanțare de influență mannheimiană; după părerea sa știința politică s-a dezvoltat ca știință de stat ocupându-se cu funcțiile pozitive și vizibile ale instituțiilor politice, în timp ce sociologia politică s-a născut și s-a dezvoltat ca o disciplină „radicală” concentrându-și atenția înainte de toate asupra conflictelor și schimbărilor, asupra dinamicii sociale, urmărind astfel funcțiile latente, aspectele neformale, disfuncționale ale politicii²¹.

În cadrul disensiunilor din jurul definirii obiectului științei sau sociologiei politice, reprezentanții ideologiei burgheze recunosc în general că expunerile lor se axează pe o noțiune fundamentală. Această noțiune este *puterea*.

După părerea lui Bertrand Russel, puterea „este conceptul fundamental în științele sociale în același sens după cum energia este con-

²⁰ Maurice Duverger, *op. cit.*, p. 17—24.

²¹ Seymour Lipset, *op. cit.*

ceptul fundamental în fizică²². Într-o culegere de studii apărută înainte cu două decenii, 22 de political-scientiști americani au analizat fenomenele politice printr-o prismă noțiunii fundamentale de putere. În introducerea volumului J. S. Roucek subliniază: „Politica este căutarea puterii, iar relațiile politice sînt relații de putere”²³. După definiția lui Ch. Eisenmann știința politică se ocupă de fenomenele politice, adică de fenomenele care se referă mai mult sau mai puțin direct la puterea existentă în societatea umană, la organizarea și funcționarea acestora²⁴. În lucrarea deja menționată a lui A. Robson, autorul mărturisindu-și sentimentele de incertitudine și de rezervă în legătură cu definirea obiectului științei politice, ajunge pînă la urmă la problema puterii, afirmînd că în atenția științei politice se află în primul rînd ceea ce se referă la putere, la cucerirea, păstrarea, exercitarea ei, respectiv la opoziția față de ea²⁵. În caracterizarea dată de o enciclopedie de științe sociale editată în S.U.A., știința politică se interesează în primul rînd de obținerea, consolidarea și împărțirea puterii politice într-un stat existent sau ipotetic²⁶.

Care este însă sensul acordat de diferiți autori acestei categorii fundamentale a științei politice care este puterea?

Analizînd lucrările „politologilor” sau „politicologilor” ne va surprinde și aici impreciziunea și diversitatea răspunsurilor date la întrebarea mai sus formulată. Această imprecizie este relevată chiar și de numeroși autori burghezi. Ludwig Freund dă dovadă de simț de observație remarcînd că majoritatea definițiilor date pînă și de specialiști recunoscîți categoriei de putere au un caracter tautologic. Noțiunile ca „Herrschaft”, „Macht”, „Gewalt” în limba germană, „power”, „coercion”, „authority”, „compulsion”, „force”, „control” în limba engleză sînt definite una prin cealaltă²⁷.

În dosul acestor definiții deficitare ale noțiunii se ascunde însă mult mai mult decît o simplă greșeală logică sau abuzarea de bogăția lexicală a unei limbi oarecare. Este vorba înainte de toate de extinderea nepermisă a sferei puterii, de o diluare a conținutului ei real. Foarte mulți autori de știință politică separă noțiunea puterii de noțiunea de stat, opunîndu-le chiar.

Pentru o mai bună înțelegere a acestui procedeu trebuie precizat faptul că noțiunea de putere, problema puterii ocupă un loc central și în cadrul științei politice marxist-leniniste, nu însă sub o formă general-abstractă, ci ca a unei anumite puteri de stat, ca a puterii unei

²² Bertrand Russel, *Power, A New Social Analysis*, New-York, 1938, p. 12.

²³ Roy V. Peel—J. S. Roucek, *Introduction to Politics*, New-York, 1945, p. 5.

²⁴ Ch. Eisenmann, *op. cit.*, p. 96.

²⁵ W. A. Robson, *op. cit.*, p. 18.

²⁶ *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Volume eleven, The Mc. Millan Company, New-York, 1957, p. 207.

²⁷ Ludwig Freund, *Politik und Ethik*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1961, p. 22—34.

anumite clase. Indicația leninistă potrivit căreia problema fundamentală a oricărei revoluții este problema puterii, subliniază în deplina ei însemnătate importanța problematicii puterii din punctul de vedere al științei politice. Dar în accepțiunea marxistă această putere este întotdeauna puterea unei anumite clase, care și-o apără prin toate mijloacele; în societățile bazate pe exploatare, împotriva acestei puteri se ridică clasa revoluționară, tinzând s-o răstoarne și să-și infăptuiască propria ei putere. Astfel a fost înlocuită prin revoluție puterea feudallilor de către puterea burgheziei, astfel este înlocuită cu necesitate prin victoria revoluțiilor socialiste puterea burgheziei de către puterea clasei muncitoare.

Se impun aici două precizări. Mai întâi trebuie delimitat conceptul de putere politică de conceptele de forță sau influență politică. Nu se poate contesta bunăoară că în zilele noastre în Italia, Franța și în multe alte țări capitaliste dezvoltate partidele comuniste reprezintă o puternică forță politică, exercită o influență politică crescândă. Totuși aceste partide și clasa muncitoare pe care o reprezintă nu dispun de puterea politică care se află în mîna burgheziei. Puterea politică este neconcepută fără aparatul de constringere, fără aparatul de stat. Puterea politică înseamnă tocmai ținerea în mîna a aparatului de stat, posibilitatea de a dispune de acesta. Din acest punct de vedere diferitele teorii burgheze de mare circulație cu privire la pluralitatea puterii politice apar inconsistente. Părerile după care în societatea capitalistă contemporană există mai multe sfere ale puterii, împărțite între diferitele partide, sindicate, presă, comunicațiile de masă etc., identificarea influenței într-adevăr existente a așa-ziselor „pressure-group“-uri cu puterea politică nu fac altceva decît să voaleze esența problemei — dispunerea de aparatul de stat. În sens strict sociologic puterea politică înseamnă întotdeauna puterea de stat.

În al doilea rînd trebuie să precizăm: subliniind caracterul de clasă al puterii politice nu contestăm faptul că diferitele pături sau detașamente ale clasei pot să aibă o situație și o poziție diferită față de ea. Este cît se poate de clar, bunăoară, că deși burghezia monopolistă și cea nemonopolistă fac parte din aceeași clasă, ele nu dispun în egală măsură de puterea de stat. Astăzi, în țările capitaliste dezvoltate puterea de stat se află cu precădere în mîna monopolistilor. Concentrarea puterii politice în mîinile *viripurilor* clasei burgheze subliniază o dată mai mult valabilitatea nealterată a definiției marxiste a statului prin care acesta este conceput în primul rînd ca un instrument de oprimare în mîna clasei dominante.

Numeroși reprezentanți ai științei politice burgheze concep și tratează însă problema puterii într-un mod cu totul diferit. În raționamentele lor, puterea politică își pierde caracterul ei istoric-concret și conținutul ei de clasă. Puterea nu mai apare ca o suprastructură politică, construită pe o bază economică determinată, ca o prelungire firească a puterii economice, nu este puterea unei anumite clase (sau detașament

al clasei) ci constituie un principiu de organizare a societății, un fenomen care a însoțit și va însoți veșnic și inseparabil societatea umană. Raymond Aron înțelege prin putere „relațiile de autoritate dintre indivizi și grupuri”, „ierarhia de dominație, formată în sinul tuturor comunităților complexe”²⁸. Manifestându-și scepticismul față de orientarea de pînă acum a științei politice, Thomas I. Cook consideră că fundament al acesteia poate deveni numai o asemenea concepție despre putere care are în vedere și rădăcinile ei psihologice²⁹. Tendința de a „psihologiza” sensul conceptului de putere este prezentă și în raționamentele altor reprezentanți ai științei politice burgheze. Conform lui Benjamin F. Lippincott relațiile de dominație, de putere sînt asemenea relații în virtutea cărora unul sau mai mulți membri ai grupului pot influența atitudinea celorlalți³⁰. Hans J. Morgenthau formulează și mai clar accepțiunea psihologizantă a puterii, spunind că puterea politică este o relație psihologică între cei care o exercită și cei asupra cărora se exercită³¹. Burdeau, într-unul din subcapitolele cărții sale citate, formulează explicit că puterea este conceptul de bază al științei politice și că ea apare sub două infățișări: sub aspect istoric ea se intruchipează într-un om sau într-un grup de oameni, iar sub aspect conceptual ea nu este altceva decît energia difuzată în societatea politică, forța organizatorică a vieții sociale (une puissance organisatrice de la vie sociale)³².

Asemenea concepții exercită, indiferent de intențiile subiective ale celor care le formulează, o influență în două direcții derutantă. Pe de o parte, prin negarea conținutului de clasă al puterii politice aceste concepții nu fac posibilă o analiză științifică a acesteia, mușamalizează faptul în mina cui se află realmente puterea politică în societatea capitalistă contemporană. Pe de altă parte, aceste concepții sugerează vrînd-nevrînd ideea că dictatura burgheziei imperialiste este un „principiu de organizare a societății”, fără de care societatea s-ar descompune în atomi, ar ajunge la un cataclism. Nu este intimplător faptul, că de cele mai multe ori teoriile referitoare la conținutul psihic al puterii, la identitatea dintre putere și autoritate, influență etc. se completează cu diferite variante ale teoriei elitelor, susținindu-se că autoritatea, puterea se află în mina celor chemați, celor care — conform unui termen weberian — poartă în sine „Carisma” dominației.

Este foarte semnificativ faptul că reprezentanții cei mai lucizi ai științei (sociologiei) politice burgheze își dau bine seama ale cui interese servesc concepțiile despre caracterul organizator al puterii. Identificînd concepțiile politice cu concepțiile referitoare la putere (la

²⁸ Raymond Aron, *La science politique en France*, SPC, UNESCO, 1950, p. 54.

²⁹ Thomas I. Cook, *Les méthodes de la science politique notamment aux États-Unis*, SPC, UNESCO, 1950, p. 90.

³⁰ Benjamin E. Lippincott, *La théorie politique aux États-Unis*, SPC, p. 213.

³¹ H. J. Morgenthau, *Politics among Nations*, New-York, 1948, p. 14.

³² G. Burdeau, *op. cit.*, p. 182—188. Concepții similare au J. W. Lapierre, Herman Heller etc.

institutele de putere) M. Duverger constată că există două moduri fundamentale de a înțelege politica (inclusiv puterea politică). După unii, politica este o luptă, după alții ea reprezintă un efort în vederea menținerii ordinii și dreptății. Primii văd în politică (respectiv putere) un instrument de dominație a minorității asupra majorității, cei din urmă un instrument de integrare a comunității umane. Duverger depășește pe cei mai mulți dintre colegii lui burghezi prin faptul că dezvăluie substratul social, de clasă al celor două poziții amintite. Părerea după care politica este luptă e susținută, observă Duverger, de cei asupriți, de cei care nu se impacă cu orinduirea existentă, în timp ce părerea cu privire la menirea politicii (a puterii) de a instaura și asigura ordinea și dreptatea este împărtășită de păturile dominante conservatoare. Duverger ocolește însă analiza temeinică și consecventă a acestor poziții diferite și, în conformitate cu poziția lui caracterizată printr-un eclecticism sui generis (la a cărui prezentare vom reveni mai târziu) consideră că cele două concepții se întregesc reciproc, politica (puterea) fiind și luptă și instrumentul ordinii și dreptății. „În definitiv — scrie Duverger — esența însăși a politicii, propria ei natură, veritabila ei semnificație constă în aceea că ea este întotdeauna și pretutindeni ambivalentă. Imaginea lui Ianus, a zeității cu două fețe, este reprezentarea veritabilă a puterii; ea exprimă în modul cel mai adânc realitatea politică. Statul, și într-un sens mai general puterea instituită într-o societate, este întotdeauna și pretutindeni, *în același timp*, instrumentul de dominație a unor clase asupra altora, folosită de primele în scopul intereselor lor și în detrimentul celor din urmă, și totodată instrumentul asigurării unei anumite ordini sociale, o anumită integrare a tuturor în colectivitate pentru binele comun”. Raportul dintre aceste două roluri, aceste două funcții ale politicii (respectiv ale puterii) poate să se schimbe de la o țară la alta, de la o epocă la alta, dar ele coexistă întotdeauna³³.

Desigur, nu poate fi contestat faptul că puterea politică îndeplinește și anumite sarcini de organizare, că stabilește o anumită ordine în viața socială. Analiza sociologică științifică nu poate însă pierde din vedere că atita timp cât există clase sociale antagonice, această „ordine” nu servește „binele comun”, ea nu contribuie la integrarea tuturor în colectivitate, ci are un pronunțat caracter de clasă; această ordine este ea însăși parte componentă a conținutului de clasă al puterii, al dominației de clasă. După cum au arătat clasicii marxismului democrația burgheză asigură bunăoară pe cetățeni împotriva infractorilor; însă pedepsind furtul, nu pedepsește — dimpotrivă apără — însușirea realizată prin exploatare; pedepsind omorul, lasă totodată nepedepsit omorul cauzat prin mizerie, etc. Numai în societatea lipsită de clase antagonice, politica, fără a-și pierde caracterul de clasă, poate deveni un factor de integrare a tuturor în colectivitate, în interesul binelui comun.

³³ M. Duverger, *op. cit.*, p. 27—28.

În ceea ce privește noțiunea de autoritate, noțiune folosită de numeroși politologi ca sinonim al termenului de putere, trebuie să avem în vedere următoarele. Noi facem deosebire între autoritatea morală și autoritatea politică; în anumite cazuri ele pot coincide, dar nu întotdeauna. Clasicii marxism—leninismului au arătat de mai multe ori, că izvorul autorității rezidă în necesitățile elementare ale organizării vieții economice-sociale; pretutindeni, unde există forme organizate ale vieții umane, există și autoritatea. Autoritatea capătă un conținut *politic* numai în cazul dominației de clasă, în cazul puterii de stat, unei anumite clase. Sint bine cunoscute cuvintele lui Engels că cel mai neînsemnat slujbaș polițienesc burghez are mai multă „autoritate”, decât toate organele societății gentilice luate la un loc, în schimb cel mai mare comandant din orice stat capitalist poate invidia pe cel mai neînsemnat șef de gintă pentru respectul nesilit și necontestat de care acesta din urmă se bucură. Autoritatea politică — din punct de vedere istoric — a apărut ca rezultat al constringerii folosite de către clasa exploatatoare, și atita timp cît puterea este exercitată de clase exploatatoare, ea se completează cu o valoare morală pozitivă numai în cazuri excepționale. În aceste orinduri sociale, coincidența autorității politice și a celei morale se realizează cu precădere în cazul organelor conducătoare ale forțelor sociale progresiste, respectiv în cazul personalităților acestora. Un exemplu semnificativ al acestei coincidențe este autoritatea politică și morală a partidelor marxist—leniniste în ochii maselor muncitoare. Coincidența autorității politice obținute prin putere cu autoritatea morală este caracteristică țărilor și orindurilor ce se situează pe linia progresului social contemporan.

La majoritatea autorilor burghezi de știință politică, autoritatea este tratată într-un mod diferit de cel schițat în rindurile precedente. În concepția lor autoritatea capului familiei patriarhale are același caracter aceeași esență ca și „autoritatea” dictaturii fasciste, ca autoritatea monarhului absolut sau chiar ca „autoritatea” fruntașului haitei față de haită. (Este într-adevăr ciudat ca un autor de talia lui Duverger bunăoară, care sub multe aspecte se detașază față de majoritatea „politologilor” burghezi, recunoaște, împreună cu mulți alți autori, prezența politicului în regnul animal, bazîndu-se pe existența acestei pretinse „autorități” în diferite haite și cîrduri de animale.)³⁴

Puterea și autoritatea concepută în modul pe care am încercat să-l prezentăm sint studiate în știința politică burgheză contemporană pe diverse planuri: pe planul teoriilor și doctrinelor politice (istoria doctrinelor politice, a ideilor politice, teorii cu privire la formarea, esența formele statului și dreptului, concepții asupra categoriilor politice ca: puterea, democrația etc., asupra raporturilor dintre politică și celelalte domenii ale vieții sociale ca morala, știința etc.); pe planul instituțiilor politice (forme centrale și locale de guvernămînt, administrația de stat, instituții nestatale ca: partide politice, organizații de masă

³⁴ M. Duverger, *op. cit.*, p. 172—176.

etc.); pe planul relațiilor internaționale; sub aspectul psihologiei sociale (simpatii, antipatii, indiferență, stări de spirit etc. cu caracter politic) ș.a.m.d.

Dacă în domeniul sistemului categorial folosit, al problematicii, al fundamentelor teoretice nota caracteristică a științei politice burgheze contemporane este lipsa de unitate, diversitatea excesivă a pozițiilor, în problemele metodei reîntilnim același fenomen. În momentul de față, sub influența vizibilă a neopozitivismului, în știința politică burgheză contemporană predomină empirismul.

La mulți „politologi” empirismul este o consecință firească a pozițiilor lor teoretice (deși respectivii protestează de obicei împotriva „acuzăției” de a avea o poziție teoretică) de negare a existenței legilor sociale, de absolutizare a caracterului concret al fenomenelor politice.

G. C. Field expune această poziție, caracteristică de altfel gândirii sociologice și istorice burgheze în felul următor. În opoziție cu astronomia — care cunoaște poziția, direcția mișcării, viteza etc. a planetelor, fiind astfel capabilă a calcula dinainte orbita lor —, fenomenele sociale, și îndeosebi cele politice nu dispun de nimic asemănător. Numărul, varietatea fenomenelor politice este atât de mare, încât devine imposibil de a le cuprinde din punct de vedere fizic pe toate, iar pe de altă parte ele nu pot fi comparate între ele. Rezultă — trage concluzia Field — că, în acest domeniu, legile științifice nu au bază de existență. Permițându-și anumite proqnoze, specialistul în „știința politică” le face nu pe baza vreunei legi generale, ci pe baza experienței empirice, obținute dintr-un mare număr de cazuri individuale. După Field maximumul ce poate face savantul, este de a avertiza că pe baza experiențelor de pînă acum, cutare sau cutare cale nu e recomandabilă³⁵.

Argumentarea lui Field reprezintă raționamentul tradițional al pozitivismului sociologic și istoric. Pornind de la o teorie de natură idealist-istorică care în domeniul fenomenelor sociale nu reușește să facă distincție între factorul hotărîtor și factorii derivați, respectiv consideră drept hotărîtor un factor cu caracter ideologic — se ajunge inevitabil la concluzia că în domeniul fenomenelor sociale nu acționează legi obiective. În științele sociale neopozitivismul acordă concepțiilor generale asupra societății atributele de speculație, metafizică etc. Harry W. Jaffa enunță formula categorică conform căreia politica este o știință practică, și tocmai de aceea, a vorbi despre teorie politică este o absurditate. Cu cit este mai înalt gradul de generalizare la care tindem în cunoașterea politică, scrie el, cu atât mai mult ne vom îndepărta de realitatea politică. Politica, în sensul ei fundamental, se îndreaptă, mai mult ca oricare altă ramură de știință spre empiric³⁶. Un alt „political scientist” american scrie, că știința politică modernă

³⁵ G. C. Field, *op. cit.*, p. 263—264.

³⁶ Vezi „The Journal of Politics”, Florida, nr. 2 1960, p. 259—261.

se deosebește de vechea filozofie politică prin faptul că, pe de o parte este lipsită de postulate filozofice și metafizice, iar pe de altă parte trage concluziile sale fără mijlocitori logici și metafizici³⁷. Împotriva exceselor de empirism în știința politică s-au ridicat chiar și unii reprezentanți de formație burgheză ai acestei ramuri de știință.

Thomas I. Cook bunăoară descoperă principala lipsă a „științei politice” din Statele Unite ale Americii în faptul că ea este în mare măsură tehnicistă și descriptivă, neîndreptându-se spre elaborarea unor mari idei cuprinzătoare, a unor sisteme coerente³⁸. Benjamin E. Lippincott subliniază și el că știința politică ar trebui să renunțe la empirism. „Trebuie să biruim antipatia noastră față de generalizări — scrie el — fiindcă fără acestea nu există știință”³⁹. „Noi acordăm importanță în primul rând descrierii fenomenelor — spune în același sens J. K. Pollock — chiar și dacă îmbrăcăm într-un vesmint teoretic această descriere și folosim o clasificare respectiv o terminologie neobișnuită ca să-i ascundem caracterul descriptiv”⁴⁰. (Pollock face o observație foarte nimerită, asemuind știința politică burgheză, astfel caracterizată, cu arta abstractă contemporană.)

Recunoașterea în sine este justă. Cunoștințele obținute pe cale empirică pot câștiga o adevărată valoare științifică numai dacă vor avea la bază o fundamentare teoretică științifică. Mergînd însă dincolo de înregistrarea repetării simple a nevoilor semnalate și cercetînd mai îndeaproape, unde caută autorii respectivi colacul de salvare teoretic menit să scape știința politică burgheză înecată în oceanul pozitivismului, vom constata că soluțiile oferite poartă puternice amprente ale subiectivismului. Raymond Aron, de exemplu, făcînd comparație între sociologia marxistă (mai precis, între sociologia marxistă cum o înțelege el) și sociologia lui Pareto, ajunge la concluzia că știința politică nu trebuie să aleagă (!) între teoria de clasă și teoria elitei, ci trebuie să unească, să dizolve în sine diferitele teorii⁴¹. Conform lui Thomas I. Cook fundamentarea teoretică dorită ar putea s-o ofere contopirea sociologiei (nu precizează care anume dintre numeroasele variante ale sociologiei burgheze), a psihologiei generale (din firul de gîndire a autorului reiese că se referă la behaviorism), a biologiei sociale (?), a demografiei și a științei planificării⁴².

La numeroși autori apare din ce în ce mai frecvent părerea conform căreia sociologia ar avea menirea de a furniza un fundament teoretic științei politice.

La al V-lea congres mondial de sociologie, ținut în septembrie 1962, referentul principal al temei „sociologi, politicieni și publicul”, profesorul francez A. Sauvy a destinat sociologilor rolul de a fi un

³⁷ *Encyclopaedia of Social Sciences*, Volume eleven, Mac Millan, 1957, p. 211.

³⁸ Thomas I. Cook, *op. cit.*, p. 86.

³⁹ B. E. Lippincott, *op. cit.*, p. 229.

⁴⁰ Citează F. Konstantinov, *op. cit.*

⁴¹ Raymond Aron, *op. cit.*, p. 63—66.

⁴² Thomas, I. Cook, *op. cit.*, p. 80—81.

fel de consilieri secreți pe lângă politicieni, asemănător rolului îndeplinit de Seneca lângă Nero, sau de Necker lângă Ludovic al XVI-lea. Sauvy a accentuat că politicianul fără sociolog este orb. Dar din argumentația lui reiese că el interpretează rolul sociologului și al sociologiei în politică într-un mod îngust, empirist, mărginindu-l la sarcina de a furniza sfaturi politicianului practic. Sauvy are însă impresia că chiar și pe acest teren îngust există mari obstacole, care — după el — provin din faptul că sociologia n-a devenit nici până azi o știință general recunoscută și acceptată. De aici tonul pesimist din referatul lui Sauvy, privind perspectivele legăturii dintre sociologie și politică⁴³. (Sauvy pune problema raportului dintre „sociologie” și „politică” într-un mod abstract, fără să vorbească despre o sociologie și o politică situată pe o anumită poziție de clasă, caracterizată printr-o anumită orientare. În ceea ce privește marxismul, sociologia marxistă constituie într-adevăr o bază teoretică a politicii partidelor marxist-leniniste.) Într-un mod interesant, conținând numeroase elemente pertinente, este caracterizată problema metodei în știința politică de către M. Duverger. El distinge două variante fundamentale ale metodelor folosite în sociologia politică. Una, denumită tradițională și caracterizată ca subiectivă, se bazează pe meditație și se alimentează cu precădere din informație livrescă. Această metodă a dat roade numai la unii gânditori geniali cum au fost bunăoară Aristotel sau Rousseau. Oameni de talia lor nu se nasc însă prea des, spune Duverger, iar o știință care s-ar baza în exclusivitate pe contribuția unor genii ar fi sortită pieirii. Soluția, Duverger o găsește în aplicarea metodelor sociologice în știința politică a cercetărilor moderne, organizate și coordonate. Duverger se dovedește a fi și în această problemă mai perspicace decât mulți dintre confrății lui politologi, afirmând că și această soluție este de fapt doar o *posibilitate* care la rindul ei poate să ducă la mistificări. Rezultatele investigațiilor în domeniul științei politice efectuate cu metode concrete (anchete, sondaje, analize matematice etc.) sînt adesea neproporționale eforturilor depuse. De cele mai multe ori aceste rezultate se limitează la a transpune în limbajul cifrelor și semnelor fapte deja cunoscute, contribuind astfel la formarea unei iluzii despre o pretinsă precizie. Mai mult, Duverger își dă seama că prin folosirea unor asemenea metode se poate ajunge și la o imagine falsă despre realitățile sociale. Cu ajutorul lor, spune, se pot minimaliza conflictele sociale, se poate estompa ardoarea revendicativă a salariaților față de patroni etc. Purtînd în sine posibilitatea unor astfel de mușamalizări, aceste metode concrete contribuie, după Duverger, la mistificarea științei politice. În Statele Unite, adaugă el, asemenea cercetări concrete fac adesea impresia sincerității și curajului (se referă la cercetările lui Gunnar Myrdal cu privire la segregare) fără ca în realitate să contribuie la soluționarea problemelor. În concluzie Duver-

⁴³ Vezi, F. V. Konstantinov, *Sociologia și politica*, „Probleme de filozofie”, 11/1962.

ger constată că abuzul de metodele concrete a dus majoritatea politologilor la neglijarea problemelor fundamentale social-politice, la concentrarea atenției asupra unor fenomene secundare, de suprafață, tinzind mai mult spre precizie în detalii decît spre înțelegerea întregului⁴⁴.

Ne putem declara de acord cu majoritatea ideilor formulate de Duverger, față de unele însă manifestăm rezerve. Bunăoară, după părerea noastră caracterul mistificator al științei politice burgheze nu poate fi dedusă din folosirea metodelor concrete de investigație; aceste metode concrete pot fi folosite în cadrul diferitelor concepții sociale, pe fundamente teoretice diferite. Ele mistifică nu în și prin sine, ci doar în anumite coordonate teoretice. În schimb ele pot fi folosite cu succes și contribuie la cunoașterea fenomenelor politice dacă se bazează pe fundamentul teoretic al materialismului istoric, dacă se încadrează în metodologia generală a sociologiei marxiste.

După ce am încercat să caracterizăm obiectul, domeniile, metodele științei politice burgheze ne rămîne să înfățișăm obiectivele pe care și le propune, menirea ei. Dacă am dori să sintetizăm părerile politologilor în această problemă, diversitatea și contrarietatea acestora ne-ar îngreuna peste măsură această încercare. Mulți susțin că știința politică fiind pozitivă, trebuie să evite normativismul, trebuie să se abțină de a stabili învățăminte morale sau de altă natură⁴⁵. După alții, una dintre sarcinile cele mai urgente ale științei politice constă în a se dezvolta în sens normativ⁴⁶. Există unii care afirmă că scopul cultivării și predării științei politice este educația cetățenească (înțelegînd prin aceasta, în general, o educare în spiritul liberalismului burghez). Alții, folosind o argumentație caracteristic obiectivistă, resping această idee, intrucît poziția partinică chipurile ar veni în contradicție cu „tradițiile academice occidentale”; aceștia stabilesc scopul predării științei politice în dezvoltarea inteligenței⁴⁷.

La unii autori menirea științei politice este formulată prin prisma încercării de contracarare, de anulare a influenței crescînde a ideologiei politice marxist-leniniste, de găsire a unor panacee miraculoase pentru rănile sistemelor politice burgheze. E. Lippincott, bunăoară, încheie astfel înșirarea numeroaselor sarcini ce stau în fața științei politice: „Și în sfîrșit, știința politică trebuie să ajungă la o analiză și soluționare a evoluției și libertății politice superioară marxismului⁴⁸.

⁴⁴ M. Duverger, *De la science politique considérée comme mystification*, „Revue de l'Enseignement Supérieur, La Science Politique”, 4 1965.

⁴⁵ Alături de numeroși politologi americani, numeroși specialiști în politică din India împărtășesc acest punct de vedere (S. V. Kogekar, A. A. Appadorai etc.). Vezi: Angadipuram Appadorai, *La Science politique en Inde*, SPC, p. 47.

⁴⁶ Thomas I. Cook, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁷ W. A. Robson, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁸ B. E. Lippincott, *op. cit.*, p. 232.

Dimpotrivă, alți politologi, vorbind de destinele științei politice își dau seama de faptul că în zilele noastre știința politică, vrînd-nevrînd, este nevoită să exprime interesele acelor care o finanțează și o susțin. Și Burdeau constată că știința politică nu poate progresa fără grupuri de cercetare organizate, fără institute de cercetare, fără publicații, etc.; toate acestea necesită mijloace materiale considerabile și este întru totul firesc că cei ce furnizează aceste mijloace materiale stabilesc totodată și direcția cercetărilor, pretinzînd „rezultate” necesare lor. „Ce ar putea fi mai ușor decît gîtuirea în liniște a cercetării independente”⁴⁹. Și Pollock consideră un coșmar politic situația, în care virfurile conducătoare dispun în mod absolut de mijloacele de formare a caracterului și a opiniei⁵⁰. Independența față de sacul cu bani este, fără îndoială, una dintre premisele cercetării, cit de cit, obiective, dar să adăugăm: nu unica premisă. În cercetarea fenomenelor sociale, și în deosebi, a celor politice obiectivitatea poate fi asigurată numai prin situarea pe pozițiile forțelor sociale progresiste, ale căror interese coincid cu legile obiective ale dezvoltării sociale. Lenin ne atrage atenția că și în politică te poți limita la particularități mărunte sau poți merge mai adînc, pînă la esențial⁵¹. El demonstrează că prima atitudine este proprie liberalismului burghez, pe cînd cea din urmă prin excelență marxismului.

Reprezentanții prin intenție cinstiți și obiectivi ai științei politice burgheze pot face și fac chiar nu odată constatări juste, pot să ajungă la concluzii valoroase, dar posibilitățile lor de investigație și de descoperire sînt limitate; neputînd prin formația lor depăși cadrul determinat al orînduirii și ideologiei burgheze, ei nu pot ataca în mod consecvent științific tocmai problemele esențiale și fundamentale pentru știința politică: bazele sociale, conținutul și caracterul puterii politice, forțele motrice, legitățile practicii politice, adevăratele semnificații ale concepțiilor politice etc.

Este cit se poate de semnificativ faptul că la autorii la care se poate observa un efort pentru depășirea limitărilor arătate, acesta îmbracă forma unei străduințe de înțelegere a marxismului și într-un sens chiar de apropiere față de marxism. Avem în vedere nu acceptarea unor sau altor teze ale marxismului (în zilele noastre puține sînt acele sisteme de gîndire sociologică sau politică, chiar și cele anti-marxiste, care să nu fi înglobat în corpul lor *unele* teze marxiste) ci, folosind expresia amintită a lui Mannheim, acceptarea marxismului ca un stil de gîndire nu numai posibil dar și fructuos din punct de vedere operațional. Spre exemplificare ne vom referi din nou la M. Duverger.

Vorbind de menirea științei politice, Duverger constată că această știință se caracterizează în momentul de față prin două posibilități,

⁴⁹ G. Burdeau, *op. cit.*, p. 157.

⁵⁰ Citează F. Konstantinov, în *Teorii politice și practici politice*, „Kommunist”, nr. 16 din 1958.

⁵¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 23, Editura politică, București, 1964, p. 253—255.

tendințe: de demistificare și de mistificare. Prima decurge din menirea, chemarea ei, a doua din aplicarea necritică a unor metode de investigație. Puterea poartă în mod necesar în sine tendința de mistificare, constată Duverger, fie că se consideră a fi de proveniență divină, fie că apelează la binele comun. Știința politică dezvăluie mistificarea; „regăsește omul sub coroana regelui, sub purpura cardinalului, sub hermelina judecătorului, sub stelețele generalului... Ea ne arată că regele e în pielea goală. Ea analizează sensul nudității lui și precizează diformitățile anatomiei lui”⁵². Meritul lui Duverger constă însă în faptul că el înțelege toate acestea doar ca posibilități, ca deziderate și mai puțin ca realități. În realitate el observează în știința politică contemporană dominația mistificării (este semnificativ titlul articolului său: „Știința politică considerată ca mistificație”). Adincind analiza acestor teze Duverger ajunge la concluzia că singura cale de eșire pentru știința politică este apropierea iar apoi contopirea dintre ideologia burgheză și ideologia marxistă. (Este vorba, după cum se vede, de același eclecticism pe care l-am mai constatat în legătură cu Duverger.)

Desigur, soluția propusă de Duverger este o pseudosoluție, este irealizabilă. Dar să nu uităm, că pentru a-ți da seama de imposibilitatea soluției propuse de Duverger trebuie să fii marxist, iar a reproșa unui autor burghez că nu este marxist ar fi o procedură deplasată. Ceea ce am dorit să reținem pe tot parcursul acestui capitol al lucrării noastre, referindu-ne frecvent la Duverger, este faptul că numai o sinceră străduință spre probitate științifică care, în mod necesar, se completează cu un efort de a înțelege marxismul poate permite unor autori de știință politică burgheză să creeze lucrări valoroase în ciuda tarelor și limitelor iminente ale ideologiei burgheze.

Înceind aceste rânduri despre știința politică intenționăm să ne punem o ultimă problemă: sintem îndreptățiți oare, pe baza celor arătate mai sus, a considera știința politică ca o știință prin excelență burgheză, ca o pseudoshiință? În literatura marxistă contemporană există poziții care răspund afirmativ la această întrebare⁵³. Din partea noastră am considera un astfel de răspuns pripit și insuficient de fundamentat. Sintem de părere că în domeniul științelor contemporane, inclusiv al științelor sociale nu există „pseudoshiințe”; există științe reale ale căror probleme pot fi formulate just sau nejust probleme la care se pot da răspunsuri științific fundamentate sau inexacte, chiar denaturate. Cei care se pronunță împotriva recunoașterii științei poli-

⁵² M. Duverger, *op. cit.*

⁵³ O atare poziție a fost un timp împărtășită și de autorul rindurilor de față. (Vezi o primă încercare de analiză a științei politice burgheze întreprinsă în paginile revistei *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Ser. *Philosophia et Oeconomica*, 1962.)

tice (sau a sociologiei politice) ca știință, susțin de obicei că marxismul cunoaște o singură știință politică — socialismul științific. Dacă ne gândim însă la faptul că pînă nu de mult pe baza unor argumente similare a fost contestat dreptul de constituire într-o disciplină relativ autonomă a axiologiei, a filozofiei culturii, a antropologiei filozofice și chiar a sociologiei, ar trebui să manifestăm cel puțin o doză de precauție față de respingeri categorice. Desigur, nici răspunsul negativ nici cel pozitiv la întrebare nu poate fi dat a priori. Considerentul invocat de noi în vederea evitării răspunsului negativ rămîne doar o analogie; științele nu se nasc în urma unor acte de decizii, ele se formează în măsura acumulării cunoștințelor referitoare la un domeniu bine delimitat, răspunzînd la anumite necesități obiective ridicate în ultima instanță de practica socială.

Dezvoltarea interioară a științelor marxist-leniniste arată că alături de economie politică au apărut științe economice de ramuri, alături de materialismul istoric — sociologia generală a marxismului — au apărut sociologii de ramură bazîndu-se pe fundamentul teoretic și ghidîndu-se după metodologia generală oferite de economie politică respectiv materialismul istoric. Apariția și dezvoltarea acestor discipline de ramură a fost determinată de necesitatea cunoașterii concrete a fenomenelor noi, inedite și complexe economice și sociale care au apărut în procesul de construire a socialismului și comunismului în general în dezvoltarea contemporană a vieții economice, sociale etc. Construcția economică și prefacerile sociale în țările care au pășit pe calea socialismului reclamă analize științifice temeinice în vederea prelucrării experiențelor acumulate și a găsirii unor soluții adecvate. Oare noul stat al oamenilor muncii, aparatul său și funcționarea acestuia, democrația socialistă, atragerea maselor de oameni ai muncii la conducerea treburilor de stat, viața politică clocotitoare în țările socialiste, formarea și dezvoltarea conștiinței politice socialiste — într-un cuvînt fenomenele politice din socialism nu reclamă și ele o investigație permanentă și concretă, nu oferă și ele teren pentru o știință de specialitate, de ramură, alături și în strînsă legătură cu socialismul științific? Realitatea arată că socialismul științific, diferitele discipline juridice (în primul rînd teoria statului și dreptului) nu pot să suplinească o știință a cărei menire este investigația cu metodele oferite de sociologi a fenomenelor politice. Există o știință politică burgheză, dar știința politică ca atare nu este prin excelență burgheză, ea trebuie să se dezvolte ca o știință cu o relativă independență și în cadrul marxism-leninismului. Științele sociale marxiste nu au decît de cîștigat prin dezvoltarea științei politice marxiste (sau a sociologiei politice marxiste) situată la granițele sociologiei, a economiei politice, a socialismului științific, a științei istorice, a teoriei statului și dreptu-

lui, a sociopsihologiei. Multe semne atestă că această știință se și află în curs de formare⁵⁴.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ НАУКА

(Резюме)

В работе проводится анализ вопросов современной буржуазной политической науки (политической социологии). Показано, что труды различных представителей этой науки выполняют разные функции как: апология современного капитализма, предоставление полезных практических советов правящим политическим кругам, полученных на основе эмпирических исследований, а также критика общественно-политической действительности развитых капиталистических стран.

Автор выявляет гетерогенность в теоретическом обосновании и в методической направленности современной буржуазной политической науки, одновременно подчёркивая наличие постоянного интереса, хорошо очерченной и специфической проблематики, что оправдывает образование политической науки как особой дисциплины в рамках общественных наук.

Автор приводит доводы в пользу необходимости насаждения и развития марксистской политической науки наряду и на фундаменте политической теории марксизма — научного социализма.

POLITICAL SCIENCE

(Summary)

The author analyses the problems of the bourgeois contemporary political science (political sociology). The author shows that the studies of some representatives of this science have various functions: of apology of the contemporary capitalism, of offering some practical advices, obtained on the basis of some empirical investigations, useful to the ruling political circles, as well as of criticism towards the socio-political realities from the developed capitalist countries.

The author points out the heterogeneousness which exists in the theoretical foundation and the systematic trend of the contemporary political science, showing at the same time the existence of some constant concerns, of problems delimited and specific which justifies the foundation of the political science as a distinct branch of science within the framework of the social sciences.

The author shares the opinion of the necessity to cultivate and to develop the Marxist political science beside and on the ground of the general political theory of Marxism — the scientific socialism.

⁵⁴ La începutul anului 1965 a apărut în „Pravda” un articol semnat de F. M. Burlațki intitulat *Politica și știința*. Tezele articolului au fost dezbătute în cadrul asociației științelor politice sovietice. După părerea lui Burlațki, știința politică marxistă trebuie să răspundă unor sarcini multiple. În primul rând ea are menirea să studieze sistemele politice din țările socialiste. În al doilea rând știința politică ar trebui să se ocupe de studii concret al puterii politice din țările capitaliste și din cele în curs de dezvoltare. În al treilea rând ea are de studiat relațiile interstatale, internaționale, și în sfârșit curente politice contemporane, teoriile și ideologiile politice.

Fată de cele propuse de Burlațki pentru studiu, față de modul în care el concepe sfera de cuprindere, obiectul științei politice, se pot aduce desigur obiecții, contraargumente etc. Ideea lui fundamentală însă, aceea a necesității constituirii științei politice, comună cu părerea multor altor autori ni se pare pe deplin întemeiată.

SOCIOLOGI AMERICANI DESPRE SOCIETATEA AMERICANĂ

de

ANDREI ROTH

1. În Statele Unite ale Americii se află astăzi, indiscutabil, unul din centrele mișcării sociologice mondiale. Sociologia a cîștigat acolo pe deplin „dreptul de cetățenie”; profesiunea de sociolog a devenit obișnuită și respectabilă; investigațiile sociologice, anchetele, interviurile de tot felul au ajuns un fenomen obișnuit în viața cotidiană, majoritatea cetățenilor apărînd periodic ca subiecți ai unor cercetări diferite; reflecția sociologică s-a transformat în componentă de seamă a vieții spirituale. Mișcarea sociologică s-a dezvoltat în ultimele decenii în lărgime și adîncime, extinzîndu-se asupra tuturor sau aproape tuturor aspectelor realității sociale și specializîndu-se foarte intens în domenii restrinse și strict delimitate. Ea prezintă de asemenea un mare grad de instituționalizare în tripla direcție a învățămîntului, funcțiilor bugetare la întreprinderi și instituții și a asociațiilor profesionale: învățămîntul sociologic este prezent, cu o apreciabilă pondere, în întregul învățămînt superior; întreprinderile industriale, firmele comerciale, instituțiile particulare și de stat își au sociologii, încadrați pentru îndeplinirea unor atribuțiuni bine determinate; asociațiile profesionale ale sociologilor își fac auzit glasul în multe chestiuni ale vieții publice, dincolo de problematica reglementării unei activități ce se extinde mereu. Literatura sociologică — reviste și cărți — e abundentă, fără să mai vorbim de mulțimea materialelor ce nu văd lumina tiparului, întocmite fiind în scopurile utilitare ale interesului particular.

Extinderea și intensificarea activității sociologice constituie un răspuns la variate necesități sociale. În conformitate cu varietatea și caracterul lăuntric contradictoriu ale acestor necesități, cercetarea și reflecția sociologică îndeplinește în societatea americană de astăzi mai multe funcții, dintre care unele complimentare, iar altele contradictorii; principalele sînt, credem, funcția *apologetică*, cea *pragmatică* și cea *critică*. Dintre acestea, prima și ultima se exclud reciproc; aceste funcții sînt îndeplinite de gînditori diferiți ca poziție socială și orientare ideologică.

Apologia capitalismului contemporan în forma sa cea mai dezvoltată constituie funcția majoră a literaturii sociologice inspirate din unghiul de vedere și de către interesele marelui capital; optimismul de comandă în descrierea prezentului și în prognoza viitorului societății americane, escamotarea contradicțiilor și vicisitudinilor sale fac din literatură astfel orientată un instrument al diversivității de clasă, un instrument de fabricare sau alimentare a unor iluzii, a unei false conștiințe de sine a societății.

Funcția pe care o numim pragmatică — și a cărei importanță nu trebuie subapreciată — se realizează printr-o puzderie de cercetări cu caracter mai ales aplicativ, în care scopul urmărit este de ordin utilitar și nu — sau cel puțin nu în primul rînd — unul teoretic-științific. Finanțată de către mari întreprinderi și instituții particulare sau de stat, organizată chiar, deseori, de către unități specializate ale acestora, cercetarea astfel orientată obține — cu toată limitarea sa și cu toată subrezența fundamentării sale teoretice — rezultate reale, convertibile în profituri sau alte avantaje, prin contribuția ce o aduc la organizarea reclamei comerciale, la conducerea întreprinderilor și instituțiilor, la organizarea mai eficientă, în unități și subunități, a relațiilor dintre membrii personalului, etc. Rezultatele cercetărilor ce au funcție pragmatică pot fi și ele folosite — cu anumite rezerve, în anumite condiții și independent de destinația lor originală — în scopurile unei teorii mai generale, avînd, la rîndu-i funcție apologetică sau critică după împrejurări.

Alături de producțiile avînd funcție apologetică sau pragmatică, există însă în literatura sociologică americană — atît de abundentă și atît de variată din toate unghiurile de vedere — o parte de loc neglijabilă, după părerea noastră, dacă nu sub aspect cantitativ, cel puțin sub aspectul semnificației sale în configurația ideologică a Americii de azi. Este vorba de lucrările sociologice cu ascuțit critic la adresa realităților sociale americane, aducînd în bătaia reflectoarelor investigației și cugetării sociologice aspecte mai mult sau mai puțin ample, mai mult sau mai puțin esențiale ale acestei realități, dezvăluindu-i, mai mult sau mai puțin adînc, contradicțiile, desenîndu-i, mai mult sau mai puțin consecvent, tarele.

Nu ne gîndim aici numai la prezența tot mai simțită a unor gînditori și cercetători marxști în domeniul științelor sociale și al vieții ideologice americane, ci la activitatea unor sociologi nemarxști care nu depășesc în *esență* limitele poziției de clasă și opticii burgheze, dar care, manifestînd o sinceră străduință de obiectivitate științifică și animați de simțul realului, prezintă în spirit critic realitatea pe care o investighează, astfel încît opera lor dobîndește un caracter și o valoare antiapologetică, demistificatoare.

Prezența acestui fenomen în mișcarea sociologică americană este explicabilă, mi se pare, prin cel puțin două considerente.

Trebuie, anume, recunoscută întii influența crescîndă a marxismului asupra unor cercuri tot mai larqi de intelectuali, forța de atracție

tot mai mare a concepției științifice despre societate asupra cercetătorilor vieții sociale, puterea de convingere — tot mai adinc resimțită de gânditori și savanți — a unei concepții adinc aderente la realitate, verificată prin linia generală a dezvoltării sociale în decurs de mai bine de douăsprezece decenii. Că marxismul se află în focarul tuturor controverselor ideologice ale contemporaneității, este un fapt de acum binecunoscut și aproape unanim recunoscut. Întreaga gândire nemarxistă — în puține domenii într-un mod atit de evident ca în sociologie — se raportează, în vreun fel oarecare, la marxism; se delimitează de acesta din urmă, polemizind cu el, sau adoptă — deschis sau tacit — unele sau altele din tezele sale, din punctele sale de vedere metodologice, încercind o „reconsiderare” sau completare, „aducere la zi” a acestora. Oricum, influența marxismului asupra multor gânditori nemarxiști contribuie la formarea unui mod critic de a privi realitatea socială contemporană în țările capitaliste, chiar dacă această critică nu este deplină, consecventă. Nu este lipsit de semnificație faptul că această influență este uneori chiar exagerată de către unii ideologi burghezi; spre pildă, sociologul american C. Wright Mills — unul din autorii de care ne vom ocupa mai îndeaproape în cele ce urmează — este deseori taxat drept „marxist” de către criticii săi de la dreapta, deși apropierea sa reală de unele elemente ale gândirii marxiste nu merge pină la adoptarea punctului de vedere unitar al materialismului istoric, cu atit mai puțin pină la acceptarea concluziilor social-politice ale acestuia.

Influențele ideologice nu pot niciodată genera prin ele însele o mișcare de idei considerabilă. Puterea lor se realizează în măsura în care există baza obiectivă, în realitatea socială dată, a acțiunii lor. Orientarea critică în cadrul sociologiei americane are și ea o bază socială determinată în cadrul complexelor raporturi de clasă ale societății americane de astăzi. Ne gândim la faptul, consemnat în documentele mișcării muncitorești internaționale, că în marile țări capitaliste, alături și pe baza contradicției fundamentale dintre muncă și capital, se accentuează tot mai mult contradicțiile dintre virfurile monopoliste pe de o parte și mase tot mai largi populare pe de altă parte. Tot mai multe categorii sociale, inclusiv unele păături burgheze, resimt chinul presiunea monopolurilor; procesul de restringere sau tot mai evidentă formalizare a libertăților democratice provoacă tot mai multe proteste din partea unor variate categorii sociale. E firesc ca o parte a intelectualității să se facă ecoul acestora. „În lupta pentru apărarea drepturilor economice și libertăților democratice, a independenței și suveranității naționale, pășesc alături de clasa muncitoare în frunte cu comunistii mase largi ale țărănimii, noi păături și categorii ale populației... Cîștigă tot mai mult teren ideea închegării unui larg front împotriva dominației monopolurilor, pentru interesele vitale ale maselor popu-

lare" — a constatat Declarația din aprilie 1964 a partidului nostru¹. Mișcarea antimonopolistă, nesocialistă în ansamblul său, dar democratică și progresistă, constituie baza socială a orientării critice din cadrul sociologiei.

Bineînțeles, această orientare este neunitară, precum neunitară este și baza sa socială. După cum pe planul luărilor de poziție politice în multitudinea chestiunilor privitoare la activitatea internă și externă a statului american întâlnim atitudini din cele mai variate, de la modeste rezerve pînă la vehemente critici, de la desolidarizări parțiale pînă la opoziție mai mult sau mai puțin consecventă, vom găsi și în literatura sociologică americană o varietate de opinii, reprezentînd spre pildă, o atitudine critică de inspirație liberal-democratică (D. Riesman) sau radical-democratică (C. Wright Mills, I. L. Horowitz), în ambele cazuri nesocialistă. Mișcarea socialistă a clasei muncitoare — luminată de socialismul științific marxist — este forța cea mai consecventă, și în mod firesc conducătoare a mișcărilor democratice, antimonopoliste din țările capitalismului contemporan. Dezvoltarea reală a mișcării muncitorești, dezvoltarea partidului comunist ca partid de masă, constituie baza socială a radicalizării intelectualității progresiste. Limitele și inconsecvențele orientărilor critice la adresa societății americane de astăzi, caracteristice atitudinilor pe care le vom identifica la unii sociologi americani, se explică și prin limitele reale ale mișcării muncitorești din această țară.

Desigur, criteriul funcției sociale nu este decît unul și nu unicul posibil, pentru clasificarea diferitelor orientări din cadrul sociologiei americane. Din unghiul de vedere al modalității de abordare a problematicii investigate, se face în mod curent o distincție între orientarea abstract-speculativă și cea empirist-factologică din cadrul sociologiei americane. Ceea ce ni se pare important de subliniat este faptul că orientarea pe care o vizăm în principal în însemnările de față — cea critică față de realitatea americană contemporană se delimitează atît în raport cu prima, cît și cu cea de-a doua dintre cele două unilateraliți menționate.

Reflecția sociologică ce se raportează critic la realitatea socială cercetată nu este generatoare — deocamdată cel puțin — de noi sisteme de sociologie generală, și respinge speculația nefondată pe fapte ca mod de tratare a problemelor sociale. C. Wright Mills, reprezentantul fără îndoială cel mai important al orientării de care ne ocupăm, are reflecții ironice cu privire la teoreticienii avînd preocupări și pretenții de ordin speculativ-sistematic — dintre care poate cel mai de seamă este T. Parsons — a căror gîndire, prin natura lucrurilor, este mai puțin aderentă la realitate; Parsons, spune Mills, este autorul unei „Grand Theory” — al unei Mari Teorii — pe cît de pretențioasă, pe

¹ Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964, Editura Politică, București, 1964, p. 47.

atit de ineficientă. Orientarea care ne preocupă respinge însă și empirismul debordant, atit de caracteristic cantitativ celei mai mari părți a producției sociologice americane contemporane și atit de legat de ceea ce am numit funcția pragmatică a acestuia. Același Mills numește „empirism abstract” orientarea reprezentată proeminent de Paul Lazarsfeld, criticindu-l pentru stringerea unor date ne semnificative din unghiul de vedere al ponderii lor sociale și considerind că o asemenea activitate sociologică nu face decit să abată atenția de la problema pe care o consideră centrală, aceea a puterii; îndeplinește deci, am spune noi, în mod indirect o funcție apologetică. „... faptele în modul cel mai exact și mai sever controlate se referă azi doar la un domeniu restrins al vieții sociale, de pildă la traficul magazinelor, la obiceiurile cumpărătoarelor dintr-o suburbie, la efectele posibile ale reclamelor plasate în diferite mijloace ale comunicațiilor de masă (...) exactitatea astfel dobîndită, aceste metode ale cercetării faptelor, chiar un anumit fetișism al faptelor încep să devină o cerință a oricărei cercetări în știința despre societate” — scrie Mills². El mai subliniază că asemenea cercetări sint foarte costisitoare și cer mare cheltuială de energie; rezultatele — importante adesea, precum am amintit, din unghiul de vedere al intereselor unor organizații industriale și comerciale care le finanțează — sint însă minore din unghiul de vedere al imaginii științifice de ansamblu asupra societății.

Caracteristică pentru orientarea critică pe care o studiem este folosirea unei bogate documentări faptice nemijlocite împreună cu o conținută și explicit manifestată străduință de a înțelege și explica faptele, de a le încadra într-o privire generală asupra problemei abordate, capabilă de a dezvălui legăturile cauzale și necesare dintre faptele cercetate. Astfel, una dintre cele mai interesante și mai larg comentate contribuții ale lui C. Wright Mills este formularea cerinței ca știința despre societate să dezvolte „ima ginația sociologică” a cetățenilor. În cartea purtind același titlu, el dezvoltă ideea că misiunea sociologului este de a face pe oameni să înțeleagă legătura dintre propria lor biografie și mișcarea istorică a societății, pentru a-i scoate din toropeala în care îi confundă frământările personale ce-i copleșesc, pentru a învinge indiferența lor față de marile probleme istorice, pentru a-i face deci activi politicește³. „Imaginația sociologică” ar fi deci capacitatea de a avea în vedere și de a înțelege faptele vieții în conexiunea de ansamblu a societății și a mișcării acesteia, capacitatea de apropiere față de fenomenele vieții din unghiul de vedere propriu sociologiei, cel al conexiunii generale a fenomenelor sociale. Orice investigație sociologică ar trebui, după părerea lui Mills, să răspundă la următoarele trei întrebări fundamentale: „1. Ce înseamnă fenomenul cercetat din perspectiva societății întregii (...)? 2. Ce înseamnă acest fenomen pentru princi-

² C. Wright Mills, *Images of Man*, 1960, p. 6—7.

³ C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1959.

palele tipuri de oameni din societatea dată? 3. Cum se leagă el de dezvoltarea generală a epocii noastre și în ce direcție se îndreaptă această dezvoltare?⁴. Punctul său de vedere antiempirist implică, precum se vede din acestea, totodată o luare de poziție împotriva pasivității politice a sociologului. O spune de altfel el însuși, explicând că „imaaginația sociologică” trebuie să devină un remediu împotriva subordonării cetățenilor Americii față de manipulatorii politici, care le speculează și exploatează apatia și dezinformarea. Un alt autor la care ne vom referi mai mult, Michael Harrington — cercetătorul „celeilalte Americi”, a Americii sărăciei — enunță programatic legătura cercetării sociologice cu obligația morală a cercetătorului de a contribui la explicarea cauzelor fenomenului în vederea remedierii lui; pasiunea sociologului nu poate fi numai de ordin teoretic, trebuie să fie și de ordin etic, declară el⁵.

Privirea critică pretinde investigație nemijlocită și gândire generalizatoare în același timp; ea trebuie să fie concretă la toate nivelele cercetării și elaborării materialului. Nici Mills, nici Harrington, nici Riesman nu-și incarcă lucrările fundamentale cu datele de amănunt ale cercetărilor empirice pe care le-au desfășurat; dar își fundamentează concluziile pe o multitudine de fapte adunate și examinate critic cu mișală. Cel din urmă, de pildă, a publicat în volum separat materialul empiric pe care și-a bazat concluziile teoretice cuprinse în lucrarea sa de bază despre „masa singuratecă”⁶. Cu toții își propun — cel puțin în lucrările lor fundamentale — să-și cerceteze problemele la scara întregii societăți americane, depășind îngustimea unor perspective locale, parțiale și creîndu-și un cîmp de vedere cu adevărat sociologic asupra problemelor abordate.

Să mai menționăm, în incheierea acestor considerații generale, că orientarea critică din cadrul sociologiei americane contemporane se află, după toate semnele, în plină ascensiune. Spusesem că reprezentantul său cel mai important, cel mai înaintat — în limitele generale ale gândirii burgheze — și de cea mai largă anvergură ca teoretician a fost C. Wright Mills. După moartea prematură a acestuia — survenită în 1962 — influența sa nu a scăzut, după cum s-au așteptat neprietenii săi, dimpotrivă: pare a fi azi mai mare decît în timpul vieții sale. Lucrările sale au un „efect întirziat”; nu și-au pierdut virulența, deoarece realitatea socială descrisă și criticată de Mills nu s-a schimbat fundamental, ci a evoluat mai departe pe linia descrisă de sociolog. Tendința de radicalizare treptată a unei părți a intelectualității americane⁷, mai ales a

⁴ *Power, Politics and People, The collected Essays of C. Wright Mills*, New York, 1963, p. 572.

⁵ M. Harrington, *The Other America. Poverty in America*, New York, 1963, p. 33.

⁶ D. Riesman, R. Denney, N. Glazer, *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*. New Haven, Yale University Press, 1950.

⁷ A se vedea articolul lui John Proctor, *The New Left*, în „Political Affairs”, dec. 1965. Reprodus în „Lupta de clasă” nr. 3 din 1966.

unor tineri intelectuali, și-a găsit printre altele expresia în gruparea unui număr crescând de tineri sociologi în jurul moștenirii spirituale a lui Mills. Această grupare a publicat un volum omagial în cinstea sociologului dispărut, volum în mod semnificativ intitulat *Noua sociologie*⁸, în care „noua orientare” este în mod explicit opusă celor dominante în sociologia americană și infeudate față de „big business”, față de marele capital. „Sociologul noii orientări e înainte de toate un critic al societății”, scrie redactorul volumului, profesorul I. L. Horowitz de la Universitatea „Washington” din Saint Louis.

Sociologia de orientare critică pe care o examinăm în prezentele însemnări abordează — în moduri și din unghiuri de vedere neunitare, precum am menționat — problematica majoră a realității americane contemporane. Neintenționind aici un studiu cuprinzător și complet, ne vom restringe la semnalarea unor poziții pe care le considerăm semnificative, în legătură cu unele probleme centrale ale criticii sociale: problema structurii și funcționării puterii în cea mai mare țară capitalistă, poziția și atitudinea claselor și păturilor „de mijloc”, situația „celeia de a doua Americi” — adică a lumii sărăciei în America bogată.

2. În activitatea științifică și publicistică multilaterală a lui C. Wright Mills, critica sistemului puterii în Statele Unite ale Americii ocupă un loc central. Acestei teme îi este închinată, alături de alte scrieri, lucrarea sa fundamentală, *The Power Elite* (Elita dominantă, prima ediție 1956). Aceasta este tema pe care o consideră problema-cheie a sociologiei eficiente și științifice — cele două aspecte fiind inseparabile —, deoarece de problema puterii, înțeleasă de el ca puțința de a lua decizii în chestiuni de interes național, depinde însăși acțiunea socială eficientă. Critica sistemului care asază posibilitatea de a lua astfel de decizii în mâinile unei „elite dominante” este la Mills implicit critica sociologiei apologetice care slujește această elită fie ocolind problema puterii, fie prezentând-o într-o optică denaturată.

Critica lui Mills se îndreaptă în primul rind împotriva mitului creat și răspîndit de teoriile „capitalismului popular” și ale „societății deschise”, care susțin că cercurile conducătoare ale societății americane contemporane ar fi deschise elementelor provenite din straturile de mijloc sau chiar de jos ale societății, că șansele tuturor membrilor societății de a ajunge în posturi conducătoare ar fi egale sau aproape egale, că apartenența la „elita” deținătoare a pozițiilor din care se iau deciziile hotărîtoare ar depinde de calități și capacități personale și nu de alte considerente. Mills demonstrează că nu trăsături de caracter sau facultăți intelectuale determină apartenența la cercurile conducătoare; în măsura în care poate fi vorba de trăsături psihice comune ale membrilor

⁸ *The New Sociology. Essays in Social Science and Social Theory in Honour of C. Wright Mills*. Ed. by I. L. Horowitz, 1964.

acestor cercuri, asemenea trăsături decurg din similitudinea originii lor, a educației primite și a stilului lor de viață, deci din poziția lor socială și nu invers.

Respingînd unghiul de vedere psihologist, Mills abordează din perspectivă sociologică noțiunea „elitei dominante”, cercetînd acele instituții sociale care asigură reprezentanților lor poziții dominante în societate. Designează trei asemenea instituții: statul, armata și corporațiile (uniunile monopoliste, n.n.). Persoanele situate în virfurile acestor instituții formează, după Mills, elita dominantă, care deci se împarte în elită politică, militară și economică. Mills subliniază împletirea intereselor acestor trei secțiuni ale elitei, dar nu vede dependența comună a întregii pătri conducătoare de clasa dominantă, de oligarhia financiară, aci manifestîndu-se cea mai importantă limitare a concepției sale. El subliniază cu insistență faptul incontestabil al relativei independențe a organelor politice și militare în cadrul complicatului mecanism al capitalismului monopolist de stat, dar subestimează aspectul *relativ* al acestei independențe, manifestată în cadrul dependenței tuturor verigilor puterii de interesele marilor grupuri financiare.

Cercetînd amplu și multilateral structura și originea, stilul de viață și activitatea „elitei dominante”, Mills dezvăluie multe trăsături importante ale mecanismului lăuntric al sistemului puterii în Statele Unite. El luminează modul în care dezvoltarea acestui sistem exclude noi și noi pătri sociale de la participarea reală la elaborarea deciziilor de interes național, restringerea treptată a cercului celor „chemați să decidă” și creșterea treptată a independenței acestora de orice fel de control democratic. În viziunea sa, structura și mecanismul puterii constituie în Statele Unite un „sistem al iresponsabilității organizate”, deci un sistem prin natura sa antidemocratic. Tomai prin această viziune, concepția lui Mills îndeplinește o funcție critică prin excelență demitizantă, demistificatoare.

Examînd problemele puterii economice, Mills se ridică împotriva apologetilor „capitalismului popular”. El critică teoria participării crescînde a maselor muncitoare la proprietatea capitalistă pe calea „acțiunilor populare”, arătînd că difuzarea unui număr de acțiuni în rîndurile angajaților nu a determinat și nici nu poate determina vreo schimbare structurală în sistemul economic american. Numărul și greutatea specifică a posesorilor de „acțiuni populare” este insignifiant în ansamblul economiei și nu schimbă relațiile fundamentale dintre clase — aceasta este concluzia bazată pe un impresionant volum de fapte și date strînse de autor: un procent de cel mult 0,2 sau 0,3 din întreaga populație adultă a țării intră în posesia covîrșitoarei majorități a dividendelor rezultate din acțiuni, iar 98,6 procente din întreaga muncitorime industrială nu deține nici un fel de acțiuni⁹. În felul acesta, puterea

⁹ C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1960, cap. VI.

economică nu arată de loc o tendință de dispersare, ci dimpotrivă, una de centralizare progresivă.

În strinsă legătură cu aceasta, Mills își îndreaptă critica împotriva teoriei nelimitatei „mobilități verticale” de jos în sus pe scara ierarhiei sociale. Niciodată întreaga pătură a business-ului n-a cuprins în America mai mult de 8—9 procente din întreaga populație, scrie Mills, dovadă fiind apoi că în rîndurile potențailor banului, în generația sfîrșitului de veac precedent, cei de proveniență socială modestă formau 39 la sută, pe cînd în generația anului 1925 acest procent a scăzut la 12 iar în aceea a anului 1950 la 9¹⁰. Elita americană, deși nu se sprijină pe o aristocrație ereditară, nu se compune din persoane provenite în proporție egală din toate păturile sociale. Cea mai mare parte a ei provine din clasele superioare, din păturile conducătoare mai vechi și mai noi; cu cît vom examina poziții mai înalte, cu atît mai multe persoane vom întîlni care sînt fii ai claselor superioare și au multiple legături cu aceste clase — arată Mills¹¹. Nu există deci în realitate „șanse egale” în cursa pentru avere și pentru apartenența la „elita dominantă”. Averea mare nu este numai instrumentul unui mod de viață privilegiat și nici nu este acesta cel mai important aspect al său din unghi de vedere sociologic. Averea este izvorul unei „puteri instituționalizate”, care se extinde asupra tuturor laturilor vieții; puterea asupra unităților productive înseamnă nu numai putere asupra unor obiecte lipsite de viață, ci și asupra tuturor oamenilor care, din lipsă de avere proprie, sînt nevoiți să lucreze în aceste unități productive¹². Tocmai de aceea aparțin stăpînii marilor averi de „elita dominantă”. Vom adăuga la acestea că Mills nu este singurul care împinge atît de departe analiza critică a procesului de centralizare a puterii economice și a consecințelor politice ale acestui proces. Gabriel Kolko, profesor al Universității Harvard din America, în cartea sa intitulată *Wealth and Power in America* (Avere și putere în America) subliniază amenințarea pe care o reprezintă pentru democratismul vieții publice puterea rezultată din concentrarea excesivă a averilor în economia americană¹³; cartea sa este fruct al aceleiași orientări demistificatoare, critice ca aceea a lui Mills.

Acesta din urmă înfățișează amănunțit sistemul complicat al legăturilor personale și împletirilor de interese, prin care stăpînii concernelor își realizează interesele economice pe planul și cu mijloacele puterii politice. Pentru marelui capital e indispensabilă menținerea sub influență directă a organelor de stat chemate să decidă în probleme legate de activitatea economică, arată Mills¹⁴; constatările sale sînt desigur valabile — fără ca el să fi tras toate concluziile — cu privire la

¹⁰ *Ibidem*, cap. V.

¹¹ *Ibidem*, cap. XII.

¹² *Ibidem*, cap. VII.

¹³ G. Kolko, *Wealth and Power in America. An Analysis of Social Class and Income Distribution*. Frederick A. Praeger Publisher, New York. Introducere.

¹⁴ C. Wright Mills, *op. cit.*, cap. VII.

ansamblul capitalismului american, faptul decurgînd din esența capitalismului monopolist de stat.

Mills zugrăvește în culori întunecate imaginea vieții publice americane, arătînd că nu e vorba de fenomene individuale, ci de consecințe ale lichidării treptate și sistematice a modalităților guvernării democratice. La scară națională, arată el, sînt mult mai puține posturile de conducere ocupate prin alegeri, decît la scară locală; este deci mult mai mare probabilitatea ca membrii elitei politice să-și obțină pozițiile prin numire decît prin alegeri; viața politică se birocratizează; rolul și competența organelor alese ale puterii se restrînge, se întărește puterea executivă, iar aceasta din urmă exprimă voința „elitei dominante” și îi apără interesele în mod tot mai nestîngherit¹⁵. Suveranitatea comunității sociale devine formală, transformîndu-se în simplă formulă retorică, căci ea nu dispune nici de mijloacele elaborării unei judecăți independente cu privire la marile probleme politice, nici — cu atît mai puțin — de cele ale deciziei și acțiunii independente în cadrul actualului sistem politic american; societatea s-a „masificat”, iar „elita dominantă” și-a arogat toate puterile reale în societate¹⁶. (Vom reveni în cele ce urmează asupra noțiunii de „masificare” la Mills și la alți sociologi americani.)

Trebuie adăugat la acestea că Mills nu vede o ieșire reală din situația pe care o descrie și o critică. Cu toată apropierea sa de marxism în unele chestiuni, limitele — de clasă, în ultimă analiză — ale poziției sale teoretice se evidențiază cu claritate. Sociologul dotat cu un acut simț al realității rămîne totuși rob al unei *iluzii* politice, al iluziei caracteristice liberalismului și raționalismului burghez, după care restaurarea tradițiilor burghezo-democratice, asanarea morală a vieții publice, contribuția intelectualității cinstite și clarvăzătoare ar putea modifica sau îngradi substanțial puterea „elitei dominante” în cadrul sistemului economic american, fără schimbarea esenței capitaliste a acestuia din urmă. Mills nu vede o forță socială reală, capabilă de a înfăptui asemenea schimbări; cercetarea privitoare la modalitatea schimbărilor nici nu ține de preocupările sale principale. Partea esențială a operei sale este cea critică, animată de simțul răspunderii sociale și morale a sociologului pentru dezvăluirea adevăratei naturi a relațiilor vieții publice a societății sale.

Mills dezvăluie influența depravatoare pe care o exercită „elita dominantă” asupra moralității publice. Apartenența la „elită”, accesul la posturile de decizie reprezintă treapta cea mai înaltă a succesului în viață; criteriul și măsura vizibilă a succesului este averea¹⁷, arată el, subliniind totodată că succesul s-a transformat, datorită mecanismului intim al vieții americane, în măsură a moralității, deci în corupător al adevăratelor valori morale. În felul acesta, „sistemul iresponsabili-

¹⁵ *Ibidem*, cap. XI.

¹⁶ *Ibidem*, cap. XIII.

¹⁷ *Ibidem*, cap. XV.

ității organizate" devine totodată sistemul unei „imoralități de tip superior" în practica „elitei dominante".

Nimic mai evident decît influența acestei imoralități izvorite din structura însăși a puterii asupra treptelor inferioare ale ierarhiei sociale. Se acreditează pe scară de masă convingerea că succesul e cheia moralității, caracterul moral sau imoral al unei acțiuni judecîndu-se post factum: imorală este acțiunea care duce la insucces, arată D. Riesman, sociologul care cercetează consecințele acestei stări a lucrurilor asupra largilor „pături de mijloc" a societății americane.

3. Evoluția structurii „păturilor de mijloc" și a ponderii lor în societate constituie una din temele de cercetare favorite a unor sociologi de variate orientări, apologeți și critici ai realităților americane deopotrivă. În strînsă legătură cu cercetarea structurii și fizionomiei forțelor social-politice conducătoare — despre care am scris în cele precedente —, criticii cei mai consecvenți ai societății americane și ai apologeților acesteia arată că așa-zisele „pături de mijloc" nu dispun de o reală independență social-politică și că nu corespunde faptelor teoria despre nașterea unei societăți în care, structural și funcțional, ar predomina aceste pături¹⁸. Apoloția capitalismului american a creat un adevărat mit al egalității sociale, care se adresează în primul rînd acestor „pături de mijloc", alimentîndu-le iluzia unei situații sau cel puțin a unor șanse de parvenire egale cu acelea ale potențailor vieții economice și politice; tocmai acest mit constituie ținta multor scrieri critice demistificatoare. Vance Packard scrie, într-o lucrare consacrată în principal păturilor aci în cauză, că acceptînd acest mit, mulți cetățeni americani își iau dorințele drept realitate¹⁹; structura societății americane seamănă, scrie el, cu aceea a unei armate: deosebirile dintre gradele ofițerești nu sînt insurmontabile, dar pentru trecerea unui individ din corpul soldaților în cel al ofițerilor șansele sînt minime²⁰. Observația concordă, indiscutabil, cu constatările lui Mills privitoare la cercul închis din care se recrutează „elita dominantă". Din „păturile de mijloc" se recrutează „obsedații status-ului" cărora le consacră Packard lucrarea, oamenii care vor cu orice preț să-și creeze o „situație" în societate, o „situație" aducătoare de venituri, siguranță și prestigiu, după modelul condiției de existență a „elitei".

Linia principală a studiilor de care ne ocupăm aici vizează nu atît structura și ponderea „păturilor de mijloc" în ansamblul societății americane, cît problema atitudinii, comportamentului, acțiunii sociale a acestora. „Păturile de mijloc" nu sînt conducătoare, ci conduse; independența lor e iluzorie; problema este cum se reflectă în comportamentul lor situația și acțiunea „elitei dominante". Acestei probleme i se consacră David Riesman și alți cercetători. Desigur, modul acestora

¹⁸ Vezi, de exemplu, critica adresată lui S. M. Lipset și altora de către G. K o l k o, *op. cit.*, cap. VI.

¹⁹ V. P a c k a r d, *Les obsédés du standing*, Calmann Lévy, Paris, 1960, p. 11.

²⁰ *Ibidem*, p. 39.

de a pune problema este limitat; ei critică consecințele morale ale situației „păturilor de mijloc”, dar nu critică rădăcinile obiective ale acestei situații ineseși. Mai sus citatul G. Kolko observă acest lucru: D. Riesman respinge status quo-ul sub aspect cultural și moral, scrie el, dar îl admite sub aspect economic²¹. Unghiul de vedere al lui Riesman este mai mult social-psihologic decît sociologic. Cu toate acestea, critica sa nu este mai puțin semnificativă.

D. Riesman a elaborat o tipologie social-psihologică, distingînd trei tipuri fundamentale ale comportamentului social: tipul „de tradiții condus”, cel „dinăuntru condus” și cel „din afară condus”, observînd la fiecare un „stil vechi” și un „stil nou”. Fără a-l urmări în toate meandrele acestei tipologii — care conține multe elemente ale unei construcții speculativ-arbitrare — vom reține constatarea că tipul pe care-l socotește caracteristic pentru figura medie, reprezentativă a societății americane, este cel „din afară condus”, cel al omului lipsit de independență, al *conformistului*. Aceasta este critica pe care o face el societății americane; ea transformă în proporții de masă pe cetățenii săi în niște conformiști, lipsiți de judecată intelectuală și morală independentă, incapabili de acțiune independentă, în simplă masă de manevră în miinile celor ce dețin frînele puterii; iar o societate în care tipul de comportament predominant este „din afară condus”, funcționează, prin definiție, în chip antidemocratic. Riesman declară a-și fi verificat afirmația că contemporanul său american e „din afară condus”, pe tipul individului din „pătura de mijloc” a marilor orașe²². El face o descriere caracterologică a comportamentului celui „din afară condus” prin care individul, cufundîndu-se în masa uniformă, își pierde individualitatea și simțul critic, măsura valorii omului și a acțiunilor sale devenind tocmai asemănarea cu „alții”, cu „media”.

De aici se trage și conceptul de „masă singuratecă”. Riesman — și o serie de alți gînditori alături de el — pornesc de la noțiunea de „masificare” (*Vermassung*) formulată de o serie de ideologi burghezi încă în perioada dintre cele două războaie mondiale. Numai că la el acest concept nu are accepțiunea antidemocratică, antipopulară pe care i-a acordat-o un Ortega y Gasset de pildă, pentru care „masificarea” a însemnat procesul de creștere a rolului maselor în lumea contemporană, o adevărată plagă a democrației, ci o accepțiune în primul rînd critică la adresa realităților societății capitaliste. Riesman constată procesul contradictoriu de socializare puternică a vieții, legată de progresul tehnic, de influența mijloacelor comunicațiilor de masă („mass media”) pe de o parte și de însingurare a omului simplu în mijlocul unor relații ce-i sînt în esență ostile, pe de altă parte. Uniformizarea condițiilor de existență, șablonizarea informațiilor și a atitudinilor de răspuns la

²¹ G. Kolko, *op. cit.*, cap. VIII.

²² D. Riesman, R. Denney, N. Glazer, *Die einsame Masse. Eine Untersuchung der Wandlungen des amerikanischen Charakters*, Rowohlt, München, 1956, p. 33.

acestea fac ca „omul mijlociu” să se cufunde în masă, fără a găsi o comunitate reală de conștiință și acțiune, fără a găsi puncte de sprijin pentru dezvoltarea și afirmarea reală a individualității sale. Concurența îl înstrăinează de cei de o seamă; idealul său de a-și face o „situație” pretinde acomodarea pasivă la condițiile existenței sale, acceptarea realității așa cum este, conformismul. Dorind să urce pe treptele ierarhiei sociale, el acceptă necondiționat să fie condus de către cei situați pe treptele cele mai de sus ale acestei scări, cu atât mai mult cu cât tocmai aceasta este atitudinea care i se pretinde expres. Acest lucru este subliniat cu insistență, pe multe pagini, de către Packard și alții. Chiar un cercetător vest-german al realităților americane, Dieter Oberndörfer — a cărui carte se intitulează, semnificativ pentru noi, *Despre singurătatea omului în societatea americană modernă* — constată același lucru: „Omul dorit este conformistul desăvirșit, 'the great grey' (marele cenușiu)...”²³. Conformistul e prin natura sa singuratic și suferă de singurătatea sa, arată acest autor; ceilalți oameni îl interesează doar ca mijloace pentru propria sa parvenire²⁴.

În concordanță cu părerile lui Riesman, Mills vorbește și el, în mai sus-citata sa lucrare, despre faptul că „omul maselor” constituie substratul social al dominației elitei; societatea „de masă” orientată conformist, este complementul firesc al „elitei dominante” care își impune în mod necondiționat voința.

Conceptul care exprimă, în terminologia orientării pe care o examinăm, modalitatea în care „elita dominantă” își impune voința asupra masei conformiste este cel de *manipulare*, care desenează ansamblul măsurilor prin care această masă este determinată să acționeze în modul și sensul dorit de adevărații stăpîni ai destinului societății. Manipularea depersonalizează pe oameni, îi transformă în obiecte pasive, îi folosește ca simple mijloace pentru realizarea unor scopuri exterioare față de ei.

Manipularea instituționalizată, pe scară de masă, în scopuri comerciale și politice, în Statele Unite ale Americii, constituie tema unei, în multe privințe semnificative lucrări a lui Vance Packard. *Persuasiunea clandestină*²⁵. Meșterii persuasiunii clandestine sînt profesioniști în a-i determina pe oameni să acționeze în modul și sensul dorit de manipulatori, indiferent de propriile lor năzuințe și interese: să cumpere cutare produs al unei anumite întreprinderi — pe baza reflexului că un consum într-un anumit fel orientat constituie expresia unui anumit „standing”, al unei „situații” ce conferă respectabilitate și prestigiu — sau să voteze cutare candidat al unei grupări financiare și politice. Packard descrie fenomenul persuasiunii *clandestine*, care apasă astăzi cu putere asupra americanului mijlociu în calitatea sa de cumpărător

²³ D. Oberndörfer, *Von der Einsamkeit des Menschen in der modernen amerikanischen Gesellschaft*, Verlag Rombach, Freiburg im Breisgau, 1958, p. 149.

²⁴ *Ibidem*, p. 92.

²⁵ V. Packard, *La persuasion clandestine*, Calmann Lévy, Paris, 1964.

potențial și care, în tot mai mare măsură, pune stăpînire asupra sa și în calitate de cetățean, anihilînd realitatea drepturilor sale politice și, finalmente, amenințîndu-i cu anulare personalitatea. Packard se ocupă cu deosebire de modalitățile și de tehnica manipulării prin care masa este frustrată de dreptul și puterea de a decide singură, dominată fiind de un uriaș mecanism impersonal. Fără a ne opri asupra aspectelor manipulării în sfera vieții comerciale, a consumului de masă, precum și fără a insista asupra modalităților și tehnicilor folosite de manipulatori, vom reține numai ideea autorului că manipularea are consecințe deosebit de grave în sfera vieții politice. Suprimarea prin tehnicile manipulării a dreptului de decizie al individului, transformarea lui într-un pion indistinct într-un joc jucat de alții, constituie o manifestă negare a tuturor principiilor guvernării democratice. În virtutea pozițiilor de forță pe care le dețin, arată autorul, unii oameni își arogă dreptul de a lua orice măsuri pentru a modifica acțiunile celorlalți oameni, socotind de la sine înțeles că „omul există pentru a fi manipulat”²⁶.

Masa asupra căreia își exercită manipulatorii puterea este cea formată din oamenii de tipul „din afară condus”. Iar însuși faptul manipulării nu este o consecință a apariției unor tehnici de influențare și orientare a comportamentului; dimpotrivă, evoluția acestor tehnici constituie o consecință a unor necesități cuprinse în structura specifică a societății americane contemporane și a mișcării sale dirijate de marele capital. Aceasta este concluzia, explicită sau implicită, a cercetării critice a realității americane, despre care relatăm aici.

4. Michael Harrington nu este singurul cercetător american care se apleacă asupra lumii sărăciei. E însă sociologul a cărui lucrare despre această temă a devenit reprezentativă. Cartea sa a fost urmată de multe și variate studii, mai reduse și mai ample. După cum se știe, lupta împotriva sărăciei a devenit o parte a programului politic profesat de defunctul președinte Kennedy și de actualul președinte Johnson; acest program — a cărui cercetare și apreciere depășește, bineînțeles, obiectivele încercării de față — se întemeiază însă, în multe privințe, pe datele și concluziile lui Harrington. Cartea sa nu conține, propriu-zis, un program de rezolvare a problemei a cărei gravitate o zugrăvește; conține constatări de fapt și încercări de explicații a acestora, precum și un vibrant îndemn la multiplicarea eforturilor de soluționare practică. Lucrarea se bazează pe investigația nemijlocită de către autor — după propria sa expresie — a mediilor de cultură în care se dezvoltă microbii sărăciei, pe cercetarea amănunțită și directă a faptelor. Nu este totuși orientată empirist, căci de la prima pînă la ultima pagină răzbate grija pentru căutarea explicațiilor, efortul de a nu descrie numai, ci de a înțelege fenomenul; deși, trebuie spus, acest efort nu conduce la o explicație integrală științifică în absența unei

²⁶ *Ibidem*, p. 234.

viziuni sociologice științifice despre structura de clasă și forțele motrice reale ale societății americane.

Harrington își concepe lucrarea ca un fel de răspuns la cartea lui J. K. Galbraith *Societatea belșugului* în care se afirmă că bunăstarea generală ar fi atins o asemenea treaptă, la care se impune „eliberarea de îngrijorarea învechită și artificială, privitoare la așa-zisa sărăcie”²⁷. Harrington pornește de la constatarea faptului pe care-l consideră de-a dreptul paradoxal că țara cea mai bogată din lume, țara cu nivelul mediu de trai cel mai ridicat, ascunde o lume a sărăciei, prin nimic motivată în ce privește posibilitățile materiale ale societății de a o lichida. Și nu este vorba de simpla existență a sărăciei, a unui număr oarecare de oameni ale căror venituri se află sub minimul strict necesar pentru asigurarea existenței, ci de faptul că acest număr cuprinde, după aprecierea autorului, în jur de 25 la sută din populația Statelor Unite, 40—50 milioane de oameni²⁸, neconstituind deci un fenomen marginal și negliabil. Confruntată cu alte surse, această estimare a lui Harrington nu pare exagerată; mai sus citatul G. Kolko, de exemplu, consideră chiar că o treime a întregii populații își duce existența sub zodia lipsurilor cronice, a sărăciei²⁹. Amândoi autorii menționează însă că evaluările au caracter aproximativ; o eroare de câteva procente nu schimbă esența lucrurilor. Kolko justifică punctul de vedere al lui Harrington împotriva lui Galbraith, spunând că afirmațiile unor sociologi despre dispariția sărăciei nu au modificat cu nimic existența reală a acestui fenomen.

E adevărat, observă Harrington, în Statele Unite sărăcia nu are înfățișarea pe care o cunoaște în țările subdezvoltate, în care multe milioane de oameni se zbat în umbra foametei. Dar acest lucru nu schimbă faptul însuși al existenței sărăciei în America, al existenței unor largi pături sub nivelul standardului minim corespunzător demnității omenești. Faptul că indivizii acestor pături au neșansa de a trăi într-o societate a belșugului nu face, în concepția autorului, decît să agraveze situația lor, în două sensuri: pe de o parte, ei sînt, în această societate, mai puțin vizibili, mai puțin bătători la ochi și de aceea, politicienii și sociologii (apologeți) îi pot mai ușor ignora, decît și speranțele de ameliorare a situației lor sînt mai puține; pe de altă parte, condiția mizeriei e și subiectiv mai greu suportabilă trăind la marginea unei societăți opulente³⁰.

Harrington oferă un minuțios tablou analitic al „celeilalte Americi”, înfățișîndu-i, așa zicînd, anatomia și fiziologia. El vorbește astfel despre pauperismul aciuiat în unele cartiere ale marilor orase, despre mizeria cronică a celor lipsiți de orice calificare și care pot dobîndi doar munci foarte slab retribuite și nesigure, temporare, în rîndurile

²⁷ J. K. Galbraith, *The Afluent Society*, Boston, 1958, p. 3.

²⁸ M. Harrington, *op. cit.*, cap. I și Apendice.

²⁹ G. Kolko, *op. cit.*, Introducere, cap. V și VI.

³⁰ M. Harrington, *op. cit.*, cap. I.

căroră se află mulți oameni care și-au pierdut calificarea inițială o dată cu pierderea slujbelor anterioare — trecînd de obicei din industrie în muncile cele mai brute din sfera serviciilor — și care deci suferă îndoit: în urma mizeriei și totodată a alunecării în jos pe scara socială. Existența acestei din urmă categorii nu trebuie legată, arată autorul, doar de fenomenele ce însoțesc recesiunile economice cu caracter general; chiar în condiții de conjunctură economică, în general favorabilă, există numeroase focare de „deconjunctură” locală, care lovesc — și încă puternic — într-un apreciabil procent al populației. Iar cei împinși la periferia producției în condiții de prosperitate cvasi-generală au — iarăși din punct de vedere psihologic — o situație chiar mai dificilă decît categoriile lovite de o depresiune economică generală, căci li se zdruncină încrederea și respectul de sine³¹. Un deosebit de important izvor al pauperismului este, mai departe, șomajul, care nu dispare complet în condițiile prosperității generale și care, în anii '50 a arătat o tendință constantă de creștere, cu deosebire în rîndurile muncitorilor manuali. Progresul tehnic mai nou a provocat chiar un șomaj „structural”, adaugă autorul, adică unul nelegat de ciclurile de prosperitate-recesiune, ci de procesul *automatizării* producției, în urma căruia anumite locuri de muncă dispar pe deplin și definitiv. Statisticile americane fac deosebire între șomaj și neincadrarea temporară — de mai scurtă sau mai lungă durată — în muncă, arată autorul, observînd că tocmai acest din urmă fenomen determină creșterea șomajului și a sărăcirii unor noi categorii ale populației.

Condițiile precare de existență ale acestor categorii orășenești sînt depășite în rău de mizeria apăsătoare a unor pături de la țară. Autorul dezvăluie, pe baza unui lux de argumente factice, „dialectica specifică a modului în care revoluția tehnică a agriculturii creează condițiile mizeriei”³² (în capitalismul contemporan, n.n.). El explică situația paradoxală a acelor mici fermieri și mai ales lucrători salariați din agricultură, asupra căroră progresul tehnic nemaipomenit — în urma căruia productivitatea muncii agricole și belșugul de produse agricole sînt deosebit de mari — a avut mai cu seamă urmări negative, mărind starea lor de dependență economică și provocîndu-le pauperizarea.

Un capitol cu totul deosebit al pauperismului american este cel al populației de culoare. Harrington consacră multe pagini acestei probleme și analiza sa critică se dovedește pătrunzătoare. El arată că negrii nord-americani nu sînt numai victime ale inegalității politice și juridice; anularea întregii legislații discriminatorii încă n-ar rezolva problema, căci rădăcina lucrurilor se află în structura și mecanismul vieții economice, care funcționează tacit și automat împotriva bărbaților și femeilor de culoare, rezervînd mării majorității a acestora cele mai prost plătite, nesigure, abrutizante și umilitoare slujbe, care îi mențin sistematic la periferia vieții, în condițiile pauperismului. Har-

³¹ *Ibidem*, cap. II.

³² *Ibidem*, cap. III.

rington citează afirmația statisticii oficiale din 1960 conform căreia în 1958 venitul mediu al oamenilor muncii negri reprezenta 58 la sută din venitul mediu al celor albi, adăugînd părerea că această cifră — ea însăși acuzatoare de strigătoare nedreptate socială — este mult exagerată³³. Autorul consideră inegalitatea rasială drept una din cele mai fâțișe aspecte ale inechității; el cercetează întregul sistem al prejudecăților care se autojustifică prin ceea ce constituie de fapt consecințe ale discriminării asupra situației economice și sociale a negrilor, care deci consideră efectele drept cauze ale pretensei inferiorității a acestora.

Mizeria lumii interlope, a păturii pestrițe a „boemei” intelectuale, a „beatnicilor” protestatari, a alcoolicilor și a altor declasați de tot felul, împinși la periferia societății, formează obiectul unor analize aparte, pe cărările cărora nu-l vom mai urmări pe autor. De asemenea, nu vom face decît să amintim cercetările sale cu privire la vîrsta bătrîneții ca izvor deosebit al pauperismului, în condițiile în care ieșirea din producție, în majoritatea cazurilor forțată, a persoanelor în vîrstă aflate pe treptele inferioare ale ierarhiei muncii, generează inevitabil mizeria, în absența unor asigurări sociale eficiente.

Vom observa în schimb că constatările lui Harrington privitoare la pauperismul negrilor, bătrînilor etc. sînt în principiu confirmate — chiar dacă unele date parțiale diferă — de alte izvoare. Astfel, G. Kolko subliniază că în categoriile de venituri cele mai scăzute și în situația sărăciei se află proporțional de două ori atîția negri decît albi; că o dată cu creșterea duratei medii a vieții crește și pauperismul în rîndul foștilor angajați trecuți de 65 de ani, etc.³⁴.

Mai importantă decît descrierea anatomiei sărăciei ni se pare a fi, pentru caracterizarea orientării critice de care ne ocupăm, semnalarea modului în care autorii noștri explică fenomenele cercetate și indică evoluția lor probabilă, precum și a soluțiilor pe care le recomandă.

Constatăm astfel la Harrington o îmbinare a unei viziuni realiste, inspiratoare de obiectivitate în analiza sociologică, cu întemeierea concluziilor pe o concepție de ansamblu idealistă asupra mișcării sociale. El respinge cu o remarcabilă vigoare orientarea — de esență apologetică — care consideră că săracii înșiși poartă vina condiției lor. Dacă se poate constata la ei realmente apatia și cinismul, lipsa de energie și inițiativă, descurajarea și deznădejdea demobilizatoare, acestea nu constituie cauze, ci consecințe ale pauperismului, subliniază el în multe locuri ale cărții sale. Nu deficiente de înzestrare personală, ci apartenența în multe cazuri prin naștere determinată la anumite pături sociale împinge sau menține pe oameni în prăpastia sărăciei; pauperismul nu este o condiție în care oamenii s-ar complăce în virtutea lenei și puterii de voință reduse, ci o situație care depășește puterea de decizie a celor pe care-i cuprinde; este un cerc vicios al lipsei de instrucție și cultură, al stării sanitare precare, al familiilor

³³ *Ibidem*, cap. IV.

³⁴ G. Kolko, *op. cit.*, cap. V.

dezorganizate, a lipsei de perspective și a pierderii forțelor în lupta vieții, care, ca o viltoare, trage tot mai jos pe cei ce se afundă în sărăcie.

Cu toate acestea, Harrington nu consideră pauperismul ca un corolar inevitabil al sistemului economic actual al Statelor Unite.

El crede că optica oficială, îngustă și deformată, ar fi principala piedică în calea desființării acestui fenomen și exprimă ideea că rezolvarea problemei depinde în cea mai mare măsură de clarviziunea pe care o poate asigura examinarea ei obiectivă³⁵. El dorește și așteaptă înlăturarea sărăciei în cadrul actualului sistem al capitalismului monopolist american, prin măsuri raționale și cuprinzătoare de asistență socială și de investiții, care să asigure locuri de muncă și deci condiții de instruire și de viață civilizate și demne pentru toți cetățenii. Eliminarea prejudecăților, desființarea actualelor ghettouri ale mizeriei, asigurarea unor condiții mai bune de locuit și alte măsuri de acest fel ar putea, după el, stăvili procesul de pauperizare, care — o recunoaște și el — evoluind spontan nu face decît să se adîncească.

Constatănd că „cea de-a doua Americă” nu are o reprezentanță politică proprie și considerînd-o în general incapabilă, în urma condițiilor sale de existență, de acțiune politică de sine stătătoare, Harrington așteaptă ameliorarea situației din partea unei politici sociale clarvăzătoare și energice a puterii economice și politice existente și recunoaște drept sarcină a sociologiei critice incitarea acesteia din urmă la o asemenea acțiune. Iată utopismul idealist al unei asemenea viziuni.

Nu va fi de prisos să mai observăm că „noua orientare” în sociologie, semnalată în partea introductivă a acestor însemnări, depășește acest punct de vedere. S. M. Miller, autorul studiului intitulat *Poverty, Race and Politics* (Sărăcie, rasă și politică) din volumul *The New Sociology*, se delimitează expres de părerea lui Harrington privitoare la pasivitatea și apatia politică a masei celor săraci și prevede o influență crescîndă a acestei mase asupra vieții politice americane, considerînd că tocmai într-o asemenea activizare politică s-ar afla cheia problemei³⁶. Abținîndu-ne de la orice apreciere privitoare la probabilitatea unor asemenea acțiuni și a șanselor acestora de a rezolva problema, ne rezumăm la constatarea pasului înainte realizat în acest caz de orientarea critică din sociologia nemarxistă americană.

5. Prezentele însemnări au încercat să schițeze, precum s-a văzut, tabloul unor linii tematice principale ale orientării critice din sociologia americană contemporană. Dincolo de dificultățile și lipsurile inerente unei prezentări schematice, care nu poate reproduce întreaga diversitate reală a fenomenelor înfățișate, acest tablou este incomplet și datorită unei anumite îngrădiri tematice a înșiși cercetătorilor vizați.

³⁵ M. Harrington, *op. cit.*, cap. IX.

³⁶ *The New Sociology. Essays in Social Science and Social Theory in Honour of C. Wright Mills*. Ed. by I. L. Horowitz, 1964, pp. 295 și 310—311.

Cercetarea poziției și rolului virfurilor conducătoare, a categoriilor de mijloc, a pauperismului, nu este întregită cu aceea a situației, structurii și rolului clasei muncitoare americane, cu toată importanța acesteia în structura de ansamblu a societății și cu toate că astfel nici o evaluare a tendințelor social-politice din această țară, a forțelor motrice ale mișcării sociale nu poate fi completă.

Cu tot caracterul lor incomplet și cu toate că — precum am încercat să arătăm în cele de mai sus — sociologii reprezentanți ai orientării examinate nu recunosc soluțiile reale ale problemelor pe care le abordează, însuși faptul abordării de către ei a acestor probleme este remarcabil și critica făcută realităților americane e pertinentă. Venind dinăuntrul societății vizate, investigația și reflecția sociologică fiind întărită prin cunoașterea nemijlocită a realităților de către autori, această critică poartă o incontestabilă notă de autenticitate, de îndreptățire.

Și încă ceva: valabilitatea acestei critici nu se reduce, în esență, la realitatea direct vizată de ea, aceea a societății americane contemporane. Statele Unite ale Americii reprezintă azi cea mai mare și mai dezvoltată țară capitalistă, țara în care toate particularitățile actuale ale acestei formațiuni social-economice apar în forma lor cea mai cristalizată. De aceea, abstracție făcând de unele note diferențiale de la țară la țară, observațiile sociologilor cercetați poartă asupra unor trăsături generale ale vieții sociale în capitalismul contemporan, în speță asupra țărilor capitaliste ale Europei occidentale. Similitudinile sînt semnalate, de pildă, de cunoscutul sociolog vest-german Helmut Schelsky, traducătorul și comentatorul cărții lui D. Riesman³⁷ și de alți transplantatori ai lucrărilor sociologilor americani în germană și franceză.

Același Schelsky formulează succint limitarea — și autolimitarea — esențială a întregii orientări de care ne-am ocupat: critica realității sociale e bazată pe fapte pozitive; răspunsul la întrebarea: ce-i de făcut? se întemeiază doar pe *speranțele* sociologului; „sociologia, ca analiză a contemporaneității și a omului contemporan, poate realiza, ca nivel maxim, doar o învățătură morală indirectă”³⁸. Sarcina depășirii soluțiilor utopic-moralizatoare îi revine în mod firesc sociologiei marxiste.

АМЕРИКАНСКИЕ СОЦИОЛОГИ ОБ АМЕРИКАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

(Резюме)

Работа исходит из констатации, что широкая социологическая деятельность, развёртываемая в Соединённых Штатах Америки, является ответом на разнообразные общественные требования. В соответствии с последними, социологическое исследование и мышление выполняют в нынешнем американском обществе несколько функций. По мнению

³⁷ A se vedea prefata lui H. Schelsky la „D. Riesman s.a., Die einsame Masse...”, Rowohlt, München, 1958.

³⁸ *Ibidem*, p. 19.

автора важнейшими являются апологетическая, прагматическая и критическая функции, из которых первая и последняя взаимно исключаются. Эти функции выполняются различными с точки зрения социального положения и идейной направленности мыслителями. Кратко характеризуя эти функции, автор сосредоточивается на американской социологической литературе, критически направленной против современной американской действительности; он исследует её корни в самой этой действительности, её роль в идеологической обстановке Америки и некоторые её общие черты.

В изложении темы автор подчёркивает позиции, которые он считает характерными в отношении некоторых центральных вопросов социальной критики: проблема структуры и функционирования политической власти и „господствующей элиты” (C. Wright Mills и др.), проблема позиции и отношения „средних” классов и слоев общества (D. Riesman, V. Packard и др.), проблема „второй Америки”, т.е. мира бедноты в богатой Америке (M. Harrington и др.). Автор подчёркивает фактический вклад и одновременно ограничения этих немарксистских критиков американской действительности и показывает некоторые тенденции более новой эволюции критического направления в американской социологии.

AMERICAN SOCIOLOGISTS ABOUT AMERICAN SOCIETY

(Summary)

The author starts in discussing this problem from the ascertained fact that the vast sociological activity of the United States of America is to be considered an answer to various social necessities. According to this, the sociological investigation and reflection has in the contemporary American society several functions. The author considers as main functions: the apologetic, the pragmatic and the critical function, the first and the second exclude each other. These functions are accomplished by different thinkers both as social status and as ideologic conception. After their brief characterization, the author focuses his attention on the American sociological literature of a critical observation towards the contemporary American reality; investigates its roots in even this reality, discusses its role in America's ideologic climate as well as some of its general features.

In the analysis of this subject matter the author points out some significant positions regarding the main problems of social criticism: the problem of the structure and the way in which functions the political power and the "power elite" (C. Wright Mills, etc.); the problem of the position and the attitude of the „middle” classes and strata (D. Reisman, V. Packard etc.) and the problem of "the other America" i.e. of the world of poverty in a rich America (M. Harrington etc.). The author points out the real contributions as well as the limits of these Non-marxist critics of the American reality. Some tendencies of a recent evolution of the critical orientation are also presented.

KOLOZSVÁRI FILOZÓFUS DÜHRINGRŐL

RÓZSA JENŐ

„Művei Európa szerte ismeretesek, s a német bölcsészet alkotásai között örökre ki van neki jelölve és biztosítva a megtisztelő, díszes hely” — olvashatjuk Dühring munkásságáról a *Havi Szemle* 1879. évi egyik számában. E magasztaló sorok szerzője nem más, mint Böhm Károly.

Igaz, amikor Dühringet a maga számára felfedezte, Böhm még nem volt kolozsvári. Hisz a kolozsvári egyetem csak 1896-ban hívja meg bölcsészeti tanszékére. De amit a fiatal Böhm másutt tanult Dühringtől, nem lesz minden hatás nélkül való az idős Böhm Kolozsváron folytatott tevékenységére sem.

A Dühring nevével így módon történő találkozás, első benyomásként, mindenesetre a váratlanság erejével hat. Meglepőnek tűnhetik, hogy a filozófiai világ felfedezésére indult, és ezen az úton már eléggé messze eljutott ifjú Böhm éppen Dühringbe, ebbe a kétségkívül jelentéktelen gondolkodóba ütközik. Még meglepőbbnek tetszhetik, hogy Böhm nem elégszik meg annyival, hogy egyszerűen tudomásul veszi Dühring magántanár létezését, hanem viszonylag terjedelmes, négy közleményből álló tanulmányt ír róla — még pedig úgy, hogy a lelkesedést kifejező szavakkal egyáltalán nem fukarkodik. Úgy látszik, jogos a csodálkozás Böhmnek Dühringhez való kapcsolódásán még akkor is, ha arra gondolunk, hogy Böhm számára csak a polgári filozófiai világ létezhetett. Mindenesetre tény, hogy Böhm, aki később neokantianus lesz, harminchárom éves korában Dühringet dicsőíti.

De csak első benyomásként érezhetjük nehezen érthetőnek Böhm Károly lelkesedését Dühringért.

Az a jelentéktelen eklekticizmus, amelyet Dühring képviselt, nagyon is jellegzetes kifejezése volt az európai polgári gondolkodásnak a klasszikus német filozófia bukását követő időszakban. Abban a nagyon rövid történelmi pillanatban a dühringi jelentéktelenség az egész akkori polgári filozófia egyik lényeges megmutatkozásaként jelentkezett, és mint ilyen, kétségkívül hatott is. Egyébként nem maradt min-

den hatás nélkül az a szociális demagógia sem, amely Dühring társadalmi-politikai eszméinek tulajdonképpeni magvát képezi.

Ezért van az, hogy Engels figyelmet szentelt a dühringi jelenség tanulmányozásának és felismerte: az ellentétben mutatkozó jelentéktelenség, bizonyos történelmi körülmények között, nem elhanyagolható, nem ártalmatlan. Van veszélyes jelentéktelenség. Ez a felismerés képezte az egyik kiinduló pontját Engels remekműve, az Anti-Dühring létrejöttének.

De nagyon könnyen érthető így az is, hogy a polgári keretek között korjellegzetesség magaslatára emelkedett dühringi gondolkodás sivársága rejtett maradhatott, vagy illúziókkal takartságában valósággal eszményképként jelentkezhetett olyan polgári útkeresők előtt, amilyen Böhm Károly is volt.

*

Böhm Károly tanulmánya Dühringről nem egyszerű ismertetés, hanem szívügyet jelentő bemutatás. Rokonszenvet árul el az emberrel szemben, és megbecsülést fejez ki a gondolkodó iránt.

Dühringet úgy mutatja be, mint akinek méltatlanul sok üldöztetésben volt része: a magántanár rendes tanári kinevezését megakadályozták, végül teljesen eltávolították az egyetemről azt, akit a sors is üldözött, a megvakult filozófust. Pedig, mondja Böhm, Dühring előadásait ő is hallgatta, és így saját tapasztalata alapján állíthatja, hogy ritka nagy hatásúak voltak. Böhm mint a vak prófétát állítja elének Dühringet.

A filozófus Dühring, Böhm bemutatása szerint, abban a Németországban lépett fel, amelyben a „szóbölcesség” volt az uralkodó, vagy „ócska rendszerek felelevenítése”, mint amilyen a Herbarté, vagy a Hegelé, volt a jellemző jelenség.

Nem nagy fontosságú itt Herbart elítélése. Csak kuriozumszerű érdekesség rejlik abban, hogy nem is olyan sokkal azelőtt Böhm még elég buzgó Herbart-követő volt. Ez irányban ugyanis első filozófiatanára befolyásolta, aki történetesen herbartianus volt.

A lényeges itt a Hegellel való szembeállítás. Örömmel mondja Böhm, hogy Dühringnek „csak megvetés és kacagás van rendelkezésére” a Schelling—Hegel féle filozofálás iránt. Itt tulajdonképpen a hegeli dialektikának Dühring által történt elvetését értékeli és teszi magáévá Böhm. A nagyot, a forradalmi elemet, a dialektikát dobja el Dühring és vele együtt Böhm. A polgárságnak most már nincs szüksége dialektikára. Hogyan is volna szüksége rá, mikor most már fél tőle.

Csak természetes is, hogy Böhm dicséri Dühringet a Comte-énál is következetesebben mechanikus jellegű felfogásáért. „Dühring nem ismer más okot, mint a mechanikait” — mondja elismerőleg. Igaz ugyan, hogy amikor az élőlények vizsgálatára kerül a sor, Böhm következetlenül fenntartással él és az aristotelesi „forma” fenntartásának szükségességére utal. Mindenesetre az egész tanulmány tartalmát a

mechanikus felfogás dicsérete és a dialektika elvetésének gondolata hatja át.

Böhm jól ismeri Dühring filozófiájának alapfogalmát, a valóság fogalmát, és a dühringi „Weltschematik” fogalmait. Jól tudja és megmondja, hogy Dühring, filozófiájának olyan fogalmi útján, mint a valóság, a lét fogalmi, kerülni igyekszik az állásfoglalást a filozófia fő kérdésében és kiemeli e fogalmak tartalmának kétértelműségét. De Dühring felfogásának ambiguitása nem nagyon zavarja, és itt bíráló szó nélkül ad ismertetést. Viszont úgy látszik, hogy Dühring kétértelműsége azért nyerte el Böhm jóindulatát, vagy legalább is azért nem hívta ki bírálatát, mert elmozdulást látott benne a materializmustól az a Böhm, aki azt állította magáról, hogy régebben tévelygett, rokonszenvezett a materializmussal, sőt materialista is volt. Amikor ugyanis az eklektikus Dühring a materializmus egyes elemeit nem látszik kizárni, különösen az ismeretelmélet területén, és azt vallja, hogy „az alanyi eredmények a természet munkáját fedik”, Böhm tiltakozik és már a teljes szubjektív idealizmus álláspontjáról mondja a maga nevében: „mi csak a belsőt ismerjük”.

Viszonylagos részletességgel beszél Böhm Dühringnek az erkölcsről, a jogról és általában a társadalomról szóló felfogásáról. Egyszóval: rendre minden dühringi elem sorra kerül Böhm e tanulmányában azok közül, amelyeket oly véglegesen tett nevetségessé Engels. Természetesen Böhmnek semmi kifogása Dühring absztrakt-mechanikus módszere ellen, és megértéssel beszél azon tárgyalási módról, amely „két egyéniség egymáshoz való viszonyának” vizsgálata alapján akarja felderíteni „az erkölcs valódi elemeit”. Ugyancsak természetes, az előzők ismeretében, hogy hasonlóképpen bíráló megjegyzés nélkül beszél Böhm arról a „három egyénről”, akik közül az egyik nem lehet partos fél, és akik együttesen, egymáshoz való viszonyukban, Dühring szerint a jog szerkezetét revelálják.

De nagyon jellemző az is, ahogy Böhm Dühringet „a szocializmus vádja” ellen megvédi, és ahogy általában társadalmi-politikai eszméit értékeli. „Dühring — mondja Böhm —, nem egy esetleg uralomhoz jutó proletariátusnak adja kezébe a hatalmat, mert hiszen ez más alakban még rosszabb kényuralom lenne, hanem egy fennkölt és a mai tanultság átlagán felül álló összességnek.” De Böhm általában sem lát lényegileg kivetni valót Dühringnek történelmietlen társadalmi felfogásában és a francia tizenharmadik század eszméinek Dühringtől vértelenített változatában.

Tanulmányának utolsó részében, összegezőképpen, Böhm egyenesen is beszél Dühringhez való viszonyáról. „Ki kell jelentenünk, mondja, ... hogy mi nem osztozunk a hírneves bölcsész álláspontjában ..., de másrészt azt is valljuk, hogy eredményeinek jó részét, ha nem is az ő megfogalmazásában, maunkévé tesszük”.

Ami Dühring „eredményeinek” elfogadását illeti, nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy Böhm minden fenntartás nélkül maquévé teszi a „hírneves bölcsész” antidialektikus felfogását. Nem kell megtévesz-

szen bennünket, hogy miután elvben helyesli a „Weltschematik“-ra vonatkozó felfogást, a benne rejlő fogalmi rendszer kidolgozására vonatkozólag tesz bíráló megjegyzést is, és kiemeli, hogy a fogalmak tartalmát „dialektice“ kell meghatározni. De nem is téveszthet meg ez a megjegyzés, mert Böhm mindjárt hozzáfűzi: „bár nem Hegel módjára“. Nincs szó itt semmi „másfajta“ dialektikáról sem. Böhm csak azt követeli a filozófustól, hogy a fogalmakban „rejlő értelmet minden ellentmondás nélkül kifejtse“. Semmilyen dialektikáról nincs tehát itt szó. Igaz mégis, hogy Böhm nem osztozik teljesen Dühring álláspontjában. De az eltérés elvi vonatkozásban tulajdonképpen nem létező. Dühring laza fogalomfűzése helyett a fogalomrendszer szigorú felépítését követeli, amelynek azonban szintén dialektikátlan felfogás kerekei között kell megvalósulnia.

Eredményt lát Böhm Dühring felfogásának ambiguitásában is, amennyiben az elmozdulást jelent a materializmustól. A Dühring álláspontjától való eltérése pedig abban nyilvánul meg, hogy nem elégzik meg az elmozdulással és kifejezetten hallatja a szubjektív idealizmus hangját.

Dühring „szocializmusát“ is mint eredményt értékeli, mégpedig azért, mert az nem szocializmus. Ki is emeli, helyeslően, hogy „Dühring felfogásának alapján tulajdonképpen az individualizmus áll“. Legfeljebb, egyébként nagyon enyhén, Dühring felfogásának utópisztikusnak mondott jellegét kifogásolja.

Nagyon közel áll így Böhm Dühringhez.

Mégis igazat kell adnunk Böhmnek, aki azt állítja magáról, hogy nem osztja Dühring álláspontját. Már alakul Böhm-ben a maga álláspontja, az az újkantiánus felfogás, amely első kikristályosodott kifejezési formájának legfőbb vonalait megmutatja négy év múlva megjelenő főműve: *Az ember és világa* első kötetében.

Biztos, hogy az a Böhm, aki nemsokára neokantiánus lesz, most helyesléssel adja vissza Dühringnek Kantot elítélő szavait.

De csak látszólag Kant-ellenes itt Böhm. Kantból most is lényegileg csak azt itéli el, Dühringgel együtt, amit később sem fogad el: a noumenről szóló felfogást. Böhm nem zárja el maga elől a Kant felé vezető utat. Egyébként érdekes, hogy Böhm nehezen jutott el Kant-hoz, illetve újkantiánus felfogásához. De most már közel van hozzá. El is jut Böhm nemsokára ahhoz a neokantiánizmusához, amelyet, más burzsoá irányzatokkal együtt, az akkori európai polgárság Dühring felfogásánál alkalmasabbnak talált érdekeinek ideológiai eszközökkel történő védelmére.

UN FILOZOF DIN CLUJ DESPRE DÜHRING

(R e z u m a t)

În revista *Havi szemle* (anul 1879) filozoful din Cluj Böhm Károly face elogiul lui Dühring.

Acest fapt foarte surprinzător la prima vedere se explică prin starea generală a filozofiei burgheze a epocii pe de o parte și prin faza de evoluție în care se găsea

atunci sistemul lui Böhm pe de altă parte. În epoca de după sfârșitul filozofiei clasice germane, când filozofia burgheză se arăta în toată lipsa ei vreunei semnificații mai adânci, și un sistem filozofic ca cel al lui Dühring putea să aibă o anumită influență. Iar Böhm fiind deja pe începutul drumului spre elaborarea sistemului său neokantian, a salutat cu bucurie pe Dühring care, prin poziția sa antihegeliană, îi a ușurat calea.

КЛУЖСКИЙ ФИЛОСОФ О ДЮРИНГЕ

(Резюме)

В журнале „Havi Szemle” (1879 г.) клужский философ Бём Каро́й расхваливает Дюринга.

Этот поразительный на первый взгляд факт объясняется общим положением буржуазной философии той эпохи, с одной стороны, и фазой эволюции, в которой находилась в то время система Бёма — с другой. В эпоху после конца немецкой классической философии, когда буржуазная философия проявляла полное отсутствие более глубокого смысла, даже и такая философская система как система Дюринга могла иметь определённое влияние. Бём, находясь в начале пути к разработке своей неокантианской системы, приветствовал Дюринга, который своей антигегельянской позицией облегчил ему этот путь.

EIN PHILOSOPH AUS CLUJ ÜBER DÜHRING

(Zusammenfassung)

Im Jahrgang 1879 der Zeitschrift *Havi Szemle* rühmt der Clujer Philosoph Károly Böhm Eugen Dühring. Dieser auf den ersten Blick überraschende Umstand lässt sich einerseits mit der allgemeinen Lage innerhalb der bürgerlichen Philosophie jener Zeit, anderseits aber mit der augenblicklichen Entwicklungsperiode von Böhms eigenem System erklären. Im auf das Ende der deutschen klassischen Philosophie folgenden Zeitabschnitt, in dem sich die bürgerliche Philosophie als jeder tieferen Bedeutung entbehrend entpuppt hatte, konnte auch ein philosophisches System wie jenes Dührings eine gewisse Wirkung ausüben. Böhm aber, der bereits sein neukantianisches System auszuarbeiten begonnen hatte, hat mit Freude Dühring begrüsst, der mittels seiner antihegelianischen Einstellung Böhms Weg ebnete.

O carte valoroasă: Călina Mare, **Determinismul și fizica modernă** (Editura Politică, București, 1966).

Determinismul se află printre problemele filozofice, în jurul cărora s-au adunat valorile diferitelor păreri. În analiza caracterului determinat al realității sint interesati direct nu numai filozofii, ci în aceeași măsură și cercetătorii naturii care iau parte la discuții de pe diferite baze principiale de pornire. Situația se complică prin faptul, că și în cadrul unei unități principale — în cadrul filozofiei materialist-dialectice — apar diferite aprecieri cu privire la determinism, care vizează, nu odată, una sau alta din laturile principale ale problemicii.

În asemenea condiții considerăm binevenită o lucrare de sinteză a pozițiilor celor mai semnificative legate de caracterul determinat al realității, cum este *Determinismul și fizica modernă*. Pe lângă această apreciable străduință de a prezenta divergențele teoretice, cartea are însă un scop mai îndepărtat: pornind de la concluziile desprinse din analiza ciocnirilor de opinii în jurul determinismului, autoarea își formulează propriile păreri cu privire la caracterul determinat al fenomenelor naturii, iar după ce tratează din punct de vedere teoretic, filozofic conținutul categoriilor de cauzalitate, condiționare, legitate — deci al sistemului de categorii al determinismului, — aplică aceste principii la un domeniu concret al științelor naturii, la fizica modernă.

E foarte semnificativă metoda de abordare a acestei probleme deosebit de complexe. Acest mod de a se raporta la tema cercetată ar putea purta denumirea de *metodă a formării unor păreri pe baza*

sintetizării opiniilor altora, păreri care diferă, și în același timp nu diferă, de poziția altora. Esența acestei metode este următoarea: mai întâi desfacerea diferitelor idei în „planuri”, desfacere pe baza căreia se ajunge la delimitarea unor poziții convergente sau contradictorii; desprinderea din aceste planuri a laturilor elementelor care par a fi cele mai adecvate și reale; formarea opiniei personale pe baza sintezei acestor elemente, evitând chiar și aparența eclectismului. Astfel, în această lucrare, începând cu delimitarea absolută de indeterminismul filozofic până la acceptarea aproape totală a unor concepții, proporția de „acceptare și respingere” este prezentă în moduri diferite. Această viziune „în planuri”, această metodă a selecției între diferite puncte de vedere — chiar dacă uneori comportă riscul grupării forțate a pozițiilor — este fără îndoială folositoare, căci aplicată cu discernământ, ajută pe cititori în sesizarea punctelor comune sau a deosebirilor de vederi existente în literatura de specialitate.

Acest mod de a-și forma o poziție sintetică de sine stătătoare este ponderat, și satisface cerința de analiză multilaterală, având totodată avantajul de a nu oferi un cimp prea mare de atac. Autoarea nu-și prezintă propria părere numai prin opoziție cu alții. Fiind și nefiind de acord cu unii, nefiind și, totuși, în unele privințe fiind pe poziții comune cu alții, ajunge la unele concluzii, care apar nu sub forma unor judecăți apodictice, ci numai ca cele mai acceptabile posibilități în momentul de față, fără pretenția de a constitui ultimul cuvânt al științei. Cititorul s-ar putea îndoi deci de valabilitatea

unora sau altora din soluțiile sugerate, de elucidarea unor chestiuni de amănunt, dar i-ar fi foarte greu de „a contrazice” pe autoare, fiindcă poziția sa — de altfel foarte rațională — este prezentată ca una din *rezolvările aproximative, posibile*, care nu exclude eventuala existență a altor presupuneri.

Valoarea cărții, bineînțeles, nu constă numai în modul cum tratează problemele, ci, în primul rând, în conținutul ei de idei. Ar fi greu de a aprecia pe scurt toate laturile problematicii sale complexe. În loc de o prezentare multilaterală a cărții, să luăm o singură problemă: cauzalitatea și succesiunea în timp. Facem acest lucru, pe de o parte datorită faptului că această mult discutată corelație este analizată în carte aproape în fiecare capitol din mai multe puncte de vedere — deci prezentând-o, ne putem forma o imagine generală asupra lucrării —, pe de altă parte fiindcă și în tratarea acestei probleme autoarea aplică cu multă consecvență metoda sus-amințită de abordare a faptelor și a teoriilor — deci prezentând-o putem lua cunoștință și de modul cum se apropie de tematica analizată — și, în sfârșit, pentru că se pare că și în această problemă poziția sugerată este cea mai rațională și acceptabilă.

Sînt două interpretări extreme cu privire la simultaneitatea sau succesiunea determinării cauzale: pe de o parte, absolutizarea succesiunii și prin aceasta și a discontinuității, după care simultaneitatea cauzei cu efectul se manifestă numai pe plan logic, pe de altă parte exagerarea simultaneității, care face abstracție de curgerea timpului în cazul relațiilor cauzale. Cartea cîntărește cu exactitate argumentele înșirate în favoarea și împotriva acestor interpretări. Cei care neagă coexistența cauzei cu efectul susțin că pentru apariția și propagarea acțiunii, pentru producerea efectului e nevoie de timp. (Ireversibilitatea timpului o leagă tocmai de această corelație.) Mulți dintre gânditorii marxisti apără ideea succesiunii în timp a cauzalității, iar simultaneitatea cauzei și a efectului o consideră ca reminiscența tezei newtoniene a acțiunii directe la distanță. Cei care exagerază însă succesiunea, nu pot explica influența pe care o exercită efectul asupra cauzei lui. Tabăra opusă susține că o cauză care nu produce efectul nu este cauză, deci aceste două noțiuni au valabilitate numai împreună. Această poziție însă devine

absurdă, deoarece în cazul relațiilor cauzale de lungă durată s-a dovedit inexistența simultaneității absolute: coexistența în timp la nivelul microscopic, de fapt, se manifestă ca succesiune pe planul microscopic.

După cîntărirea temeinică a faptelor, autoarea ajunge la concluzia că „în unele relații cauzale (cele mai pronunțate mijlocite), pe primul plan apare nota de succesivitate, în altele (cele directe) pe primul plan se află nota de coexistență” (p. 47).

În capitolul intitulat „Cauzalitatea și interacțiunea” se analizează problema temporalității în cadrul cauzalității, dintr-un alt unghi de vedere. Pe baza unei aparaturi demonstrative, Călina Mare distruge ultimul refugiu al adepților „numai-simultaneității” și anume „argumentarea” logică după care: cauzalitatea este egală cu interacțiunea; acțiune reciprocă însă nu există decît între factori coexistenți în timp. Se subliniază foarte convingător că *nu orice relație cauzală poate fi considerată interacțiune*.

Lucrarea precizează conținutul categoriei de *interacțiune*. Unii consideră cauzalitatea ca o formă de manifestare a interacțiunii. Această generalizare nepermisă, care stă la baza absolutizării simultaneității, ori identifică *conexiunea universală* cu *interacțiunea* (pe cînd există cauzalitate succesivă, în care cauza și efectul sînt manifestarea conexiunii, însă nu și a interacțiunii), ori se leagă de presupunerea eronată după care interacțiunea este prezentă atît în cazul simultaneității cît și în cazul succesiunii. (Aceasta din urmă e o absurditate, fiindcă presupune posibilitatea influențării trecutului: efectul *prezent* fiind în „interacțiune” cu o cauză din *trecut*.)

Astfel se conturează pozițiile posibile: 1. Unii definesc cauzalitatea prin succesiune și astfel exclud interacțiunea dintre cauză și efect, deoarece interacțiunea este simultană. Aceștia nu pot da soluții la problema continuității, nu pot explica nici cazurile cînd transformările apar în interacțiune, nici faptul că interacțiunea însăși trebuie analizată cauzal. 2. Alții presupun prezența interacțiunii și în succesiunea fenomenelor, cauzalitatea fiind concepută ca un caz particular al interacțiunii. Această orientare însă nu poate înțelege cum acționează efectul asupra propriei sale cauze dacă ele nu coexistă. Rămîne o a treia poziție, — cea mai acceptabilă după părerea autoarei —: „Dacă

interacțiunea este considerată ca simultaneitate, iar cauzalitatea ca simultaneitate și succesiune, atunci se poate explica mai adecvat toată complexitatea diverselor aspecte ale tipurilor conexiunii universale" (p. 107—108).

Capitolul intitulat „Raportul dintre contradicțiile interne și cele externe în lumina principiului cauzalității” elucidează problema temporalității în cadrul cauzalității dintr-un nou punct de vedere. În raport cu Universul ca atare, trebuie depășită unitatea simultaneității—succesiunii în cauzalitate. Tot așa cum la nivelul lumii materiale veșnice și infinite deosebirea dintre exterior și interior nu mai are nici un sens, nici distincția dintre *precedent* și *următor* nu are valabilitate față de Univers: lumea veșnică nu are nici o cauză care precede. Numai în acest context se poate vorbi în general de cauza mișcării.

Dacă în prima parte a cărții categoriile determinismului — și în cadrul lor problema pe care am desprins-o — sînt tratate în primul rînd pe plan teoretic sub aspectul logicului concret, a doua parte a lucrării poartă pecetea concretului științific particular. În această parte, temporalitatea este înglobată în problematica cu implicații filozofice a fizicii contemporane. Putem da ca exemplu argumentele aduse împotriva lui Hilgeward, prin care autoarea cărții demonstrează că din ireversibilitatea cauzalității nu putem conchide inexistența succesiunii parțiale dintre cauză și efect, deoarece succesiunea nu înseamnă neapărat ireversibilitate.

Am schițat doar unele idei și numai dintr-un singur punct de vedere, fără intenția prezentării atotcuprinzătoare a cărții. Dacă o lucrare științifică are „atmosferă”, cred că și această prezentare succintă a unei probleme face posibilă perceperea atmosferei cărții. Documentarea multilaterală, ca premisă a cunoașterii profunde a diferitelor păreri, sesizarea esenței din aceste poziții opuse, îmbinarea proporțională a tratării teoretice, filozofice cu cea științifico-concretă — iată „atmosfera” lucrării.

Democrit spunea cîndva că este mai prețioasă surprinderea unei explicări cauzale, decît tronul persan. Chiar dacă nu facem comparație cu tronul persan sau cu comoara lui Dariu, putem afirma că și în prezent este foarte prețioasă surprinderea unor aspecte noi în determinarea

cauzală a naturii, în corelația dintre determinism și fizica modernă. Astfel, dacă afirmăm că din lucrarea *Determinism și fizica modernă* surprindem multe relații noi cu privire la determinarea naturii, am și formulat o judecată de valoare asupra cărții.

ALEXANDRU BALAZS

Cercetări în domeniul sociologiei educaționale*. *Cercetări sociologice contemporane* apărute în Editura Științifică sub coordonarea prof. univ. Miron Constantinescu reiau pe o spirală superioară tradiția unui interes constant pentru problemele sociale, inaugurată la noi de valoroși precursori încă înainte cu mai bine de un secol. Precedat în literatura noastră de specialitate de studii serioase teoretice, volumul are valoarea unei investigații concrete într-un domeniu precis delimitat. Studiile pe care le înmănunchiază reprezintă în cea mai mare parte a lor o etapă concludentă a unor cercetări în curs de desfășurare. Pondere revine însă unor precizări de natură teoretică, metodologică și istorică absolut necesare investigațiilor sociologice contemporane.

De pe poziții științifice marxiste autorii demonstrează și valorifică prin rezultatele cercetărilor lor teza marxistă cu privire la formarea omului, esența umană fiind considerată ca o rezultantă a ansamblului relațiilor sociale (pag. 21). Aplicațiile unei asemenea concepții se fac pe *problema integrării sociale a tineretului*, a celei cu privire la *orientarea școlară și profesională* și asupra unor probleme de *metodologie și istorie*.

De altfel interesul pentru aceste aspecte distincte menite să asigure acuratețe și stringență cercetării împarte volumul în tot atîtea secțiuni. Modul de subordonare a acestora precum și succesiunea subiectelor în limitele unei secțiuni realizează caracterul de unitate al volumului. Materialul factual obținut în urma analizei concrete a unor unități școlare din București, Ploiești, Cluj, Arad, Timișoara ca eșantioane reprezentative sau din alte localități alese în funcție de obiectivul cer-

* Cercetări sociologice contemporane, Ed. Științifică, București, 1966.

cetării este de natură să degajeze concluzii referitoare la principalele probleme ale vârstei adolescenței. Prin aceasta cartea constituie un pretios îndreptar în activitatea factorilor de organizare a educației și mai ales un ghid la îndemna cercetătorilor ce se preocupă de problemele sociologice ale educației tineretului.

Articolele din prima secțiune dezbate rolul mediului școlar și extrașcolar în integrarea socială a tineretului (St. Stojan), relațiile sociale integrative ale tineretului școlar (A. Cazacu), contribuția familiei în această problemă (I. Stanciu), posibilitățile mijloacelor moderne de comunicare culturală de masă (H. Culea) și relațiile interpersonale spontane în formarea personalității elevilor adolescenți (N. Dumitru).

În afară de caracterul interesant al datelor, al inventivității și subtilității valorificărilor, din articole se desprind concluzii clare cu privire la caracterul de sistem al acțiunii factorilor de integrare socială, la nota unificatoare a relațiilor sociale variate și adesea strict individuale ale tineretului, la calificarea pedagogică a părinților sau la măsurile de îmbunătățire a relațiilor interpersonale spontane la vârsta „genezei criteriilor de selecție a valorilor sociale”.

Utile se arată a fi și insistențele colaterale ca cele asupra rolului completiv al unor factori asociați școlii, pentru lărgirea și îmbogățirea vieții spirituale a adolescenților, pentru depistarea căilor pe care aceștia își pot afirma sau valorifica virtualitățile lor creatoare, potențele intelectuale, artistice, tehnice și organizatorice. Este scos la iveală faptul că în practica noastră pedagogică valentele educative ale instituțiilor extrascolare nu sînt cunoscute și cercetate suficient.

Realizînd o consecvență față de articolele primei secțiuni, cele din următoarea dezbate problema integrării sociale prin orientarea școlară și profesională a tineretului. Autorii pun în evidență rolul imens pe care îl are mediul social atît în problema abordată cit și în precizarea locului specific altor factori în alegerea profesiei (D. Salade), aportul familiei (V. Popeanță), importanța factorilor medicali, psihologici și sociali (O. Berloșea și H. Popescu) pentru ca, individualizînd tot mai mult tema, să studieze opțiunile și semnificația lor privitoare la profesii (B. Bratu).

Tratarea statistică în studiile respective indică direcția de dezvoltare a fenomenului. Firește, prelucrarea datelor din etapele următoare va trebui să insiste în așa fel încît să ofere și distanța exactă de la care este privit fenomenul supus cercetării concrete.

Articolele însumate în secțiunea a treia își propun să releve, fără o dependență strînsă între ele, aspecte istorice românești în documentarea sociologică (H. H. Stahl și I. Matei) sau puncte de contact între sociologie și alte științe. Astfel se subliniază ideea întăririi caracterului logic al învățămîntului sub influența relațiilor dintre societate și natură, mediată de știință (G. Goian) precum și cea cu privire la cîștigul de ambele părți a cercetării raportului dintre sociologie și axiologie (N. Kallós). În lumina concepției materialist-dialectice și istorice se operează, în încheierea volumului, o privire istorică asupra sociologiei din țara noastră pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial. Autorul (G. Vlădescu-Răcoasa) trece în revistă etapele dezvoltării sociologiei, precizînd în raport cu acestea, locul și contribuția fiecăruia dintre cercetătorii mai de seamă din România.

Așa cum ține să precizeze coordonatorul științific în amplul studiu introductiv, prezentul volum reprezintă rezultatele unei prime etape de cercetare, cu interpretările corespunzătoare. Cititorilor interesați le apare în urma lecturii acestei cărți cu atît mai leagîmă continuarea și lărgirea cercetărilor pentru „formularea unor anume regularități și legături particulare privind fenomenul investigat, punîndu-se astfel la îndemna practicienilor serii de date corelate și concluzii cu caracter aplicativ pregnant”.

N. TOTOIANU

O prețioasă contribuție la cunoașterea istoriei P.C.R. *Lucrarea Momente din Istoria Partidului Comunist Român*, apărută în Editura Politică în 1966, înmănușează un valoros ciclu de articole publicate cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a partidului nostru. Articolele — majoritatea din ele scrise de vechi militanți ai mișcării muncitorești din țara noastră — evocă cu o deosebită intensitate și putere de emoționare, eroicele

tradiții și momente ale drumului glorios străbătut de partidul comunistilor din țara noastră în lupta dusă pentru fericirea poporului, pentru apărarea suveranității și integrității naționale a României în fața pericolului fascist, hitlerist. Lucrarea se oprește la câteva momente mai caracteristice din acest drum, cum ar fi: avântul revoluționar din anii 1918—1920, crearea P.C.R. în 1921, eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933, lupta antifascistă desfășurată sub conducerea P.C.R. în anul 1936 și în preajma celui de-al doilea război mondial, mărețele tradiții internaționaliste ale P.C.R., lupta pentru unitatea clasei muncitoare, pentru închegarea Frontului Unic Muncitoresc etc.

Prin tematica abordată, prin momentul apariției sale — a apărut înainte de elaborarea istoriei P.C.R. — lucrarea pe care o prezentăm este deosebit de instructivă și imperios necesară pentru toți cei care se preocupă de studierea istoriei partidului. Totodată lucrarea aduce un însemnat aport la educarea comunistă — patriotică și internaționalistă — a tineretului, a întregului nostru popor.

Bazată fie pe cunoașterea nemijlocită, directă a realităților analizate, fie pe o cercetare riguros științifică a unor bogate materiale de arhivă, lucrarea se distinge printr-o înfățișare veridică a evenimentelor petrecute, printr-o prezentare complexă alături de succesele, cât și a greutăților întâmpinate, subliniind faptul că, chiar în cele mai grele momente, în partid s-au găsit forțe capabile să învingă dificultățile ivite, să asigure merul înainte spre socialism. Materialele prezentate sînt în concordanță cu concepția conducerii partidului nostru privind istoria. După cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., la cea de-a 45-a aniversare a partidului: „Istoria trebuie să prezinte întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze luptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criteriul de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții”¹.

*

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. Polit. București, 1966, p. 6.

În articolul care deschide lucrarea, intitulat „Greva generală din Octombrie 1920”, semnat de Constantin Mănescu și Iancu Olteanu — vechi militanți ai mișcării muncitorești, participanți la greva generală din octombrie 1920 —, după ce este subliniată ideea continuității mișcării revoluționare din țara noastră începînd cu P.S.M.D.R. din 1893, continuînd cu P.S.D. din 1910 și terminînd cu P.C.R. din 1921, este amplu înfățișat tabloul avîntului revoluționar din anii 1918—1920. În tratarea problemei avîntului revoluționar, autorii subliniază cauzele interne, obiective, care au fost hotărîtoare în declanșarea acestui avînt și anume: dezvoltarea țării pe calea capitalismului, pătrunderea capitalului străin în economia națională, înăsprirea contradicțiilor sociale și a exploatării maselor populare în anii războiului, distrugerile și jaful provocate de ocupații imperialiste germane, politica claselor exploatare de aruncare a greutăților războiului pe umerii maselor de la orașe și sate etc. În climatul acesta intern — economic, social și politic — favorabil declanșării avîntului revoluționar, au prins teren ideile înnoitoare ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, influențînd favorabil asupra luptelor care au urmat.

Creșterea vertiginoasă a avîntului revoluționar este ilustrată de faptul că chiar după masacrul din 13 decembrie 1918 — organizat de clasele dominante împotriva mișcării muncitorești — au loc în anul 1919 250 de greve muncitorești, puternice acțiuni țărănești, însemnate mișcări revoluționare în armată etc. Acțiunile greviste cresc și mai mult în amploare în anul 1920 considerat an de vîrf în perioada avîntului revoluționar. Astfel, greva generală din octombrie 1920 a fost precedată de 345 de greve care au avut loc în acest an în întreaga țară.

După ce analizează cauzele și pregătirea grevei generale din octombrie 1920, autorii arată că la chemarea militanților socialiști au intrat în grevă peste 400 000 de muncitori din întreaga țară demonstrînd forța politică uriașă a clasei muncitoare. Totodată se arată că tactica liderilor social-democrați de dreapta și centristi, de aminare a grevei, de stăvilire a avîntului de luptă a greviștilor prin lansarea directivei „Toată lumea stă acasă, să nu se facă nici o manifestație” (p. 14), au prejudiciat buna desfășurare a grevei generale, au slăbit forțele mun-

ditorimii. Greva generală, cu toată vi-
goarea ei, a fost înăbușită în cele din
urmă de către clasele dominante. Prin-
cipalul învățământ pe care l-a tras clasa
muncitoare, elementele înaintate din P.S.
a fost: făurirea unui partid de tip nou,
capabil să conducă lupta revoluționară.
„Transformarea partidului socialist în
partid comunist — arată autorii — a
devenit năzuința fierbinte a întregului
proletariat revoluționar, ea era imperios
cerută de interesele cele mai profunde
ale poporului român, de înseși legile is-
toriei” (p. 15).

În contextul lucrării este tratat apoi
articolul „Momente din perioada Congre-
sului I al P.C.R.”, scris de Gheorghe
Stoica și Mihail Cruceanu, participanți
la Congresul de constituire a partidului.
Autorii își încep articolul prin evi-
dențierea a două idei fundamentale:
1. necesitatea istorică a creării P.C.R. în
vederea conducerii luptei proletariatului
pentru libertate și viață mai bună;
2. P.C.R. este continuatorul vechiului partid
socialist de la care a preluat o dată cu
membrii săi, tot ce a avut el mai valoros
ca experiență, gândire și tradiții înain-
tate, revoluționare. Sînt descrise apoi
luptele din anii premergători creării parti-
dului comunist, procesul de clarificare
ideologică ce a avut loc în sinul clasei
muncitoare și a P.S. Ca momente prin-
cipale ale luptei pentru făurirea partidului
comunist sînt arătate: schimbarea den-
umirii P.S.D. în P.S. (noiembrie 1918);
adoptarea declarației de principii (decem-
brie 1918) ce fixa ca sarcină programa-
tică dictatura proletariatului; hotărîrile
secțiilor partidului din întreaga țară cu
privire la convocarea congresului, care
să voteze transformarea P.S. în P.C.R. și
afilierea lui la Internaționala Comunistă;
lucrările Consiliului General al P.S. și
sindicatelor (ianuarie-februarie 1921) în
care majoritatea conducerii mișcării a
votat pentru crearea P.C.R. și afilierea
la Internaționala Comunistă etc.

În articol se arată că pentru elucida-
rea problemelor legate de afilierea la In-
ternaționala Comunistă, în toamna anului
1920 a fost trimisă la Moscova o dele-
gație a P.S. din România, care a expri-
mat hotărîrea partidului de afiliere la
Internaționala a III-a Comunistă. „Tot-
odată — se arată în articol — Gh. Cris-
tescu, C. Popovici, E. Rozvani au for-
mularat obiecții împotriva unor aprecieri
care porneau de la necunoașterea stări-
lor de lucruri din România, cit și împo-

triva stabilirii de către organele Comin-
ternului a componenței viitorului Comitet
executiv al partidului, practici care aveau
să se manifeste tot mai accentuat în anii
ce au urmat, aducînd daune activității și
dezvoltării partidului” (p. 22).

Autorii descriu apoi în cuvinte emoțio-
nante momentul final: Congresul din 8
mai 1921, care a marcat încununarea de
succes a luptei clasei muncitoare și a
conducătorilor socialiști înaintați pentru
făurirea P.C.R.: „Rezultatul votului, anun-
țat de la tribună, a fost primit cu un en-
tuziasm de nedescris. Uralele nu mai con-
teneau. Ochii tuturor strălucneau de bucu-
rie, unii tovarăși se îmbrățișau. În sală
au răsunat puternic accentele «Interna-
ționalei». Cu toții eram stăpîniți de cea
mai vie emoție înțelegînd marea cotitură
pe care crearea partidului o constituia în
dezvoltarea mișcării revoluționare de la
noi, în însăși viața și istoria poporului
nostru. Congresul dăduse curs voinței și
aspirațiilor clasei muncitoare, maselor
populare, care făuresc istoria” (p. 26).

O interesantă evocare a tradițiilor in-
ternaționaliste ale P.C.R. este făcută în
articolul semnat de Constantin Pîrvulescu
și Mihai Burcă — vechi militanți ai miș-
cării muncitorești —, intitulat „Mărețele
tradiții internaționaliste ale partidului
nostru”.

În articol sînt publicate ideile: 1. P.C.R.
a preluat și continuat cele mai bune tra-
diții internaționaliste ale vechii mișcări
socialiste din țara noastră; 2. P.C.R. a
împletit în tot cursul istoriei sale patrio-
tismul fierbinte cu solidaritatea interna-
țională față de lupta oamenilor muncii
de pretutindeni pentru libertate, progres
și pace.

O ilustrare grăitoare a poziției interna-
ționaliste a proletariatului român și a miș-
cării noastre socialiste a fost puternica
solidarizare cu victoria Marii Revoluții
Socialiste din Octombrie din Rusia. În lu-
crare se subliniază că nu a fost vorba de
o solidarizare platonice, ci de una activă.
„Solidaritatea elementelor revoluționare, a
proletariatului român cu Revoluția din
Octombrie nu s-a limitat la manifestările
de salut și simpatie; ea și-a găsit totodată
expresia în participarea directă, nemijlo-
cită, cu arma în mînă a unui mare nu-
măr de fii ai poporului român la însăși
desfășurarea revoluției, la lupta dusă de
puterea sovietică împotriva forțelor con-
trarevoluționare” (p. 32).

Articolul consemnează apoi celelalte pagini emoționante de manifestare a internaționalismului consecvent al proletariatului român, al P.C.R.: solidaritatea cu revoluția socialistă din Ungaria (1919), solidarizarea cu lupta antifascistă a clasei muncitoare din Italia, Germania, Austria, Bulgaria etc., apărarea independenței și ființei naționale a Abisiniei, Austriei, Cehoslovaciei, Poloniei împotriva agresorilor fasciști, solidaritatea cu lupta eroică a poporului spaniol alături de care au luptat și 500 voluntari români, solidaritatea și lupta activă alături de mișcarea de rezistență franceză, solidaritatea cu lupta eroică a poporului chinez, apărarea lui Gh. Dimitrov, E. Thälmann și a altor conducători comuniști și antifasciști etc.

Articolul semnat de Vasile Vilcu și Ion Popescu-Puțuri, vechi militanți ai mișcării muncitorești, intitulat „Momente din activitatea P.C.R. în preajma celui de-al doilea război mondial” surprinde unul din cele mai caracteristice aspecte din viața P.C.R., și anume lupta pentru apărarea independenței, suveranității și integrității naționale a României împotriva pericolului fascismului, hitlerismului, revizionismului. În articol se arată că în condițiile premergătoare celui de-al doilea război mondial, când Germania fascistă și aliații săi constituiau un pericol de moarte pentru însăși ființa națională a poporului român, P.C.R., pătruns de un fierbinte patriotism s-a ridicat hotărît în fruntea forțelor patriotice pentru apărarea independenței și granitelor României. „Este meritul istoric al Partidului Comunist Român — arată autorii articolului — faptul că, înfruntând cu eroism prigoana dezlănțuită împotriva sa, a acționat ca avangardă a mișcării antifasciste, militând pentru unitatea de acțiune a forțelor democratice, patriotice, progresiste, pentru democrație, independență națională și integritatea teritorială a țării” (p. 43). Dînd dovadă de o mare clarviziune în aprecierea pericolului ce venea din partea statelor fasciste, revizioniste, rezoluția Plenarei C.C. al P.C.R. din august 1936 sublinia că dacă Germania hitleristă și aliații săi vor ataca România, „comuniștii vor considera necesară apărarea fiecărei palme de pămînt a țării noastre pentru fericirea poporului român de subjugarea de către fascismul german...” (p. 43).

În articol sînt relevate apoi: eforturile P.C.R. în vederea înfăptuirii unei largi tactici de coalizare a tuturor forțelor pa-

triotice în lupta antifascistă, antihitleristă, lupta pentru închegarea frontului unic muncitoresc și a frontului popular antifascist. Contribuția lui N. Iorga, N. Titulescu, dr. P. Groza, dr. N. Lupu, Mihail Sadoveanu etc. la lupta antifascistă, antihitleristă, poziția antihitleristă a unor oameni politici burghezi ca Armand Călinescu, Mitiță Constantinescu, Petre Andrei, C. I. Băicoianu ș.a.

O analiză specială se face în articol luptei hotărîte a P.C.R. în fruntea forțelor patriotice, împotriva odiosului dictat fascist de la Viena, prin care nordul Transilvaniei a fost răpit României și cedat Ungariei horthyste.

Următoarele două articole din lucrarea pe care o recenzăm abordează tema luptei P.C.R. pentru unitatea clasei muncitoare. Este vorba de articolul „Din istoria luptei pentru unitatea clasei muncitoare” de Ștefan Voitec și de articolul „P.C.R. — militant consecvent pentru făurirea Frontului unic muncitoresc” de Alexandru Sen-covici.

În aceste articole autorii, vechi luptători pentru unitatea muncitorimii, analizează succint unele episoade mai importante din lupta desfășurată de elementele înaintate din mișcarea muncitorească, pentru unitatea de acțiune a clasei muncitoare, începînd cu anii 1922—1923, cînd s-a produs sciziunea și pînă în 1948, cînd s-a făurit partidul unic al clasei muncitoare din țara noastră. Aceste momente ale luptei pentru unitate au fost, în special, luptele greviste ale muncitorilor metalurgiști, tipografi, forestieri din anii 1925—1926, grevele de la Lupeni din 1929, eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din 1933, înțelegerile de front unic și front popular dintre P.C.R., P.S.D. și P.S.U., organizațiile de masă democratice și antifasciste din anii 1934—1936, înfăptuirea F.U.M. la 1 mai 1944, unificarea mișcării sindicale în toamna anului 1944, făurirea partidului unic în februarie 1948 etc.

Autorii articolelor subliniază că succesele luptei pentru unitate au fost obținute înfruntînd tot felul de greutăți. Astfel P.C.R. a avut de luptat nu numai cu opoziția elementelor reformiste, oportuniste, adversare ale unității, cît și cu manifestările de sectarism și exclusivism din partea unor elemente din propriile rînduri, oameni care ignorau stările de lucruri din țara noastră și particularitățile ei specifice. „Nouă — se arată în

articolul tovarăşului Alexandru Sencovici — care lucram în fabrici, în mijlocul maselor şi care cunoşteam pe muncitorii socialişti, care ne ştiam deosebirile de vederi politice, contradicţiile ideologice cu ei — inclusiv daunele pe care le aducea intereselor clasei muncitoare politica scizionistă a liderilor de pe poziţii de dreapta ai P.S.D. — ne-a venit greu să asimilăm etichetarea globală a social-democraţilor ca «social-fasciști», pusă în circulaţie în documente ale Internaţionalei Comuniste şi reluată în documente ale partidului nostru. Această apreciere a dăunat mult apropierii dintre partidele muncitoreşti, a înăspriţ relaţiile, a îngreunat eforturile noastre pentru atragerea în acţiuni de front unic a militanţilor socialişti, care puteau fi cîştigaţi pentru ideea unităţii” (p. 74—75).

Autorii articolelor subliniază cîteva concluzii majore în legătură cu problema abordată: 1. ideea unităţii străbate ca un fir roşu întreaga luptă a clasei muncitoare din România; 2. în ciuda greutăţilor ivite, clasa muncitoare a fost unită în momentele hotărîtoare ale luptei; 3. cuceririle istorice ale clasei muncitoare, ale poporului român s-au datorat tacticii juste a P.C.R. de unificare a forţelor muncitoreşti, de raliere în jurul acestora a tuturor forţelor patriotice, democratice gata să apere libertatea şi independenţa poporului român.

Analizei luptelor din 1933 îi sînt consacrate în lucrare două interesante şi documentate articole: „Luptele din 1933 ale muncitorilor petrolişti din Valea Prahovei” de Ada Gregorian şi Nicolae Popescu, doctor în istorie, şi „Luptele din ianuarie-februarie 1933 ale muncitorilor ceferişti”, de N. Rădulescu.

Primul articol evidenţiază ideea deosebit de însemnată că luptele celor două importante detaşamente ale proletariatului român — muncitorimea ceferistă şi petroliştă — s-au influenţat reciproc, că ele au fost expresia profundelor frămîntări sociale din perioada crizei economice din 1929—1933, care au cuprins, alături de muncitori, pături largi ale populaţiei: ţărănimеa, funcţionarii publici, micii meseriaşi, pensionarii, intelectualii etc., crunt lovite de măsurile din anii crizei.

După ce analizează situaţia concretă a muncitorimii din exploatarea petrolifere, cauzele izbucnirii grevelor, se subliniază caracterul organizat al luptei muncitorimii petroliste pe baza frontului unic mun-

citoresc. Astfel, la indicaţia partidului au fost alese comitete de acţiune pe întreprinderi, ca organe ale frontului unic de jos, precum şi un comitet local de acţiune cu misiunea de conducere a tuturor luptelor petroliştilor din Valea Prahovei. Autorii insistă asupra caracterului democratic şi a rolului mobilizator al comitetelor de acţiune: „Ele au atras în jurul lor sute şi mii de muncitori — comunişti, social-democraţi, membri ai altor partide sau muncitori neorganizaţi —, care indiferent de orientarea lor politică au fost antrenaţi în lupta pentru înăptuirea revendicărilor economice şi politice ale muncitorimii petroliste: desfiinţarea muncii prin rotaţie, mărirea salariilor, încetarea concedierilor, desfiinţarea amenzilor, salarii egale la muncă egală, ajutorarea şomerilor, recunoaşterea comitetelor de acţiune etc.” (p. 85).

Alte caracteristici ale luptelor petroliştilor subliniate de autori au fost combativitatea, solidarizarea, marşul asupra oraşului, eliberarea celor arestaţi etc. Ca deficienţe a acestor lupte se menţionează lipsa perspectivei grevei generale pentru care existau atunci condiţii în Valea Prahovei.

Articolul despre luptele ceferiştilor din 1933 acordă în principal atenţia organizării luptelor pe baza frontului unic muncitoresc de jos şi importanţei luptelor din 1933. Se arată că P.C.R. a desfăşurat o intensă activitate pentru făurirea frontului unic muncitoresc de jos, pentru realizarea unităţii de acţiune a clasei muncitoare, creîndu-se comitete de acţiune pe regiuni, centre feroviare, ateliere, secţiuni — alese pe baze democratice, în adunări deschise, de masa muncitorilor şi reprezentîndu-i pe toţi muncitorii, indiferent de apartenenţa lor politică: comunişti, social-democraţi, membri ai altor partide sau muncitori neorganizaţi. În vederea conducerii luptelor întregii muncitorimii ceferiste a fost ales un Comitet central de acţiune pe ţară, al cărui secretar a fost Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Subliniind importanţa luptelor din 1933, se arată că ele au demonstrat forţa politică a clasei muncitoare, au dus la călirea partidului, au lovit în ofensiva capitalistă, au fost prima mare acţiune pe plan internaţional după instaurarea hitlerismului în Germania.

Două însemnate episoade din lupta antifascistă a clasei muncitoare din Româ-

nia sînt bogat ilustrate în lucrare prin articolele „30 de ani de la alegerile parlamentare parțiale din februarie 1936 în județele Hunedoara și Mehedinți” de Gh. I. Ioniță și „30 de ani de la marile manifestații din capitală” de I. Iacoș.

În primul articol se arată că în condițiile pericolului ascensiunii spre putere a organizațiilor fasciste, P.C.R. a militat pentru înfăptuirea unei tactici de grupare și unire într-un front larg al tuturor forțelor democratice progresiste, patriotice, interesate în apărarea independenței și suveranității naționale. Pe baza acestei tactici are loc în septembrie 1935 semnarea la Băcia a unui acord de luptă antifascistă între Frontul Plugarilor și MADOSZ, iar ulterior altul între Frontul Democrat și Partidul Socialist (Popovici); în 6 decembrie 1935 are loc la Tebea încheierea unui acord mai larg de luptă democratică antifascistă între toate organizațiile amintite. În vederea alegerilor parlamentare parțiale din județele Hunedoara și Mehedinți, organizațiilor unite prin acordul de la Tebea li s-au adăugat și unele organizații locale ale P.S.D. și P.N.Ț. din cele două județe. „Partidele și organizațiile raliat Frontului comun democratic — se arată în articol — au căzut de acord ca în alegeri să susțină o platformă comună, axată pe prevederile acordului de la Tebea, cuprinzînd: ridicarea stării de asediu și cenzurii, interzicerea activității organizațiilor fasciste, libertatea de organizare și întrunire, eliberarea comuniștilor și antifasciștilor arestați, combaterea scumpetei și fiscalității excesive, rezolvarea datoriilor agricole în folosul țăranimii, apărarea păcii, lupta împotriva tendințelor agresive ale Germaniei hitleriste și a aliaților ei etc.” (p. 108—109).

Pe baza unei asemenea platforme largi, forțele democratice, antifasciste au obținut victoria în alegerile din 1936, dovedind că în țară existau atunci condiții favorabile pentru încheierea frontului popular antifascist.

I. Iacoș atinge în articolul său o problemă mai puțin tratată pînă acum în literatura de specialitate, și anume eforturile P.C.R. de atragere la lupta antifascistă a unor organizații și fracțiuni politice burgheze, a unor disidenți și organizații locale, a organizațiilor de tineret ale P.N.Ț., a Partidului radical țărănesc (Iunian) a Partidului conservator (Gr. Filipescu) etc. Mai pe larg sînt în-

fățișate eforturile P.C.R. de influențare a activității „Comitetelor cetățenești” ale lui Dem. Dobrescu care formase o disidență național-țăranistă de stînga. Scopul urmărit era ca aceste comitete să se ocupe nu numai de probleme gospodărești-edilitare, ci și de lupta pentru apărarea libertăților democratice, pentru combaterea primejdiei fasciste.

Autorul arată apoi cum a reușit P.C.R. să influențeze și să transforme întrunirea organizată la 31 mai 1936 de către P.N.Ț. într-o puternică și combativă demonstrație antifascistă de masă sub semnul frontului popular și al unității forțelor democratice. La manifestațiile antifasciste din capitală, la care au participat peste o sută de mii de oameni s-au auzit deschis cuvîntul partidului, lozincile sale: „Vrem primatul muncii și ieftinirea traiului!”, „Jos cenzura și starea de asediu!”, „Trăiască democrația!”, „Jos hitlerismul!”, „Trăiască pacea!”, „Vrem guvern de Front popular!”, „Jos războiul!” (p. 120).

În încheiere subliniem încă o dată valoarea științifică și utilitatea deosebită a materialelor cuprinse în această lucrare apărută în Editura Politică.

IOAN CHIȘU

Cercetarea sociologică¹. Primul volum tematic din colecția „Teorie și metodă în științele sociale” este consacrat uneia dintre cele mai frămîntate și actuale domenii ale cercetării vieții sociale, și anume problemelor sociologiei.

Preferința pentru problematica acestei discipline este explicată chiar de prefața cărții.

Cercetarea sociologică devine tot mai necesară din punct de vedere teoretic și își afirmă tot mai mult utilitatea practică, rolul ei de instrument de cunoaștere și transformare a realității sociale. Eficiența ei depinde de măsura în care surprinde obiectiv relațiile diverse și complexe ale fenomenelor sociale supuse cercetării. Pentru aceasta un rol deosebit revine orientării filozofico-științifice a sociologiei.

În ciuda unei tradiții destul de îndelungate și a amplorii considerabile pe

¹ *Cercetarea sociologică*, Editura Politică, București, 1966.

care a luat-o cercetarea sociologică pe plan mondial, cu toate că există o literatură de specialitate vastă și bogată din punct de vedere tematic, sociologia constituie și astăzi terenul unor frământări și căutări. Se poartă încă discuții aprinse și deseori controversate în jurul unor chestiuni fundamentale teoretice și metodologice, valorii și posibilităților de utilizare a unor metode și tehnici de investigație, etc.

Prin seria de studii semnate de sociologi marxști și nemarxști din mai multe țări, culegerea „Cercetarea sociologică” reușește să redea sugestiv aspecte din această frământare. Pentru cercetătorii sociologici din țara noastră nu este lipsită de valoare cunoașterea și aprecierea critică a diferitelor poziții, cu atât mai mult cu cât sarcinile lor teoretice și practice sînt mari. Procesul complicat al desăvîrșirii construcției socialismului în țara noastră necesită în permanentă acțiune în cunoștință de cauză. Structura tematică a cărții se sprijină pe aceste considerente.

Primele patru articole semnate de autori marxști din U.R.S.S., R. P. Polonă, R. P. Ungară, Franța se referă la cele mai generale probleme ale sociologiei ca știință. Discuțiile, care uneori sînt oglinda unor puncte de vedere diferite se poartă în jurul definirii obiectului sociologiei, a locului și rolului ei în ansamblul științelor sociale, a raporturilor acesteia cu filozofia și politica, a scopului sarcinilor și principiilor metodologiei generale ale cercetării sociologice.

Pe acest fond general teoretico-metodologic, următoarele cinci studii semnate de sociologi și statisticieni din U.R.S.S., Franța, Anglia, R.D.G. se referă în special la problemele privind folosirea metodelor și tehnicilor moderne de cercetare în sociologie. În acest sens se subliniază valoarea și limitele modelării sociologice, a limbajelor formalizate în cercetarea socială concretă precum și posibilitățile de valorificare a metodelor statistice, matematice și grafice, operarea cu procedeele de scalare și cuantificare etc. În legătură cu aceste metode autorii pun în discuție o serie de chestiuni esențiale pentru înțelegerea specificității și dificultăților cunoașterii sociologice, a necesității și posibilităților alegerii adecvate a metodelor și tehnicilor de cercetare. Sînt de asemenea demne de luat în seamă referirile

la perspectivele unor științe particulare văzute prin prisma cerințelor sociologiei și invers, precum și sarcinile ce decurg din acest proces al modalităților de cunoaștere pentru specialiști. Este vorba de necesitatea calificării complexe și superioare a cercetătorilor.

Lucrarea se încheie cu patru studii închinete problematicii și metodologiei diferitelor științe sociale semnificative pentru munca sociologului ca demografia, psihologia socială, sociologia urbană, studii semnate de specialiști din R. P. Ungară, Franța și S.U.A.

În unele articole sînt conturate implicit sau explicit tendințele fundamentale ale cercetării sociologice pe plan mondial care alcătuiesc cadrul general al discuțiilor, controverselor sau punctelor de contact ale opiniilor sociologilor din diferite țări. Este vorba, pe de o parte, de sociologia marxistă care cunoaște în ultimul timp o perioadă de avînt și pe de altă parte, sociologia nemarxistă occidentală cu tendințe foarte contradictorii, în ale cărei baze teoretice sînt prezente semnele crizei. Referindu-se în mod special la sociologia franceză, M. Simon, unul din autorii culegerii rezumă această criză la trei aspecte esențiale. Criza explicativei, adică neputința de a depăși descrierea în favoarea dezvoltării cauzelor, legilor interne ale dezvoltării fenomenelor sociale, retragerea în fața explicării globale a societății și înlocuirea acesteia cu studiul monografic al fenomenelor particulare și tendințe de a înlocui analiza structurii și comportamentului real al grupurilor cu culegerea repetată și tratarea statistică a părerilor subiecților. Criza fundamentelor teoretice ale sociologiei burgheze explică incompetența ei în soluționarea problemelor generale, inconsecvența în oglindirea fidelă a realității sociale, lipsa unui cadru teoretico-metodologic general care să-i permită folosirea cît mai eficientă a unor metode și tehnici de altfel valoroase. Necesitatea imperioasă a creării unei sociologii științifice care să imbine armonios o teorie de ansamblu asupra faptului social cu cercetarea concretă în vederea dezvoltării esenței acesteia, este subliniată astăzi tot mai insistent de numeroși cercetători occidentali nemarxști. Ea nu poate fi însă realizată decît de pe poziții politice și filozofice foarte înaintate pentru că, așa cum afirmă M. Simon, a neglija

tratarea societății în ansamblu înseamnă ori refuzul de a pune în discuție această societate ori „refuzul de a întilni marxismul pe un teren unde se știe că această întilnire este inevitabilă și periculoasă din numeroase motive”². Adevărul este că perspectivele sociologiei ca știință nu mai pot fi discutate în afara legăturilor ei cu marxismul. Avînd la temelie o concepție despre lume fidelă realității, sociologia marxistă depășește obstacolele clasice — atît psihologismul cît și sociologismul. Vorbînd în numele unei societăți interesată în a se cunoaște pe sine și întreaga lume contemporană cît mai real, marxismul este una din cele mai sociologice concepții fiind strîns legată de activitatea practică a societății, constituind un valoros instrument de analiză a realului, a situațiilor concrete. Acest fapt explică bogata moștenire sociologică lăsată de clasicii marxismului. Detașamentele de activiști ale partidelor marxiste, prin sarcinile și scopurile lor, prin experiența acumulată în a cerceta realitatea socială au efectuat întotdeauna o apreciabilă muncă de cunoaștere a vieții sociale. Dar caracterul sociologic al muncii de partid nu exclude ci presupune și stimulează dezvoltarea cercetărilor specializate.

Unul din meritele însemnate ale cărții este acela că analizează foarte realist, concret istoric, modul în care marxismul și-au îndeplinit această datorie. Ea s-a realizat, din păcate, de la Marx pînă în zilele noastre, cu discontinuități care nu au decît justificare istorică. Este vorba în concret de consecințele negative pe care le-a avut pentru acest domeniu, în țările socialiste, anatema aruncată chiar și asupra cuvîntului sociologie și despre perioada în care sociologia a fost considerată o modă importată din occident sau admisă în preocupările marxistilor doar pe ușa din dos. Dinamica mișcării muncitorești a impus prin cerințele ei, studierea societății așa cum este ea, repunînd în drepturi legitime această disciplină. Consecințele nefaste ale acelei orientări s-au evidențiat în mod deosebit în faptul că renașterea sociologiei marxiste și a cercetărilor sociologice concrete sistematice i-a găsit pe mulți cercetători insuficient de pregătiți într-o serie de probleme însemnate cum ar fi: caracterul și obiectul cercetării sociolo-

gice, locul sociologiei în tabloul științelor, raporturile ei cu filozofia și politica, problemele metodologiei și metodelor, scopului și sarcinilor cercetării sociologice. Preocupările și discuțiile pentru rezolvarea acestor probleme sînt în toi și promițătoare. Ele pun accentul pe necesitatea dezvoltării sistematice a teoriei sociologice, pe tratarea în primul rînd a celor mai importante aspecte ale sale. În acest context își află justificarea observația îndreptățită a lui Jan Szczepanski că modul haotic, dezorganizat în care au decurs discuțiile de pînă acum despre problemele sus-menționate, n-a asigurat maximum de eficiență, autorul făcînd și unele propuneri concrete în acest sens.

El consideră că punctul de plecare al discuțiilor trebuie să fie elucidarea problemelor ontologice, adică a tezelor, concepțiilor acceptate conștient sau tacit, care se referă la natura (caracterul) fenomenelor sociale cercetate precum și la natura realității sociale. Jan Szczepanski arată că pe nedrept acestea sînt considerate de unii necesare doar disputelor filozofilor, deoarece fiecare concepție despre realitate are consecințe asupra orientării generale metodologice precum și asupra tehnicilor de culegere și prelucrare a materialelor. Teoria generală despre lume oferă nu numai un aparat noțional ci și cadrul de referință pentru interpretarea faptelor. Ea contribuie la dezvoltarea resorturilor comportamentului indivizilor sau colectivelor sociale precum și a influenței exercitate de aceștia asupra vieții sociale generale.

Problemele epistemologice ale sociologiei constituie un alt grup cu mare influență asupra rezolvării problemelor empirice. Aici s-ar putea încadra analiza procesului de elaborare a problemelor de sociologie care descriu realitatea socială, controlul acestui proces, posibilitățile ca în descrierea sociologică să pătrundă elemente extraștiințifice etc. Tratarea acestora, scrie autorul, ne-ar ajuta să pătrundem cu mai mare profunzime o serie de aspecte ca: raporturile sociologiei cu ideologia, valoarea standardizării tehnicilor și metodelor etc.

Al treilea grup de probleme metodologice importante ale sociologiei s-ar referi la limbajul sau terminologia sociologică, adică la elaborarea și definirea noțiunilor, la integrarea lor în vocabularul sociologic existent. Autorul nu în-

² Op. recenzată, p. 71.

deamnă la întreprinderea expresă a unor analize noționale, dar formulează pretenția justificată de a înzestra această știință cu un limbaj univoc sau cel puțin traductibil, de a lămuri raporturile termenilor cu teoriile din care provin, pentru a evita și pe această cale erorile în interpretarea faptelor cercetate.

Pe fondul acestor chestiuni se ridică și aceea a alegerii metodelor și tehnicilor adecvate cu toată gama ei de aspecte. Dintre ele pentru noi sînt importante stabilirea criteriilor pentru alegerea metodei adecvate, standardizarea metodelor și tehnicilor în vederea mării preciziei în cunoașterea sociologică, alegerea cît mai corespunzătoare a unității de observație etc. După cum arată și autorul, această modalitate de ordonare a discuțiilor nu este unica posibilă, prezentînd și altele nu mai puțin interesante. Ne-am referit mai ales la aceasta pentru că ni se pare mai apropiată de spiritul filozofic de cercetare, sugerînd pe această cale necesitatea și utilitatea împletirii sociologice cu cea filozofică materialist-dialectică.

Dintre cele mai reușite momente ale culegerii sînt și capitolele care se referă la aplicarea metodelor și tehnicilor moderne în cercetarea sociologică. În principal, este vorba de problemele ridicate de matematizarea masivă a științelor, fenomen foarte actual. Autorii acestor studii subliniază de la început că idealul matematic nu este o modă științifică ci el apare încă din antichitate, în legătură cu dorința reflectării cît mai precise a lucrurilor și însoțește de atunci fiecare mare salt calitativ din cunoașterea științifică. Matematizarea științelor sociale este un proces în curs de desfășurare. El este dependent de avîntul uriaș al disciplinelor abstracte și formalizate ale căror metode, procedee, aparate pătrund în domeniul care părea pînă la un timp inaccesibil și răspunde necesității de a cunoaște cît mai exact fenomenele sociale pentru a putea fi dirijate de om cît mai ușor. Limbajul modelelor și procedeele „exacte” de cercetare permite descoperirea anumitor aspecte ale realității, ale caracteristicilor comune, analogiilor sau conexiunilor care scapă privirii obișnuite a cercetătorului, dar care sînt valoroase în pătrunderea de către om a esenței fenomenelor, în înțelegerea specificului lor calitativ și a dinamicii acestora.

Pe bună dreptate, unii autori atrag atenția asupra pericolului exagerării rolului tehnicilor formale în alegerea indicatorilor pentru o anumită cercetare. Sociologia marxistă arată că tehnicile și metodele sînt doar instrumente pentru alegerea acestora, iar pentru stabilirea importanței unora sau altora din indicatori în cercetarea unui fenomen social este indispensabilă teoria generală, ferind rezultatul cercetării de erori. Chiar precizarea conținutului, importanței și limitelor utilizării modelelor abstracte în cunoașterea socialului sînt probleme sociologice.

Autorii articolelor la care ne referim analizează pe fondul unui bogat material faptic numeroasele aspecte și implicații ale folosirii metodelor matematice și grafice, statistice, modelarea, cuantificarea etc. Cele mai stăruitoare discuții sînt purtate în jurul posibilităților și limitelor aplicabilității acestora. Unii sociologi neagă posibilitatea aplicării procedeelelor exacte în științele sociale, motivînd că matematica este prea primitivă pentru analiza riguros științifică a domeniului social care este prea complex. Sociologii marxisti au în vedere specificul socialului și limitele oricărui model teoretic al proceselor sociale dar subliniază ideea că știința socială trebuie să surprindă esența, legitatea fenomenelor și problema constă în a construi modele abstracte care să ne permită cuprinderea acestora. Pe fondul ideii care exprimă încrederea în rezultatele colaborării științelor logico-formale cu sociologia se ridică toate celelalte indicații metodologice: necesitatea studierii specificului fenomenelor cercetate în vederea alegerii celei mai bune metode de cercetare, împletirea sau folosirea mai multor tehnici și procedee în aceeași investigație etc.

În vederea obținerii unui plus de informație despre complexitatea cerințelor cercetării sociologice, considerăm binevenită structura cărții, prezentarea măcar succintă a unor aspecte din problematica și metodologia unor științe ca: demografia, psihologia socială, sociologia urbană. Acestea concură la cunoașterea mai multilaterală și nuanțată a societății, la soluționarea unor probleme sociale complexe. Ni se pare folositoare ideea determinismului probabilist în înțelegerea comportamentului indivizilor și a colectivelor, a raportului dintre singular și social. Pentru a sugera foloasele practice ale cerce-

tării unei anumite probleme sociale este semnificativ studiul despre sociologia urbană și importanța ei în proiectarea orașelor.

Pentru că ne-am oprit doar asupra unora din aspectele și ideile cărții, socotim că unele aprecieri generale vor întregi imaginea despre valoarea acesteia.

Considerăm binevenită elaborarea volumelor tematice care permit cuprinderea mai largă, mai specializată și din mai multe unghiuri de vedere a unor teme solicitate de cercetătorii noștri datorită importanței și a actualității lor.

Publicarea unor studii scrise de autori din diferite țări facilitează informarea cercetătorilor noștri despre tendințele, problemele și soluțiile cercetărilor sociologice pe plan mondial, contribuie la schimbul și cunoașterea opiniilor în chestiuni de interes general, stimulează la valorificarea reciprocă a rezultatelor.

Culegerea subliniază ideea că sociologia este indispensabilă în reflectarea și stăpânirea societății dar că ea este încă terenul unor căutări și frământări serioase. Cartea pune în discuție probleme

de primă însemnătate ale sociologiei, încurajând schimbul de opinii și subliniind realist neajunsurile și dificultățile actuale ale sociologiei, stimulând căutarea soluțiilor.

Lucrarea are merite deosebite în sugerarea perspectivelor acestei științe, reliefând dependența ei de dezvoltare în continuare a altor științe particulare și de practica partidelor comuniste.

Folosind un bogat material ilustrativ, culegerea indică cele mai larg răspândite metode și procedee de cercetare concretă, scoțind în evidență exigențele sporite, pe măsură ce înaintăm în timp, față de calificarea cercetătorului sociolog.

Ca realizare, volumul se prezintă destul de unitar, studiile fiind scrise la un înalt nivel științific, cu competență și bogat informate.

Prin problemele pe care le ridică și perspectivele pe care le sugerează volumul *Cercetarea sociologică* este pe lângă un izvor prețios de informație și un stimulent în cercetările noastre viitoare.

LIGIA IRIMIE

ERATA

<i>Pag.</i>	<i>Rîndul</i>	<i>In loc de:</i>	<i>Se va citi:</i>
3	<i>Se adaugă: Cercetarea sociologică (LIGIA IRIMIE)</i>		150
12	12 de sus	fermi	ferm
16	21, 20 de jos	socialist	socialiste
107	13, 14 de sus	potice	politice
146 col. 1	5 de jos	fericirea	ferirea

(Philosophia 1967)

43872